

ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, МИС-
ТЕЦТВА, НАУКИ Й ГРОМАД-
СЬКОГО ЖИТТЯ.

III
П12.531
1934-11

ЗМІСТ:

Юрій Клен: Осінні рядки . . . 777	Денис Лукіянович: Наталія Озар- кевич-Кобринська у своїх запо- вітах 803
З європейської поезії:	Кліфорд Бакс: Пол і мистецтво 814
Мореас: Станси — Леконт де	В. Реш-Лозовський: З літератур- но-критичного Гуляй-Поля . . . 819
Ліль: Вовче заклання — Сара	В. Чагарник: Полковник Ля Рок 825
Тіздейл: Арктур в осени, Лиши це забудим — Аделяїда Крепсі:	Д. Донцов: Про демагогосів або вождів народу 831
Трійця, Листопадова ніч, Пере- сторога. 780	Учасник: Другий міжнародній зїзд Славістів у Варшаві 850
Ростислав Єндик: Ніч у Фуду- гові 783	Бібліографія 853
Андре Леррі: Ксару, андорський пачкар 793	Від Адміністрації 856

РІЧНИК II.

КНИЖКА 11.

ТОМ IV.

ЛИСТОПАД.

1934

Адреса редакції й адміністрації: ЛЬВІВ, Чарнецького 26 м. 21.
Чекове конто П.К.О. 500-371.

МИКОЛА МАКІЯВЕЛЬ

ВОЛОДАР

2-ге число „Книгозбірні Вістника“ — ціна 2 зол.

„Ненавидить і проскрибує Макіявеля не хто інший, як саме ...світ найбільших гіпокритів... Поява Макіявеля в українській мові річ справді корисна: загал матиме змогу ближче зазнайомитися з тим „страх тливим“ макіявелізмом, а... українська література дістає в доброму перекладі клясичний твір, що заслуговує на переклад не менше, як твори Данте“. (Перемога, 15. IX.).

„Знайдемо між думками Макіявеля багато таких, що припадуться ...нам, так мало виробленим“. (Вісті, ч. 23).

„...радіти треба, що нарешті й великий твір великого політика Італії, найшовся у нашому перекладі... Перекладом М. Островерхи, зрештою бездоганим під оглядом мови, виповнено у нас важну прогалину. За першою книжкою „Книгозбірні Вістника“ — це друге цікаве, актуальне й важне видання..., яке інтелігентна людина обов'язково повинна прочитати“. (Неділя 16. IX.).

„Перша знайомість з Макіявелем полишає у вас довго незатерте враження, що лишається вам від людини, яка без обиняків здирає заслону ілюзій та показує вам дійсний світ. Прочитавши Макіявелевого „Володаря“ вперше, ви ще нераз пізніше... вертатисьмете до нього“. (Новий Час, ч. 211.).

Вже вийшло 3-тє число „Книгозбірні Вістника“:
Др. М. АНТОНОВИЧ

ЙОЗЕФ ГЕРРЕС

Вістун німецької єдності

Апостол великого зриву німецького народу проти ярма Наполеона, той хто розбудив приспану думку поневоленої Німеччини, чий писання стали дороговказом нового покоління.

Ціна 1 зл., для заграниці 1'20.

Передплатники Вістника платять половину.

Замовляти в книгарнях або в Вістнику, Львів, вул. Чарнецького ч. 26. м. 21. П. К. О. 500.371.

Книжка Антоновича є цінним вкладом у ту ділянку літератури, яка у нас майже не існує... Йде про життєпис визначних людей. Цілі покоління української молоді були позбавлені такої неоціненої для формування характерів лектури... Книжечку Антоновича варт прочитати. (Перемога, ч. 14.)

У виданні провідного українського літературного журналу Вістник, вийшла монографія др. М. Антоновича про життя Герреса і його час... Вислід старанних студій, цей твір вирізняється незвичайно ясною аналізою... Книжка особливо актуальна для українського читача. (Kölnische Volkszeitung 10. X.)

III
П-12.531

39437

1934-11

Юрій Клен

Осінні рядки

1

Мов тихий шелест гаю,
Пролине осінь золота.
Хай вітер позбирає
Мої розвіяні літа.

В поля вино струмисте
Пролле холодна височінь,
І буде небо чисте,
Ясна дзеркальна глибочінь.

Яка-ж хмільна відрада —
Іти назустріч дням і знать:
Мине печаль і знада,
Покосом ляже сіножать.

Озерами гірськими
Заголубіють дні мої,
І зринуть понад ними
Тумани в зоряні краї.

Отак вітрам віддатись,
Щоб квітом синім і гірким
Зрости і загойдатись
На дикім березі нічним.

15. VIII. — 29 р.

2

Спливає літо, і життя
Лисніє стиглими житами.
Нема до весен вороття,
І сонце вже понад горбами.

Благословенні день і мла,
І та жага весняна,
Що буйним цвітом процвіла,
Дощами зрошена і пiana.

Не знаю, як прослався й де
Той шлях скорботний і веселий,
Яким нас осінь проведе
У затишну свою оселю.

Мед бурштиновий на столі
І соковиті буйні грона —
Дари родючої землі,
Що породило щедre лоно.

Здіймай сондалії, сідай,
До столу, госте довгожданий.
Не золотий китайський чай
Вино, — від нього будеш п'яний.

Рясніє овочами сад,
І ти уставиш щастя миті,
І не захочеться назад
До дальніх весен і блакиті.

Коли солодким соком грон,
Упоєний у тиші мирній,
Поринеш ти в осінній сон,
Як поле, ліс і сад вечірній.

16. VIII. — 29 р.

3

Листом прив'ялим пахне ранок,
І на березах жовта мідь.
Як вийду на високий ганок,
То чую: ліс шумить, шумить...

Так вязень ловить поклик волі,
Що залітає у вікно.
Чи то сурма в далекім полі,
Чи спів нечуваний давно?

Шляхами радісно-чужими,
Отак іти б і мандрувати,
І деє під зорями нічними
В високих травах засинати.

Прочувши в ранковім тумані
Журливий клекіт журавлів,
Вдивлятися в зірниці тьмяні,
У даль незораних ланів,

Топтати в день татарське зілля,
Позітря пить, як синій чар,
Ловити дальній дим дозвілля
І пряні пахощі отар.

І враз, мов чарівне намисто,
Блисне гірляндами вогнів
Тобі вночі далеке місто...
Крізь н. три, в сон твоїх полів.

Потужний поклик знов долине,
 І не врятують степ і бір:
 Воно тебе затягне й кине
 У свій солодкий, п'яний вир.

16. VIII. — 29 р.

4

Прозоре озеро лісне
 У себе барви всі вбирає.
 І в ньому — синє і ясне —
 Осіннє небо вицвітає.

О ранкова врочиста мить!
 На все зійшов високий спокій.
 Життя, що здавна не шумить,
 — Мов води чисті і глибокі.

Воно понесло щедрий дар:
 Мов листя, скарб той розсипає,
 А я блакить і срібло хмар
 У синє дзеркало збираю.

І чи-ж не дивно, що воно,
 Таке мале, а всі простори
 Вмістило в собі, мов вікно,
 Розкриті в обшар неозорий.

В мені спочила височінь.
 Я сонним озером синію.
 На все лягла прозора тінь.
 По ранку паморозь лисніє.

Природа тиха і смутна.
 Але в усьому обітниця:
 „О буде ще така весна,
 Яка тобі й не сниться“.

31. VIII. — 29 р.

5

Ще вчора осінь хвилювала.
 Співала кров немов вино.
 І на озер ясні дзеркала
 Я розчиняв моє вікно.

Ще вчора в синьому пожарі
 Горіла осінь золота.
 Але ущерть налита чара
 Не обпекла мені уста.

Я полюбив вітри гарячі
 І дикі пахощі з полів.
 Ніколи серце не заплаче,
 Бо все обернеться на спів.

О хвиля ніжного спочинку,
Мов ночі темний оксамит!
Навіщо нам кохати жінку,
Коли споваби повен світ.

Ще-ж можна полюбити гори,
Звірів і птиць, ліси й моря,
А он спливають перші зорі...
Так то-ж по нашому „зоря“,

А по латинськи буде „стелла“.
Імення легко забувають...
Холодні і дзвінки джерела
Вгорі під скелею шумлять.

З європейської поезії

Мореас

(переклад Ю. Клена)

Станси (І кн.)

О, не кажи: життя — це радісний танок, —
Так дурні думають, бо в них душа залякла.
І не кажи: життя — це горещів клубок, —
Так кажуть тільки ті, кому снаги забракло.

О, смійся, як весна, що віттям шелестить,
І плач, як буревій, що хвилями сивіє;
Всіх радощів скоштуй і пий гіркоти мить.
Скажи: богацько це, та тільки тінь від мрії.

Лекоонт де-Ліль (Leconte de Lisle)

((переклад Ю. Клена)

Вовче заклання

Під сніжним тягарем схилились віти бору.
Морозна височінь. Холодний спокій зір,
Великий жовтий диск горить, а владар гір,
Самотний вовк, сидить і не одводить зору.

Провалля і ліси, і скелі й ряд могил
Укриті саваном, і білий сон їм сниться.
Обличча мертвої землі — немов вічниця,
Скрізь — сніжна далечінь: рівнина й купи брил.

Ось око місяця, сліпе, закрижаніле,
Зловісним золотом над обрієм блисне,
І вовче серце враз — тугою спалахне,
Тремтіння люте вмить перебіжить по тілу.

Його укохана, що з полум'ям в очах. Його дітки,
Його дітки малі, що пестила і гріла
Мохнатим животом його вовчиця біла, —
Лежать, людиною порізані, в кущах.

Самотний він, і сніг блакитні пасма стеле.
О, спрага з голодом і крик облог що дня;
Ягнятко що блеїть, і ніжне оленя —
Йому ніщо тепер, коли весь світ пустеля.

Всі зрадили, бо всіх повабили огні.
І мавка й лісовик і відьма й цап кошлатий, —
Всі там, де торфове палахкотить багаття,
Там, де вода кипить в мідянім казані.

Язик із пащі звис, лизать уже не хоче
Димучу чорну кров, що з теплих ран дзюрить.
Ось довгу морду вовк підніс та скавучить:
Ненависть у нутрі вогнем пече, клекоче.

Людина, що несла ще предкам смерть і жах,
Що вбила і дітей, і ту, що їх родила
І теплим молоком своїх смочків поїла,
Маячить привидом в його тривожних снах.

От вис він, і знов пашать зіниці жаром,
Наїжується шерсть: закляттям вовчий гнів
Скликає душі всіх загублених вовків,
Що сплять під місяцем, підвладні білим чарам.

Сара Тіздейл (Sara Teasdale, 1884 —)

(переклад Л. Мосендза)

Арктур в осені

Коли я в жовтнівім смерку тебе бачу до заходу близько
Арктуре, вістуне весни,
пане літніх ночей, як лишаєш ти вянути нас
без жалію восени, —

о, я знаю тоді, що прийшла моя власна осінь,
це зна й моя кров
бентежна як зникаючий струмінь, що музику повнів
стиха згадує знов.

Наді мною в темноті дерево зігнуто вітром
тратить листя в жмутах...

Бачу я: ти заходиш, зникаєш, жорстокий Арктуре,
ти не хочеш брать участі в наших довгих ночах.

Лиши це забутим...

Лиши це забутим, таким як є квіти забуті,
забутим як племінь, що злотним був і загас,
лиши це забутим назавжди, навіки,
час — добрий друг, він постаріє нас.

Хоч хто-будь спитає — кажи що все було забуто
давно, забуто давно,
як квіти, як племінь, як тихії кроки
в снігу минулим давно.

Аделліда Кренсі (Adelaide Crapsey, 1878—1914)

(переклад Л. Мосендза)

Трійця

Ось три
мовчазні речі: сніг
який паде... доба
перед світанком... і уста того,
що саме вмер.

Листопадова ніч

Чуть...
З шелестом слабким,
мов пауз духів крок,
ламається з дерев замерзлий лист
й паде.

Пересторога

Ось смерк
такий чужий
звідкільсь... дивний, чужий...
Мотиль влетів. Чом зимно враз
мені?

Ростислав Єндик

Ніч у Фудугові

(Уривок із оповідання „Проклін крови“)

I

З гамором вертали опришки в Верховину, листом шуміли, каміння зсували і під Писаним Каменем розсілися робити попас. Пан Довбуш важко зітхнув, нагадавши своїх побитих побратимів, на сонце подивився і важку гадку погадав. Потім узяв громову бартку й імена побитих опришків на Камені виписав, вирубавши своє на першому місці: це-ж він їх провадив на славетну смерть.

І поїхали далше опришки. А як дощ ударив, сиві мраки морем розлялися по долинах і непроглядна пільма зробилася на пляях, завернув Довбуш свого коня в Фудугівський потік, а опришки гуртом заспівали:

Почерез Йиворів та почерез Плоску
До Фудугова, туди нам дорога.
Прийдем до Фудугова, поведем очима,
Глянемо на стіл, вже горівка вточена.
Горівка оковита та з ярого жита,
Напиймося, браття, якаж вона смаковита.
Хтож її поставив? — Задурьинка чьимно.

А хтож то та чемна Задурянка? Це з фудугівського потока Довбушева любка.

II

Бурею злетіли опришки до фудугівської коршми, неначеби стадо соколів злопотіло сивими крилами, червоними, крилатими сердаками її вкрили, очайдушним криком її сповнили. Михайло Український топором двері виважив з ржавих завіс і кинув їх на жидівське сміття, щоби побідна свобода широко як степ розпанювалася та не спинювалася в одвірках ні на одну мить, тільки вливалася, переливалася. Відразу фалш зігнувся в трое за своїм прилавком та десь в одній хвилині пропав, запався під землю, а на лавах, стільцях та долівці розляглася опришківська, широчезна бута. На столах з'явилася солодка горівка й корки в ній пірнули одним махом, під стелю піднеслися у щерьт наповнені і юнацькі горла гукнули як грім:

— Отамане, жий нам вічно.

— Іванчику Рахівський, любий побратиме, — обіззався Довбуш, сидючи за столом.

— Візьми свою трембіту та заграй моєї пісні, що скликає юнаків у бір. Хай пісня літає, хай весь світ збушує і всім дасть відомість, що ми бенкетуємо і просимо гостей до свого стола.

І вже трембітні тони широко котяться по гребінних мраках, розстелюються по горах, радісно мчать по плаїках, ніжно глухнуть в предвічних лісах, кинувши глибокий виклик ватажковій тузі, коханню й муці.

Оршан Мстивий та Баюрак Кривавий по своєму дають знати про фудугівський бенкет. Височезні ватри червоними язиками хмари лижуть й багровою загравою гремлять на ґрунях, розриваючи смерекові латри. Цим, кривавим криком пускаються навздогін їх голоси за трембітними ніжностями, голосячи людям, що ніч на Фудугові належить до них; до них і до гостей, що придуть витати буйного ватажка і його юнаків.

III

Ось вже йдуть юрбами статочнії газди, фудульві молодіці мов пави пливуть, легенько ступають по травиних росах і їх гордість має як прапор на вітрах, мідними запасками ворущать тихенько, радощі ховають в білих сорочках й веселять собою понуру гірську ніч. З червоних бризок заграви опришківських ватер, з запахом мокрої мраки виринають вони неначе мольфарські привиди, невловимі тайни зачарованих пустарів, запальні, але з прихованим вогнем за серпиками вій, прекрасні, але незаймані, а хисткі та виткі як кучерявий дим отії отаманської ватри.

Радісно привитали опришки своїх гостей, куфлями горівки та пивом без ліку облили їх, а перекидуючися товстими словами з молодицями, світили своїми розжареними очима, переморгувалися та викрикували бутно на газдів.

— Гей, годні газди, киньте свою темну понурість, забудьте про панків. Як трепетовий лист дрижать вони у своїх дрібних душах, повязаних цісарськими та королівськими курмеями, як чують про нашу забаву. Бовтнули ми ними в безодні і вони десь не мають і борщу на шило набрати. Виросла їм за вас та через нас біда без дощу і викохується тепер їм її дочка—нужда. Ця ніч — наща ніч. Пийте, гуляйте, забувайтеся! Не жалуйте нічого й нікого, не дбайте про ніщо.

Так говорив Іванчик Рахівський та взявся за сопілку. Коло нього присілося кількох опришків, що, засунувши головники на потилицю, поспілілися руками поза шию й приспівували під скочні тони сопілки:

Ой любив я дівок сорок,
А молодиць триста,
Та шви в Бога є надія,
Що душенька чіста.
Молодиці йик зірниці,
Дівчята йик сонце,
Не трохи я находивсь
Попид їх віконце.

Джямида, як звичайно, своє собі колотив. Ніколи він не долучувався до загального співу, але кричав собі самому яку співанку, коли її забагав. От і тепер розкричався на цілу кор-

шму, сам заглушуючи і сопілку, і співаків, і розбавлених гостей:

Або мене йкий уба,
Або я йкого,
Та до свої бідашчички
Не пушу нікого.
Дайте язик на пидошеи,
Зуби на пидкови,
Виж бо мене обмовили
Вид ніг до голови.

Дужі голоси коршму розносили, а пісня реготалася аж ліси кололися і викотили з поза себе цікавий, грубий та тяжкий місяць, що товстими кроплями розпливався по небі і широкими очима дивився на опришківський галдамаш. Не часто стрічав він у своїй вічній мандрівці стільки радощів, веселостей.

Де-далі з'явилися й музики й цимбали маком розсіялися у повітрі. То один, то другий опришок неначе нехотючи торкав рукою за плече молодицю, а вона дріжки діставала та дрібно дуботіла, соваючи своїм перцем, постільцем. І тоді опришок кидав розірвану співанку, достроювався до музики:

— — — у горі
Мені сонце ісходило
В милої коморі.
Мені сонце ісходило
Комору палило — — —

З дзвенькоту надпитих шклянок і фляшок, з гомону розбитих бодень і бочілок, з заворотних пісень і дрібних скоків музики, з її повільних та розкиданих тактів, ніби то нехотючи зріла і вицвітала скочна танечна гармонія, з гармонії вискакував буйний танок і підривав, розколихував, поривав усіх опришків та їх гостей і кидав їх у густий вир на скоки, на гоци, на гукі.

На переді нісся молоденький Довбуш з молоденькою Задурянкою. Громовою барткою вимахує ватажок над головою, гордо оглядає себе, легко тропкає в танечнім леті, держачи молодицю за хисткий стан. Марічка омліваючими перегинами смаглого тіла довкола себе розхлюпує пестоші; золоті згарди шепотять на шії як далекі шуми, як згадка поцілунків із смажких уст; в примкнених очах танцюють, то ховаючись, то виповзаючи прагніння білих ночей, нездійснені сплети, незгашені вихри, незроджені, але задумані і не заспокоєні похитливі шали з благаннями за любашним потемком. Брови кидають горду і мстиву тінь, уста застигають в нетерплячій розпуді, кріпкі груди розтинають гнівними розкидами цвітисту сорочку, щоби визволитися як дика туга й припасти до Довбуша та розтиснути, знищити, спалити себе. З горючого тіла вистрілюють непритомні рамена, блукають навмання в повітрі, хочаби втиснути весь світ до кипучого лона.

І в довбушевих грудях розшалілися водянії габи, Черемош розлився зі своїх кашиць, загремів водами, струснув бе-

регами, повинь крови триснула з натягнених жил. Гей, то були стрічі, блискавки і бурі, блискавкою мчитьсь Марі' у танку, котиться як буря Довбуш коло неї і її підносить на дужих руках, у хмарах зникає, знову виринає, неначе прощається, шукаючи туги, що гадиною гризла його тверде серце, як блукав на Кедроватім самотно в ночі. І туга уже лоскоче його велике серце. А її упокоїти щож може на мить? — ані пишна врода, ані темне око, ані дикий танець, ані крови зов, ані вогонь любки, що полум'ям палить, ані шал музики, ні горівки жар. Лишається лише надія цю тугу забити і знову танцює Довбуш аж до хмар, вужем висмикається, колесом звивається, у лоскоті глухне, в завороті розгублюється, як биндою Марічкою омотує себе. Та це все даремне, спокій поза горами й туга нероз'яснена бушує по грудях та потужує м'язи розколиханої краси. Тільки тепло-млява втома розливається в ногах та ясною зливою гризливі поти купають тіла.

Урвалися скажені струни в музик і Довбуш випустив свою любку-нелюбку зі своїх рук. Важко переводячи дух, знову сів за столом незапокоєний, лише змучений, зацікавлений, гнівний, злий. Не сповнилася його туга, загасло кохання, збільшилася мука. Збанок горівки одним душком висушив до дна, а ним кинув до землі, розбиваючи на тисячні кусні.

Охнуло, зойкнуло щось у куточку й Довбуш кинув оком в прихмарений бік.

Срібнарчук держав за руку високу молодичку, що її вдарив кусок збанка по круглім плечі.

— Гей, Сенько, тиж або гой, або йой, а не пхінькай отак від нехоття.

Молодичка стояла росла як молоденька яличка. Високий стан обігнала широка попружка, сутозолотом шита, сріблом закрапана. Груді мінливими хвилями хвилювали, маленькі уста запишнілися, зрослі брови переломилися, тоненьким багром щічки розмалювалися, в малинових яснах рівнесенькі перли розсипалися, чорненькі вуглики полумінню грали, чорні кучері гралися, літали.

І враз Довбушева туга в куточку скрилася, там розтопилася, а радість роздвілася черешневим цвітом.

— Щож то за вродлива молодичка? — запитав, неспускаючи очей з ока Довбуш, що зрадливо трискало вогнем, або сонно топилося в олії.

— Сенька Дзвінчукова, — відізвався Срібнарчук, високий легінь, що одною рукою смерічки-кількалітки корчував. — Гнівається на вас пане отамане, за розбитий збанок.

Ксенька як лебідь поплила до стола, кованим сріблом розсипала по долівці, голосно та сміло защебетала.

Пан Довбуш за рожеву ручку потиснув, прохав вибачення за горівчані фрашки та угорським, зеленим вином почав ча-стувати Ксеньку.

І пустив жартом Довбуш нестримну в устах співаночку:

Летів голуб, летів сивий,
Тай став крильми бити,
Видів тіло, туге, красне,
Хтів його пестити.

Розсміяною бласказкою Дзвінка відповіла:

Ой, голубе сивесенький,
Лиши крильми бити,
Прийди д'міні темнов нічков
Дам си попестити.

І моргаючи до Довбуша співала далше:

Постелечко застелене,
Хтож в нім буде спати?
Біле личко, чорні брови,
Хтож ме цулувати?

Тоді вчув Довбуш, що туга, яка його гнала і виживалася в таночному шалі, десь зникла і він уже знечүлів на гук, на крики, забув про все своє товариство. Обнімілий несподіваною стрічею, очарований громовим вибором нової любки, новою забреною пристрасною, новим прощанням і новою нахідкою шукав свого кохання у чужих очах. Таж це надійшла нова година, що розсипле пахощі парної ночі, розсіє золотий порошок на шовковій траві, на травині пухи і вони з Ксенькою там його будуть шукати.

І мигнув перед його очима образ сну, померкли світла, загасилися ватри, товстий місяць тріснув на чотири кусні і розгубився в молодшій дорозі.

Довбуша огорнув сон, що вистарчивби за тисячу ночей.

IV

Над роздзвоненим потоком лежали хижі бедра поломінкоокої Ксеньки, що примкнула звечернілі очі блеском молодших доріг.

— Милий та солодкий золотий та срібний, — шептала Ксенька і слова її паііли вогнем та вислизувалися синіми язиками з поза білих зубів

— Над кращими кращий ти, над дужчими дужчий ти, зроби мені ласку, одним одніську,

Довбуш насторожився. Нікому до тепер не робив він нічого на якунебудь просьбу. Він давав тільки, розсипаючи королівські ласки, гойно широко, по цісарськи, а вони переходили всі сподівання. А тепер він, Довбуш, мавби щонебудь комусь робити, нехайби це навіть була його любка?

— Не кажи, Ксеньчко, бо я тебе і так ласками так обсиплю, що сама королівна з заздлости позеленілаб. Твій розум навіть обняти того не зможе, що твої очі побачить.

— Не про шовки, сукна й кармазини, не про брязкачі-дукачі, ні згарди золоті я тепер тебе прохати хочу.

— Чогож ти іншого можеш забагати? Може птичого молока? І того тобі дістану. Завтра Змія сідлаю, п'ятьсот хлоп-

ців полетить за мною аж ген, на Чарогору, на шкляний замок, до діамантової кімнати.

Та Ксенька дальше прохала:

— Не птичого молока, не діамантів-самоцвітів та щирого золота мені треба, красний та мальований та любий та пишний отаманчику.

Але-ж здивувався пан Довбуш у своєму серці, чогож то його любці треба, що навіть він, Довбуш, не може відгадати того, що її жіночий розум так дуже забав.

— Кажи.

І Ксенька прудкононою біличкою присунулася до Довбуша, пружистими раменами обвинула, здавила шию та віддувши уста, як при джерельному чуркалі, задиханим голосом поставила такі слова на його вуха, прошептала їх:

— Дай мені кров Сесунюка...

— Чию? — крикнув Довбуш і ліктями проколов землю, вносячи нагло над нею своє могутнє тіло.

— Івана Сесунюка, Диминидового, що Ліватрюкову тримає, — вже байдужим голосом докінчила.

— Щож він тобі зробив, що його кров забагаєш пити?

— А тобі не все одно? Таж ти по коліна бродиш в крові, розваленими замками свої сліди значиш, ворони людським мясом годуєш.

Довбуш спохмурнів як градова хмара. Перший раз хтось жадав від нього чогось, його рахунки розглядав. Брутальною рукою здусив страх перед своїм призначенням, що за проляту кров невинного гуцула його крові домагалось, підзорливо поглянув на любку, що саме вона випустила в нього скрито-вбійчу стрілу і раптом розсміявся в надмірі своєї сили та безкарної бути. Бож і хто це той кровожадний грач, що стає до змагу з ним, з Довбушем, який хватає за руді гриви блискавиці як розгуканого коня? Молодиця, красна молодиця, що забуття дає як кришталне джерело та відсвіжує до нових доріг. Алеж чи джерело визначає шляхи для мандрівника, вічного мандрівника з ненавистю в серці до просторів і перешкод? В твердості голосу скрив Довбуш свої міркування, бо твердо відізвався тепер до Ксеньки Дзвінчукової.

— Не вбє Довбуш Сесунюка, бо не варт він того. Та як хочеш крові, цілу ріку її пушу просто на твою хату, сто городів спалю для тебе, пятьсот людям вилуплю очі, тисячу гайдучих карків зігне твоя стопа, бо варт твоя краса цієї заплати.

Та Ксенька Дзвінчукова крові Йвана забагла, що для неї вартіша ніж чужої море, а тому знову голубимим голосом до Довбуша ластиться, миленько промовляє.

Але для ватажка ціла ця справа вже розсуджена. Пристрасть вуха воском залила і він знову свої кучері з її кучериками мішає, її груди довгими косами обвиває, пестить, Ксеньку до гри запрошує.

Та в Ксенячинім серці на самім краєчку, в темному куточку розсілася злоба, розпаношилася ненависть; Довбушеве серце торкнула погорда. Перший раз побачив Довбуш образ свого життя, як його тінь може видовжуватися в східному напрямі.

Тимчасом западаються замки, висихають ріки, меркнуть зірки. Як сліпі шукаються Олекса й Оксана, забувши про вчора, не памятаючи про сьогодні. Як обнімілі збирають поцілунки, розгублені кругом шиї, по грудях, на плечах; схопивши себе за вуха пють їх як з двовушних збанків; у вигнутих віях палають серпи; розквітлі груди горять у долонях. І врешті побачилися тисячею очей, заговорили покровеними голосами, знайшли себе скованими мигунцями, і загубилися, серця їх розтопилися у внутрішнім жарі, втомилися в дарованих, холоднавих нап'ятках, аж регіт Олекси, радісний регіт перемоги трискаючого життя, краси і сили, вернув їх назад на шовкові трави із поза світів.

V

А коршма гуділа, стогнала, валилася. Музики інструменти розбивали, опришки в горівці купалися, молодички постільці губили.

Довбуш відкликав на бік Іванчінка Раківського.

— Побратиме, розвідайся в людей, хто це Іван Сесунюк Диминидів, що Ліватрюкову тримає та чого Ксенька на нього басом дивиться і пізьмою завзялася. Але нікому про мене ані пів слова.

— Вже зроблене, пане ватажку, — й одним скоком пірнув у розклекотілий вир.

Обернувся назад Олекса до Ксеньки. сів з нею за широчезним столом на покутті, а та дальше йому щось шепоче в вуха і свогого інтересу пантрує.

— Як ми кохаємося, дорогий отаманчику!... Коби ти такого милого серця був, як ти мені милий.

Довбуш слухає та дивиться одним оком за Іванчіком Раківським, що з гурта виводить то одного, то другого легіня, відходить з ним на бік та жартами отаманське поручення поважно виконує.

І вже нахилився Іванчик над Олексою у шепоті:

— Іван Сесунюк Диминидів був любасом у Ксеньки та потім лишив її й оженився з Марічкою Ліватрюковою, Біличкою.

— Старі байки, — позіхнув Довбуш, поклепав Раківського по плечах та Ксеньку не менше мідно знову пригорнув до себе.

Нараз у куті зчинилася метушня, голосні крики розляглися, дзвенькнули бартки, кусаючи себе.

— А ти чого там, Іване, воловодишся в куті?

Іван мотлопив якогось мізерного легіня і дусив його обома руками, аж цей побагрів на зсинілому лиці.

На слова Довбуша, дарма, що він старший йому брат, коливаючися від хмелю в голові на своїх ногах, вхопив одною рукою легіня і кинув ним перед Довбуша.

— Що сталося?

І для Івана широка брама до Довбуша та вузька фіртка перед ним.

— А він мене в груди штовхнув і бартку над мене взніс. — Потім опановано вже додав: — Хто бартку над юнаком вносить той від бартки гине. Вбий його, Олексо.

— Правда, правда, — загули гуртом опришки, відсуваючи гостей зі свого круга.

Та Олекса грізно перервав:

— Гей, мовчати, хлопці. А ти що, легіню, скажеш? — звернувся до молодяка, що, постогнувши, піднісся з землі.

— Іван відбивав від мене мою любаску. Вона не хотіла йти до нього й я штовхнув його нехотючи, а бартку відбив своєю барткою.

— І не встид тобі, Іване, битися за молодицю, ще й з такими хрущами? Таж молодіць як трави та листу і не багато таких лишилося, що не скочать до шиї наших юнаків. Таж ти таких молодяків сто за пояс затикаєш. І чи варта з ними зачіпатися? Шукай до бійки рівних собі та — і тут голос ватажка покріпшав і перекоївся до всіх — доки я Довбуш ще, між нами бійок не буде.

Звертаючися до молодяка, говорив голосно даліше:

— На, маєш жменю червоних на лукачі для своєї любки, бо я твоєї крові не хочу.

І сипнув пан Довбуш з широкого череса цілий потік золота. За коліна обняв молодяк свого спасителя, весело подивився на Івана, а цьому гнів стягнув лице в брижки.

— То ти, пане ватажку, своїм братом і своїми найближчими юнаками перед чужими помітуєш, їх зневажаєш і чужих вивищуєш?

— Мовчи, Іване. Ми чужими Рибницю спирали і воронам пометали. Тут усі брати, усі рівні, бо тільки в битві один вивищується над другого і за це йому більша слава, більша нагорода, кращі співанки.

Голос Довбуша рівно плів і як пласом бив. Тільки Іван чорнів даліше на лиці як саджа. Врешті вибухнув:

— Олексо, ти мені ватажок в битві, не в забаві; я тут собі сам отаман. Моя бартка ще ніколи не схибнула, як над ким повисла. Не схибне і тепер.

Довбуш скипів, але вдав, що не чує п'яного зухвальця серед щебету Дзвінки.

Та як Іван замахнувся барткою над ненависним молодяком, як рись скочив Довбуш через стіл і відбив голою рукою удар в бік.

Свиснула бартка в повітрі, півколесом звилася і по саміський обушок втопилася в Олексиній нозі.

Захитався Олекса як коренастий дуб і вхопився за ріг стола.

Усі заніміли.

Дико завернув очима Олекса Довбуш, аж усіх дрижки перейшли від голови до пят. Навіть Іванчик Рахівський перелякався, бо ще ніколи не бачив свого побратима в такій злості. Бартка, випала з рук Івана, виховзнулася з рани і з неї ринула кров як із лотік. Довгу хвилину дивився люто ватажок на свого брата, щось важив у своєму серці на важкій вазі, бо тер стіл на тріски, ногами землю топтав, зубами, як Черемош у повні камінням, скреготів.

Гей, важкаж то боротьба зі своїм призначенням, заклятім в одному чині. Одним хибним кроком перекинути свою славетну майбутність, в коріні заглушити ще ненароджені діла, ганебно скінчити зі своїм життям, бо в боротьбі з долею чим вище хто піднісся, тим мерзенніше скінчить. Помста за обиду, кара за непокірність вагом-перевагом важилися в Довбушевих грудях з його страшною долею: за кров брата—його смерть. Глянув Олекса в очі Іванчика Рахівського і прочитав у них відданість, поглянув по побратимах — готовість, схилився до Дзвінки — проблизк нібито Довбушевої слабости.

І тоді отаман тихо, але твердо сказав:

— Іване, — і дванацять легінів окружили його й дванацять барток заясніло над головою, схопивши його за руки. — Сімдесять і сім смертей належить тобі, що ти підніс руку на свого ватажка. Можу вигадати тобі такі смерті, що будеш прохати вмерти, а не зможеш вмерти.

Голос Довбуша піднісся в гору як Шпиці над пропас-тями і дивно прогомонів серед гробової тиші. Іван стояв без кроплі крові на лиці, але не мигнув й оком.

— Та я не хочу твоєї смерті. Я не хочу смерті наших братів. Іди собі тільки геть, бо разом уже не будемо ходити тими самими стежками.

Бартки спустилися додолу й Івана пустили дужі рамена. Він стояв, а віддувши долішню губу зневажливо подивився на свого брата.

Смерть? — він готов був вмерти. Помста? — свята справа. Але вигнання? Отак, як пса зпосеред юнаків? Ні, він піде, але не сам.

Зарокотів Іван, оглядаючися за найстрашнішими опришками і шукаючи їх у юрбі. Але Баюрак відвернувся, Дзямида гнівно блиснув оком, Оршан задивився на Олексу.

— Гей, хлопці, хто воювати хоче широко й без границь — за мною. Досить уже приказів. Кожний в мене буде отаман. Кожний буде розуміти свою роботу, кожний візьме собі любаску, яку захоче.

Ніхто не рушився з місця.

Тоді Іван натиснув кресаню на голову, мовчки вийшов з коршми, скочив на свого Чорта і розплився в п'їтмі. За хвилину втих і скажений тупіт копит.

Іванчик Рахівський прискочив до свого любого отамана а Довбуш усміхнувся.

VI

Кварту горівки виссала рана, шовкова хустка її обгорнула й забава дальше поплила. Довбуш з Дзвінкою дальше набувався, за рожеву ручку потискав, фрашки розказував.

Та Ксенька Дзвінчукова мовчала. Її розум не міг зрозуміти Довбуша, його широких намірів, його глибокої душі. Що було силою в нього, те зачислила вона до його слабости. Але хтож бачив, аби прив'язав Бог розум до жіночої вроди?

Початковий розмах у забаві заломився й не лилась вже вона як вода зі зметеної гаті. Гості щось між собою шептали, опришки за часто поглипували за своїм молоденьким ватажком і це помітив Довбуш, хоч сам був веселий як перша прозолоть весняного сонця.

— На коні, крикнув, відсуваючи від себе Дзвінку.

Змій під собою землі не чув, як сів на нього пан Довбуш та він туго стягнув ремені коневі і кинув Ксенці діамантовий перстень разом зі співанкою:

Ой вдарили дрібні дощі,
Вдарила плова,
Бувай, любко солоденька,
Бувай ми здорова

На борзі склала Дзвінка і собі прощання:

Бувай здоров, отамане,
Добраніч, добраніч,
Йик лиш льижу, все згадаю,
Коли прийдеш на ніч.

— Куди йдете? Коли повернете? — питалися люди та їм ніхто не відповідав. Хіба з пісні могли догадатися, бо кнаки рушаючи почали:

Попид тоту Магурочку
Изродили рижки,
Уже ідуть в Устеріки
Головні опришки.

Помчав обочама пан Довбуш, а за ним ціле товариство як ключі вирійних птиць.

Скільки в тебе, отамане, того товариства?

Стільки, що в тій дібровонці дубового листа.

Андре Лесрі

Ксару, андорський пачкар

На світанку високий Карліт був оповитий червоним серпанком. Лишалося ще пів-години до світанку.

Їх зібралось четверо з міцними раменами, щоби вилізти тихцем на дикий схил Кап-де-Лім. Цвяхи їхніх черевиків роздирали граніт, а нікльовані гудзики плащів чіплялися часом за срібlistу луску скель.

Каменюка скотилася, порушуючи тишу. Бригадир, що йшов попереду, обернувся:

— Необачний! — гримнув він. — Їхній ватажок можливо біля нас... Якщоб він нас почув справа пропаща...

Митний доглядач схилив голову. Наступ на гору відновився. Вони незабаром осягли вершок Кап-де-Лім. Це було величезне нагромадження обледенілих скель.

— Стій! — скомандував бригадир пошепки. Чекайте на мене тут.

Він дібрався до вузької кам'янистої тераси, звідки, в світлі дня, що вже наставав, міг розглянути Андорську долину. Тільки що він присів, як його очі уздріли постать. Людина лізла вгору в напрямку до нього. Величезний горб здіймався на його спині: то був вантаж. Не могло бути жадних сумнівів. Людина мала вигляд пачкаря. Бригадир надто добре пізнав їх безладні рухи, щоби помилитись. Але він здивувався.

— Це не ватажок.

За п'ятнадцять років практики, він затамив хитрощі пачкарів. Він знав, що провідник походу ніколи не обтяжує себе контрабандою. Він іде попереду сто кроків. Цигаркою, якої огонь протинає темряву він сигналізує небезпеку. Зтурбований бригадир пригадує точні вислови анонімного доносу: „Виправа з десятима пройде на світанку через вершок Кап-де-Лім...“ Людинаж, за якої рухом він слідував була сама. Без сумнівів нова хитрість...

Бригадир, відсунувся назад, і щось шептав на вухо своїм підлеглим. Один митний доглядач посовгнувся на варті поміж скелями. Інші натягнули сіти.

Видрапавшись на шпиль, людина зупинилася, щоби віддихнути. Хустка захищала її обличчя; вітер на цій висоті різав шкіру. Каталонська буана*) вкривала голову аж до брів, хоронячи вуха. Людина потерла затерплі від холоду руки об боки оксамитних штанів і відійшла. Раптом вона відхилилася назад — почулося шепотіння.

— Що ти несеш?

Пачкар зробив раптовий рух; вага впала на землю. Він кинувся тікати. Безжалісна, підставлена бригадирова нога зму-

*) Шапка.

сила його спіткнулися; пальці бригадира впилися в його плечі. Він бився з завзяттям, але проти нього було двох, двох мешканців гір також і сильними м'язами, і з кулаком міцним, як щелепи зеленої ящірки. Раптом через діру його камізольки просунулось дуло пістолі. Він відчув на голій шкірі тремтячий холодний дотик.

— Піддайся!

Скорився. Його хустка і буана були пошматовані. Перший промінь сонця, пробився крізь тінь і освітив його обличчя.

— Ксару!—скрикнув бригадир, спускаючи зброю. Пачкар відповів по катальонськи дзвінкше ніж луна серданських гір.

— Це справді я, бригадире Матаре!..

Вони жили в одному містечку і зналися напротязі багатьох років. Коли години їх відпочинку збігались, вони йшли в купі ловити бронзові смуги пстругів у божевільних потоках, або грали в білярд у корчмі, просяклій анісом. Вони були добрими приятелями і щирими противниками. Вони твердо сповняли свій обов'язок, коли доля кидала їх один проти другого. Тому поважали себе взаємно.

Ксару всміхнувся. Вчора в цю годину він ловив рибу в товаристві Матаре. А перед сходом сонця!..

Митник запустив нігті в мясо його рук

— Лиши мене, — сказав Ксару, — я не втічу.

Бригадир встромив погляд в очі пачкаря.

— Заприсягни! — наказав він.

Ксару перехрестив своє чоло, уста й груди:

— Мати Божа Ескальдаська чує мою клятву.

— Витягни свою зброю, — сказав бригадир.

Коли митник взяв його зброю. Ксару зробив рух. Ця зброя... він любив її почуттям вірної приязні. Їй він завдячував життя. Але він не був сентиментальний. Сів на кам'яну брилу і почав скручувати цигарку.

— Де твої товариші? — спитав Матаре.

— Не знаю, — відповів пачкар.

— Слухай не бреші!... Вас мало пройти тут десятеро. Чому ти сам?

Ксару дивився на хмарки диму. „Їх продано!.. Ще одна каригідна зрада“, думав він. Потім голосно додав.

— Решта є в Сольде. Ти їх не вхопиш! Вони знали, що за ними слідкують... Я всежтаки схотів піти... коли... Ось!..

Бригадир витягнув годинник.

— Маєш дві хвилини, для відповіді. Після...

Пачкар не противився ув'язненню. Він знав, що митники прив'язували голих до стовбуру сосни... і вішали. Березневе сонце окривало його своїм промінням. Але Ксару був відважний. Він мовчав так довго, як було справді необхідно.

— Отже, — спитав Матаре, — я слухаю!

Надбій митник зайнятий вартою.

— Я знайшов оце, бригадире.

Це була напіввикористана цигарка. Матаре зауважив, що мороз не встигнув на неї вплинути. Одним розмахом нігтя він прорізав її,

— Андорський тютюн, — сказав він.

Йому раптом прийшла думка, могутня, як відкриття. Він кинув страшне прокляття, яке відскакуючи скотилось по схилах Кап-де-Ліму і вибухло в долині.

— Вони пройшли!..

Сміх Ксару пролунав, як торохкотіння падаючого кістяка.

— Так вони вас минули... І вони вже далеко...

— Ти! — загрозив бригадир.

Зневажливо він додав:

— Вони відцурались тебе. Ти непридатний більш носити контрабанду.

Пачкар дивився в землю, щоби інші не побачили його мокрих очей. Правда його гнітила. Іншим часом Серданці казали: сильний, як Ксару. Нині вік його гриз...

— Я вже не молодий Матаре! Я був змушений лишитися полагодити ремінь. Вони мене випередили.

Він казав правду. Наперекір своїм зусиллям, він не зміг наздігнати виправу. Побратими його покинули. Ксару не нарікав. Він знав закон пачкарів. Він полягав у трьох словах, які по катальонському звучали винятково сильно: слухай, прямуй, або загинь.

Бригадир роздумував. Залишався єдиний вихід — капсірський просмик. Звідти вони дійшлиб до долини Од і розійшлись. Але перехід був тяжкий, і до полудня вони не осягнулиб Капсіру.

Матаре наказав одному з митників:

— Біжи до Па-де-ля Маса. За пів години ти будеш там.. Телефонуй бригадиру Малемату. Хай їх чекає на Капсірі.

А другому:

— Спустиись у містечко. Збери товаришів... Якщо вночі я не вернуся, підете мені на зустріч. Хочу виграти на швидкості. Навантажені, вони не зможуть скористати з найкоротшої дороги... Ксару мене поведе по сарниних слідах. Йдіть!..

Пачкар, здавалося, був зайнятий завязуванням шнурків своїх „альпаргатів“*) Під обгорілим обличчям розплилася раптом білота; Ксару обрахував у своїх думках:

— Вони повинні бути у Портай Блянш. Вони не осягнуть Капсіру до полудня. З огляду на засідку... Мені необхідно їх випередити.

Щоб їх випередити треба було зломити клятву. В милосерді Матері Божої він не сумнівався. Йому не лишалося нічого, як зломити клятву. Але він був старий і втомлений. Матаре його зловить без труднощів, або просто револьверова куля покладе край його втечі. Колиб бригадир зле знав гору...

*) Взуття.

Безодні, зрадливі снігові маси, лявіни, що готові зсунутися з найменшим шумом...

Матаро, сидючи, в свою чергу прошепотів до нього:

— Розумієш старий приятелю! Проведи мене до Портей Блянш, і я заплачу очі на твій випадок... Інакше ти знаєш, що тебе чекає... „Вони“ не спасуться ніколи, нічого не бійся!... Я знаю, якщо „вони“ тебе побачили зі мною, ну то... Але я тобі кажу, голого, до Портей Блянш, не далі!... Вони не зможуть тебе бачити... Чи тобі, чоловіче, варта ризикувати, йти манівцями?

Ксару дивився зпід вій на бригадира.

З суворим обличчям і зморщеним чолом, він сказав:

— А чи ти, Матаре, це зробив би?...

— Дурниця... Подумай про вязницю! Ти вже старий, в ній і помреш!

— І замість того, щоб дати тобі скінчити вік у святій землі біля предків, тебе вкинуть в яму, і жадний пачкар не прийде. помолитися на твою могилу... Отже досять балачок! Мій терпець хутко урветься, ти це знаєш. Веди мене, або ходи зі мною. Вибирай!..

Ксару поволі випростувався. Він стягнув на своїх боках широкий пояс з червоного сукна, кінець якого звисав, як собачий язик.

— Ходи за мною, — сказав він і пішов.

За його спиною Матаре скривився погірдливою усмішкою.

— Слабодух... — пробурмотів він.

День був уже в повному розквіті й сонце розбризкувалось по снігу. Мовчки досягли гребеня білих вершків. Часом снігова куріпка виривалася зпід їх ніг. Розтинала нервовим крилом чисту білину, а її безмежна тінь гойдалася у фантастичнім танку Сєя-Гюї. Часто вони мусіли переходити „конжери“ на непевних схилах. Ксару, взутий в альпартати йшов попереду, заложивши руки в кишені. Чув за собою гупання цвяхованих підметок на твердій поверхні, потім зненацька тяжке падіння. Матаре проклинав підковане взуття.

— Хіба нема іншого проходу? — бурмотів він.

— Нема.

Ксару вказав рукою на безодні, роззявлені, мов пащі, нагромаджені сніги.

Покручені та завалені доріжки утруднювали їм ходу. Сонце ліниво підіймалося по небі, а його проміння зістругувало з сніжної поверхні блискучі стружки, сліпило очі.

— О! — сказав нараз бригадир, я вже бачу Портей Блянш.

— Це вона і є, — погодився Ксару.

Матаре глипнув за годинник і зробив нетерплячий рух.

— Вони пройдуть, — пробурмотів він. — Ми тратимо на цих схилах дорогоцінний час.

Тепер вони простували менш нерівним тереном. Бригадир не зводив очей з доріжки, якою мусіли пройти пачкарі.

Вона виглядала далекою, але такоюж чіткою і простою, як зигзакуваті зарубки на збочах гори.

— Стій! — наказав він раптово.

Він взяв далековид.

— Я помилився, — сказав він за хвилину. — Мені здавалося що щось рухається... Це скеля.

Ксару, кліпаючи повіками, напружено вдивлявся в іншому напрямі. Відбите проміння сліпило його. Він бачив зле... Проте, там...

— Вперед, скрикнув бригадир. В Порті ти спустишся в місточко... Ти оповідатимеш, що схочеш!

За чверть-години ходу, пачкар виліз на вузький виступ що оточував обривистий схил. Ця місцевість називалася Скеля Мертвої Людини. Все було покрито замерзалим снігом. Місцями рідкі, корінасті сосни стовбурчили свої шпильки.

— Погана країна, — зауважив бригадир, за спиною провідника.

Ксару обернувся:

— Матаре, ти сказав мені йти навпростець, чи сказав?

— Так.

— Буєно! — скрикнув пачкар.

Слід, по якому вони йшли, зникав під густою верствою снігу. Ксару без вагання йшов вперед. Часто обидва вони вгрузали по пояс в сніг. Повільними і правильними рухами вони підводилися на ноги.

Праворуч від них стіна поринала в безодню, вкриту темрявою, яку зимове сонце ніколи не ogrівало. Ліворуч незмірні купи снігу зачеплювалися за нерівності скель.

Раптом, наблизившись до сосни, Ксару підскачів, обхопив руками стовбура і крикнув:

— А-у у-у-у-у-у!

Це було несподівано й жахливо. Сніг довкола задріжав і зсунувся. Гора ніби струснула білим одягом свого хребта. З роззявлених пащ ущелин виходило хрипіння. Сліпуче торнадо пролетіло страшним чвалом, поривало величезні граніти, нагодувало безодню.

Під навалою снігу Ксару шукав порятунку, розраховуючи на пружну міцність сосни. За стовбуром, у захисті, лежали обламки скель. Лише одна нависла брила могла розтопшити дерево. Єдиний вихід — тікати...

З обмерзалими віями, з грудьми без віддиху, з гострим болем у пальцях та колінах, Ксару добре тримався. Раптом, від удару по товстій гіляці, мов боксером в підборіддя, дерево напів викорчуване впало. Приголомшений пачкар гойдався в порожнечі. Його скрівавлені нігті зривалися з кори, але він тримався. Ніздрі були забиті снігом, і він міг віддихати, лише боязко відкриваючи губи. Він був близький загибелі... Скалки льоду, розрізуючи одяг, різали йому шкіру. Ка-

міння, скочуючись, болюче шарпало його плече. Стиснувши зуби, Ксару благав Пресвятую Діву, боровся.

Нарешті кінець навали промчав хутко, мов муринська кіннота, і знову зявилося сонце. Сніг глухими ударами ще нагромаджувався в безодні.

Ксару віддихнув повними легенями. Він розглянувся довкола себе. Земля була оборонена рівнобіжними смугами. Матаре зник. Пачкар промимрив:

— Це зрештою добре.

Побоюючись найменшого галасу, він піднявся на своїх міцних руках аж до порушеного сліду. Сів. Безодня, як порожній горщик на маринату, наповнилася грудями, кольору сала, звідкіля виходили кавалки жовтих скель, подібних до величезних пташиних патрохів.

Бідний Матаре подумав Ксару.

Він не скинув своєї камізольки, щоб перев'язати плече, але скрутив цигарку. Вогке кресало неохоче приймало іскри креміння. Ксару поклав тютюн просто до рота. Незабаром він виплюнув саину, кольору циганської шкіри. Жування збуджувало його енергію. Біль крутив йому мязи, але він на це не зважав. Він був тієї серданської раси, яка подолує страждання мідю своїх нервів.

Поклавши жвачку в кишеню штанів, пачкар піднявся і запитливо глянув на вершок гори. Його око верховинця пізнало, що вся небезпека навали минула. Він стягнув свій пояс і не боячись, що каміння сиплеться звід його ніг, відійшов до Порт-Блянш.

Перейшовши Скелю Мертвої Людини, Ксару пустився бігти. Його ноги були важкі. Йому бракувало повітря. І він нарікав на свій вік.

Вийшов з ущелини і оглянув м'які долини, що розпростерлися під ним скільки сягає око. Ніодної точки на білій пустелі..

Там би „вони“ мали бути помітні..

Ксару нічого вже не розумів. Де знаходяться його побратими?.. Чи осягли вже границі Капсіру, де Малематова бригада підстерегла їх, як пацюків?

Сонце підносилось на відстані ширини руки від шпилів. Могло вже бути полудне. На обрію зпівдня сунула сіра хмара, що порушувала блакить неба.

„За три години буде метелиця“, сказав собі Ксару.

Обернувшись він глянув на фіялкові, мініатюрні дахи свого містечка.

Потім він вибрав спуск вправо до Капсіру. Зі спуском додолу, снігова верства зменшувалась; краєвид ставав менш суворий. Ксару, з розігрітими м'язами, прискорив ходу. Часом рододендрони запліталися поміж його ногами. Він спішив далі, викорчовуючи на ходу рослини.

Незабаром опинився на березі одного з озер, що

часто зустрічаються в цій місцевості. В цю пору поверхня води була незамерзла. Вона була блискуча і гладка, як воскове полотно. Ксару простував берегом...

— Куди ти так поспішаєш?

Він обернувся. З низенької та вузької камінної хати, поділеної в землі на части, яка в літі служила захистком для пастухів, вилізла людина.

— Ель Туерто! — скрикнув Ксару.

— Це ти, злодію!

Був кремезний, сивоволосий, з пальцями більш порізнаними, як катальонська ковбаса. Праве око мав завжди закрите. Друге, без вій, дивилось напружено зпід задубілих брів.

З хатинки виходило ще двоє людей. Ксару знав їх мало, знав лише як андорців і пачкарів з ватаги, якої ватажком був Ель Туерто. Більш нічого.

Ксару тримав руку в кишені. Де була його зроя?... Нещастя! Матаре сконфіскував!...

Ель Туерто поклав свій вказівний палець на зігнутий язик. Залунав короткий пронизливий свист. Один по одному повиходили зпоза скель укриті там пачкарі. Мовчки стали довкола біля Ксару. Він озирнув їх з тремтливими губами. Нераз, протягом свого, багатого на пригоди, життя, йому доводилось також судити людей, своїх братів.

Наступила мовчанка... Доносилося лише далеке клі-клі орла, що полював...

Ватажок був людина неговірка:

— Розповідай!

Ксару не противився. Пачкарі його обвинувачували в зраді.

Признати вину значило смерть.

Певний своєї невинности, він повторив в кількох реченнях свою пригоду, слідкуючи за гранчастими обличчями своїх суддів. Ані один мяз не зраджував їхнього почуття. Слухали з руками в кишенях, бо на перекір сонцю, повітря було різко-холодне.

Коли Ксару скінчив, Ель Туерто сказав в свою чергу тихим голосом:

— Ти брешеш, товаришу. Четверо з-поміж нас тебе бачили. Ти вів Матаре на сліди Скелі Мертвої Людини. Вони це присягнуть на хресті. Чи це правда — ви, решта.

Четверо пачкарів витягнуло руки на два схрещені ножі.

— Присягаємо!

— Я запровадив бригадира під навалу! — пояснив Ксару. Тепер він придушений.

— Ти ще брешеш! — сказав Ель Туерто. — Перед півгодиною він був на Портай Блянш. Я його бачив і ось ці також.

Він кинув своїм здоровим оком на двох андорців.

Старий пачкар відчув, як петля здушує йому горло. Матаре живий!.. Він ледви міг повірити...

— На Кап-де-Лімі, коли я тебе більш не побачив, — промовив ватажок, — я зрозумів, що ти лишився позаду, щоб нас зрадити. Я наказав своїм йти сюди. Четверо лишилося слідкувати за тобою. Це, що ти кажеш з навалюю, — вигадки. Ти був у змові з бригадиром.

Голос Ксару був пригноблений:

— Іди подивись Ель Туерто, іди подивись, чи навала не зруйнувала Скелю Мертвої Людини... Це не Матаре, що ви бачили!...

Якийсь грюкіт змусив пачкарів затремтіти.

— Бережись! — загрозив ватажок. — Ти нам закидаєш брехню?... Бригадир пройшов в двадцяти кроках від нас. Він мав довкола голови хустку... А тепер відповідай! Вів ти його до нас?

— Так, але це була хитрість. Я хотів звільнитися від нього. Він був озброєний. Я ні.

— Це все, що ти маєш сказати?

Ксару не відповідав. Як переконати цих людей?...

Ксару бачив, що пропав. Він не був звичний до слів. Чинити його річ, говорити — ні.

— Я не зробив нічого проти вас, — сказав він.

— Голосуйте! — скрикнув ватажок.

Пять пачкарів витягнули ножі і встромили в землю. Решта лишилася непорушною.

— П'ятьма голосами проти чотирьох, Ксару, ми присуджуємо тебе на смерть.

Всі перехрестилися.

— Я хочу говорити, — сказав один пачкар.

— Кажи.

— Закон дозволяє, що присудженому лишається ще надія на життя, коли не всі члени зібрання голосують за смерть.

— Це правильно, — згодилися інші.

Двоє людей лишилося стерегти засудженого, а решта відійшла, щоб обдумати. Ксару не думав про втечу; Вистарчалоб зробити лише три кроки, щоб два вістря затремтіли між його плечима. Йому ще лишалася надія на життя. Чогоб цьому не статися, бож він невинний?...

Коли чотири руки його вхопили, Ксару вступив в боротьбу. Вона була коротка. Він відчув жорстокий біль в плечах, бо кулаки належали дужим хлопам. Він кричав: „Я не зрадив!.. Ні! Присягаюся Господом Богом“...

Але в цей час з нього здерли одіж і міцно звязали руки та ноги. Під пахвою широкий синяк надмавав мязи. Біля ключиці кров запеклася синіми намістинами.

Кати дивилися на засудженого, розпростертого на землі. Платівки снігу не переставали падати. Небо виглядало як на малюнку недосвідченого учня: густота тушовки розміщувалася неправильно. Озеро під снігом виглядало, ніби заляпане білою піною. Небуло ніякого вітру. Шкіра Ксару піддавалася

раптовому холодові. Старий терпів, але не вмів скаржитися. Вони стоять перед ним і вагаються.

— Поклади „кобарди“! — скрикнув Ель Туерто.

Він підступив до Ксару з піднятим кулаком. Пачкарі розступилися. При допомозі пакункового шнура, велитень прив'язав ноги засудженого до важкого, плоского каменя, звалив людину і камінь на плечі і ввійшов у воду.

— Ряту-у-у-йтел.. Ряту-у-у-йтел.. — гукав Ксару.

Його побратими, стоячи на березі, лишалися глядачами.

На віддалі кількох метрів від берега, Ель Туерто кинув свій тягар у воду. Ксару, задихуючись, відкрив рота. В нього влилася вода. Могучий удар виніс його на поверхню. Він стояв ногами на камені. Вода дотикалася його підборіддя.

Ель Туерто повернувся на беріг. Він прохрипів:

— Ксару, — сказав він, — якщо так Бог хоче, ти будеш врятований. Може хтось проходитиме і подасть тобі руку. Випрошу разі, з часом, вода візьметься льодом і ти вмиреш від холоду. Молись!..

Старий почав вигукувати незв'язані слова. Потім, раптово його вдача перемогла. Він замовк. Пачкарі відійшли, не оглянувшись. Їхня розправа скінчилася... Там внизу, на схід від Капсіру, на Ком-дан-Гарсі ватага виглядала, як чотки з чорними, мініатюрними зернятками.

Могла бути третя чи четверта година, Ксару не знав. Небо затягнулося, мов повстю і сонце було втомлене. За годину сумерк почав насуватися з немилосердною повільністю. І надходила льодова ніч. Самітні вовки спускалися з високих снігів. Вони відважувалися йти у воду, щоби пожертви свою живу здобич.

Ксару відчував, як холод паралізував його члени. Грізна вода дотикалася його ніжної губи. Він мусів витягати голову, і ця позиція його тяжко мучила. А за три метри був беріг. Він бачив плескати камінці і стеблинки трави охоплені льодом. Його кати покинули його одіж. Сніг почав її покривати. Суконний пояс зарисовувався на снігу безформеною вісілкою. Якась милосердна рука моглаб йому той пояс простягнути... Він мігби схопити його зубами. Це булоб життя! Але хто буде проходити в цій пустельній країні? Ксару слухав як смерть опановувала його буття. Вона втиналася кліщами в шкіру. Оскільки він міг лише думати, він почав молитися.

Півтінь витягнулася на долинах.

Раптом Ксару побачив людську постать, яка підіймалася на Ком-дан-Гарсі; вона була на відстані голосу. В сумерку він пізнав силвету й крикнув:

— На по-о-оміч!... На по-о-оміч!...

Матаре зупинився. Він усунув пов'язку, яка охороняла вуха. Голос не переставав кликати на поміч. Бригадир підійшов до озера. З обережності він витягнув пістолі. Пачкарі на кожному кроці вживали хитрощів. Матаре не боявся. Міс-

цевість була рівна, як спина еспанської матрони. Нема чого боятися кульки карабіна. Вдолині хтось кричав на поміч. А Матаре був добрий. Тяжкі бійки призвичаїли його до боротьби. Проте, коли він дійшов до берега, він шарпнувся назад.

— Це ти Ксару?

Пачкар не здивувався.

Ще здалека він пізнав бригадира. А цей останній підіймався на Ком-дан-Гарсі, до його побратимів... Лише це було важливе.

— Це ще я, — сказав Ксару. — Я думав, що ти вже вмер!..

— На цей раз ні... Ти мене зрадив, але я зміг врятувати свою шкіру. Кавалок вуха пішов з навалою.

Матаре додав:

— Що тобі зробили?

Він передбачав драму.

— Вони мене засудили, — тихо сказав пачкар.

Бригадир мовчав. Сніжинки падали далі. Поверхня озера поглинювала їх з хвилини на хвилину. Сніг покривав голову Ксару, зіплював її. Гостра брила льоду скотилася на його рану.

— Витягни мене, Матаре! — простогнав старий.

За деякий час бригадир прийняв раптове рішення:

— Де вони?...

Жадної відповіді.

— Де вони?

Нічого, крім сильного шуму вітру.

Пачкар задихався під верствою снігу. Здалечини з вітром долітало до нього запитання Матаре: „Де вони?“ А в той же час бригадир знаходився в трьох метрах від нього з зігнутим тілом і напруженими супроти поривів вітру м'язами...

— Я вмираю, Матаре!

Швидко як луна, вернуло до нього:

— Де вони?

Напівзімлілий Ксару обчислював: „Вони мусять бути далеко тепер. Вітер позаносив сліди їх кроків. Вони врятовані. Цей не дожене їх...“

Його тіло було вже напів мертве. Витягнути з води, сильно розтерати це врятувало б його, бо не дивлячись на вік, його організм був міцний. Витягнути з води...

Щоб не кричати від страждання, він кусав язик аж до крові, що мала незнаний смак.

Вітер впав. В жовтавій атмосфері розяснилося. З'явився місяць, білий, як паляниця. В далечині виблискували гори, як холодний іней. Матаре мучила агонія засудженого, але він хотів знати. Це був його обов'язок.

Він кричав, махаючи поясом:

— Ксару, якщо я тебе покину серед ночі, ти обернешся в кригу. Скажи мені де вони є і я тебе врятую!

Старий пачкар туди вже не бачить. Тонкі голки зшива-

ють його повіки... В грудях пече... Ноги більш його не підтримують... Але думка його лишається надзвичайно ясною. „Тепер вони врятовані“, думає він..

І певний того, що Матаре візьме протилежний напрям тому, який він покаже, Ксару повертає обличчя в напрямі до Ком-дан-Гарсі; він мимрить:

— Вони є там!

Потім опадає, як брила, на дно.

Переклав з франц. В. А.

Денис Лукіанович

Наталія Озаркевич-Кобринська у своїх заповітах

II

Текст заповітів

I. Власноручно списаний заповіт із датою: Болехів. дня 29 липня 1914 р.

Моя послідня воля. На випадок моєї смерті я, Наталія з Озаркевичів Кобринська розпоряджую моїм майном, як слідує:

I. Стан мого маєтку: а) хата і город в Болехові на Волоськім селі, ч. 341, набута мною на власність р. 1898. б) Нива на Бергомні ч. вик. гіп. 769 ґрунтової книги Болехів руський. в) Реальність обявля числом виказу гіпотечного 28 і 492 ґрунтової книги села Белелуї, снатиного повіту, що обіймає 30 моргів ґрунту. г) Срібло, білля, книжки, постіль, інші динжимости; два льоси Червоного Хреста і один дукат. д) У моїх віртелів: 1) у дра Л.О. 800 корон т. є чотириста зр. 2) у Гр. Зац., урядника прокураторії екарбу у Львові, маю на вексях 4200 корон т. є чотири тисячі двіста корон або 21000 зр. 3) у дра Ев. Лев. посла, на поквитованні 200 корон. 4) »Діло«, уділ 200 корон. 5) »Народній Дім« у Стріі 40 корон. 6) »Труд« у Львові, уділ 20 корон. 7) Також належить мені 200 корон із полиненої асекурації по батьку Івані Озаркевичу, ульокваної на клижечні, що є у брата Льонгіна Озаркевича в сумі 1000 корон т. є 500 зр.

II.) 1) Хату в Болехові і ниву на Бергомні записую в доживоття братові Евгенові Озаркевичеві. По його смерті все продати т. є хату з городом і ниву на Бергомні ч. 69 ґрунтової книги, вложити до якого певного українського банку — а коли дійде до суми, яка приносилла би 600 корон (шістьсот кор.) річного проценту, обернути на стипендію ім. Наталії Озаркевич-Кобринської для потребуемого українського письменника або письменниці, котрий заслуговув би на те своїми чисто національними

¹⁾ Болехівським адвокатам: рад. Лисинецькому і др. Зволинському дякую за поміч при відписах актів. Тексти друкую з малими змінами в мові і правописі.

ідеями, був прихильником жіноцтва і його поступових стремлінь. Першенство мають жінки, а реакціонерів обох родів виключається. На згаданого брата вкладається обов'язок оплачувати податки і не допустити до руйнації дому. Куратором Товариство «Просвіта» у Львові.

2) З реальності в Белелуї, снітинського повіту, під числом виказу гіпотечного 28 і 492 книги ґрунтової, що обіймає 30 (трицять) моргів ґрунту призначую: Цілий т. зв. Кузьмишин город у селі над потоком, також чотири морги поля на т. зв. Копанах на заложення господарської школи в селі Белелуї для місцевих селянок, як і інших кандидаток нашої української нації під іменем Івана, Теофілі²⁾ і Наталії Озаркевичів. Куратором Товариство «Просвіта» у Львові. Колиб однак це господарство оказалось за мале до ведення практичної науки, можна продати, капітал дати до каси і нехай так довго процентується, доки з проценту не утвориться сума (найменше 600 корон) на стипендію для одної учительки, щоб студіювала жіноче господарство. За те зобов'язую Товариство (очевидно «Просвіту»), щоби що третій рік взяло до школи господарства безплатно одну дівчину з села Белелуї.

3) Один морг ґрунту в Копанах лишаю до моєї дальшої диспозиції.

4) З полишених з тої реальності 24 (двадцятьчотири) морги записую своїй сестрі Єронімі з Озаркевичів Величківій. З двадцять чотирох моргів має вона сумлінно після якости цілого ґрунту поділити в сей спосіб: 1) Олені з Озаркевичів Іванцевій чотири морги. 2) Братові Льонґінові, а властиво його синові Іванові, два морги ґрунту і 200 корон, полишених мною з асекурації по батькові і 200 корон у Євгена Левицького. Решту полишеного ґрунту має сестра Єроніма по рівній частині і після якости цілого ґрунту розділити між свої доньки Орією і Калину.

III. 1) П'ятсот корон чоловікові, котрий упорядкував би полишені по мені письма і написав би переднє слово. Має ним бути др. Денис Лукіянович, а якби той не жив, то Михайло Струтинський, а якби і той не жив, то перевести цілу справу конкурсово. Противників моїх переконань безумовно виключається. Тим всім мають зайнятися мої спадкоємці, а головню Оріся і Калина. Калина, Оріся і Ольга Дучимінська³⁾, котрій призначаю 100 корон, мають бути тому, що буде порядкувати, помічні в роботі.

2) Сестра Єроніма, або її спадкоємці мають поставити мені пам'ятник т. є великий хрест у дубовій корі з мурованою підставою, на котрім має бути написане на мармуровій таблиці, або яким іншим тревалім матеріалі: Наталія Озаркевич-Кобринська. «Мене вже серце не болить».

3) Свято хоронити полишені, а не видані ще письма по батькові Івані, і старатись у пригожій часі відповідно використати, а як би до того треба було грошей, то до того зобов'язується всіх моїх спадкоємців.

4) ґрунт можна продати лиш українцям.

5) Срібло, білля, білля столове, самовар, образи, таці, меблі, дивани, одіж, словом усі движимости, також (печитке слово) записую молодшій*

2) Теофілія з Окушевських — мати Кобринської.

3) Кол. учителька в Тяпчому під Волеховом, авторка споминів про Кобринську.

донці сестри Броніми (Калини), з того вона, т. є Калина, що буде уважати за відповідне, дасть на пам'ятку своїй сестрі Орісі і Олені з Озаркевичів Іванцевій. З грошей, які тепер є у п. Гр. Зап. на вексях 4200 кор. чотири тисячі двіста кор. розпоряджаю: 1) На пробу смерті для лікаря 30 кор. 2) Для священиків 300 кор. 3) На металеву труну 200 кор. 4) За місце на цвинтарі коло родичів 100 кор. 5) На братство, караван, доглядачів, чорне сукно на катафалок, котре лишається в церкві, т. є лишиться для церкви, і інші похоронні видатки 300 кор. (триста). 6) На угодження 150 кор. 7) Для того, що не буде жалувати свого труду, і всім щиро зав'язався би 40 кор. 8) На чорний атлас і хуку на голову 30 кор. Якщо я ті гроші перевела б на свою хворобу або інші видатки, то все те, то є всі ті видатки, які містять завіщення, мають покрити мої спадкоємці відповідно до пороблених мною легатів.

Це власноручно списане мною розпорядження моєї останньої волі підписую повним іменем: Наталія Озаркевич-Кобринська вр. Болехів, дня 29. липня 1914.

Маю три недруковані драми: «На шляху», ходить про жіночу творчість. «Ні їй ні мені⁴⁾». На підставі: «Не ходи, Грицю, на вечерниці». Розгригається між інтелігентами. «Мати». На тлі наших університетських подій. Вічний проблем. Мати т. є почування матері і суспільності. Також новела „Du bist die Ruh“. Поправлене «На шляху» і „Du bist die Ruh“ я післала до редакції Л. Н. Вістника⁵⁾. Брудіон лишився. Болехів, 10 серпня 1914. Подаю те до відомости моїй родині і всім іншим інтересованим у моїм завіщанні. Наталія вр. Письма будуть законані або у мене в стаєнці, правдоподібно середній, або десь у Савицьких. У мене в стаєнці під дубом.

2. Усний заповіт.

(записаний у протоколі болехівського Суду з дня 20/3 1920 під Ч. А 71/20).

Свідок Осипа Дженджерова-Штафферова зізнає, що бл. п. Наталія з Озаркевичів Кобринська прийшла до неї до дому в перших днях (1—3) січня 1920. і заявила, що має намір зробити завідання, на те й попросила вона за свідків депонентку, Адольфу Юркевичеву й Адольфа Штаффера. Цього вона просила навіть, щоб він потував усе те, що вона постановляє. Опісля тестаторка при повній притомності ума, без примусу, ошибки, в неперерваній приймці всіх трьох названих свідків заявила, що вправді вона вже зробила письмений заповіт, здепонований у суді, але тепер, з огляду на змінені обставини (як смерть бл. п. Евгена Озаркевича), хоче зробити

⁴⁾ Цю драму передала пок. Кобринська Ст. Чарнецькому, що був тоді мистецьким керманічем театру «Української Бесіди» у Львові. Поки він поробив конечні зміни, пок. Кобринська рукопис одібрала. По смерті авторки Чарнецький наново зацікасовувався тим рукописом і звернувся до пок. дра Величка, бо в нього був архів Кобринської. Др. Величко відповів Чарнецькому, що спалив рукопис, бо непристойно, мовляв, щоб старша віком писала любовні сцени. ⁵⁾ Оповідання „Du bist die Ruh“ було друковане в Л. Н. В. щойно в 1918 році; драма ні.

пове завіщання, таким робом віділикус й анулює попереднє, і постановила:

»На випадок моєї смерти занясую свою реальність, т. є хату з городом в Болехові-Волоськім селі на Українську Захоронку в Болехові, застерігаючи однак доживотнє уживання цієї реальности для своєї сестри Єроніми, замужньої Величкової.

З ґрунтів, положених у Болехуді, половину відкажую для Орісі і Каліни Величко, доньок Єроніми і дра Григорія Величків, по половині.

З другої половини цих ґрунтів відкажую третю часть Олені, замужній Іванець, донці бл. п. Володимира Озаркевича. Третю часть Іванові Озаркевичеві, синові дра Льонгіна Озаркевича, а третю часть Товариству ім. Шевченка у Львові з тим, що тою останньою частью має заряджувати Товариство «Просвіта» у Львові.

Щодо поля в Болехові, то часть його я вже продала, а диспозицію рештою цього поля застерігаю собі до пізнішого розпорядження.

Весь движимий маєток занясуу Каліні Величко.

Так само зізнали два другі свідки.

III

Завваги і висновки

Від заповіту I. до заповіту II. — як бачимо—скок в діл. У задумах і нарадах тестаторки зо мною I. заповіт був далеко гарніший ніж вийшов на письмі. Кобринська мріяла і говорила про фундації, для родини задумувала залишити тільки легати і доживоття. Була ж уся її рідня заможна і малодітна,¹⁾ помочі від сестри не потребувала. Тай для себе самої збиралася тестаторка зробити дещо більше ніж зробила, вона, на пр придумала була визначити легат для різбаря за проект надгробку на її могилі, називала при тому (придніпрянця) Гаврилка, що з вибухом війни вступив до УСС.

Про заповіт розмовляла зо мною тестаторка кількома наворотами десь недалеко кінця 1890-их рр. і згодом. Наша перша знайомість сягала до 1891 р. і небаром, не зважаючи на ріжницю в літах, Кобринська звязалася зо мною літературними й суспільними справами, а там і приятними взаєминами. З розмов про заповіт дізнався я, що тестаторка вибрала мене за впорядчика своїх писань, та що я мав би їх попередити монографією про авторку.²⁾ З того часу чимало ширих розмов Кобринська вела зо мною, як своїм прийдешнім життєписцем; чимало матеріалів закріплювала записками й складала їх для мене в своєму архіві. Я переконував її, що краще надрукувати б писання ще за життя. Вона зразу погодилася на це і збірне видання її творів мало появистися

¹⁾ Три брати К—ої займали становища: священика, адвоката, лікаря; сестра одружилася з гімназійним учителем. На чотири родини було чотири дочки й один син.

²⁾ Про легат у мою користь, зайва річ додавати, не було тоді мови.

в „Універсальній Бібліотеці“. Але видавцем цієї Бібліотеки був крім мене й В. Будзиновський, і саме ця спілка побіч інших перепон в очах Кобринської найбільше ускладнювала справу. Справді Кобринська, хоч і мала грошеву спроможу, не рішалася понести кошти накладу. Нерідко хвилини зневіри набігали на неї: чираз вона була дуже розжалоблена проти громади і вірила, що вже після смерті воскресне правди-ва її постать, накреслена безсторонно, а то й прихильно, і буде прийнята не упередженою в некористь громадою. Серед таких хитань я сам допоміг Кобринській видати хоч частину її белетристичних писань накладом „Р. У. Видавничої Спілки у Львові“ це було в самих початках цього товариства, ще в часі ювілею 25-літньої літературної діяльності Ів. Франка (30/X. 1898 р.) й обходу століття „Енеїди“ Котляревського (31/X. і 1/XI. 1898 р.) у Львові. Ознакою наближення Кобринської до проф. Грушевського, що тоді вже дуже виразно підбивав собі львівський терен, були її промови на одному й другому святі, а ще більше приступлення її до пайщиків „Р. У. Вид. Спілки“, задуманої проф. Грушевським, а навіть до мертворожденного „Запомогового фонду для р.-укр. літератів ім. Котляревського,³⁾ вкінці участь Кобринської у збірній фотографії письменників, що мали згуртуватися довкола пр. Грушевського, ЛНВ. і „У. Р. Вид. Спілки“. Дружина проф. Грушевського, Марія Вояковська, здавна вже належала до прихильниць Кобринської, як феміністки, і це всю справу тільки влегшило. Перший вибір з белетристики короткий, подиктований самим проф. Грушевським вийшов у 1899 р., як шостий випуск „Р. У. Вид. Спілки“ під заг. „Дух часу“. Але тояка брошура замість поважного тому писань, поведінка й заходи В. Гнатюка, щоби не допустити мене до якої-небудь участі у виданні цього випуску, його немили торги з авторкою за гонорар, стаття „ЛНВ.“ (проф. Грушевського) замість могої передмови до збірного видання творів, хоч би розбитого на кілька випусків „Вид. С—ки“—все те дуже знеохотило Кобринську. Справа з другим випуском її новель і оповідань („Ядзя і Катруся“), що появився щойно в 1904 р., і то на виразне бажання проф. Грушевського, головно ж незичлива постава декого з „Вид. Спілки“, тільки скріпили у Кобринської бажання перевидати колись її твори в повній збірці, з моєю монографією.

Поки я ознайомився з усім, що Кобринську боліло, мені дуже дивно було, що суспільна діячка у силі віку, свідомо своєї цілі і завдань, пробоевик нових ідей, так часто говорила про завіщання, коли так багато ще праці перед нею. Щойно, вслухавшись у наші розмови, я пізнав, що ніжна й

³⁾ Цей фонд, зацуманий молодію і форсований Вол. Гнатюком, проф. Грушевський, після деякого спротиву, почав толерувати, але не одушевлявся ним ніколи.

егоцентрична Кобринська почувалася в житті самотньою, відосібною і невдоволеною. Ані родинні взаємини її не здіймали горі, ані громадянська праця не виповняла її життя. Кобринській не легко було терпіти іншу думку, ніж її, в таких справах, де вона вже зайняла становище; її незвичайно вражала незавжди джентельменська поведінка наших людей проти неї; зате вона охрестила їх: „наше українське нарубоцтво“. Ще більше відказувала Кобринська на визначних діячів і провідників. Не могла вона погодитися з їх методами; закидала їм недостаточне вчитання, слабу підготовку до праці, ще слабшу до проводу. Не могла їм Кобринська дарувати їх вузького підходу й оцінки явищ, не розуміла, з якої речі не виють, або не хочуть вони переступити тісний круг інтересів кліки, а то і особистих, а „мають два язика“. Ідеалом культурного громадянина й розумного провідника був у неї пок. Євген Олесницький.

Так хиталася Кобринська в гадках: де їй льокувати серце, думку і себе саму? Чи у рідні, залишаючи їм усе придбане, чи в громаді, додаючи до вислідів своєї прилюдної праці ще й записи в допомогу своїм наслідникам і таким ідеалістам, що посвятають себе громадській службі. Правда, всяка заможна, бездітна людина, розпоряджаючи в останнє своїм майном, зазнає турботи. У Кобринської прибрала ця журба драматичні моменти й перипетії не так з уваги на її суспільне становище (інноваторки, що проломлює леди), як більше через її психічну структуру. Остаточно обернулася вона до родини не серцем, а обличчям, і це сталося через її скрупулятність та джентельменство.

А саме стрівув був її незгідний з правдою закид, наче б то вона, проживаючи у батьків, багатіє коштом усіх заінтересованих у спадщині по батьках. І Кобринська зробила жест. А в тім ресортівим її дорадником у грошових і маєткових справах був один скарбовий урядовець у Болехові. Москвофіл, людина тупа й обмежена, але добрий фінансист і Кобринська мала до нього повне довіря у всіх її грошових оборотах. Уперто держиться в мене думка, що при заповіті І цей дорадник технічно поміг Кобринській та ще й не без впливу лишився його правничий погляд на зміст обидвох заповітів.

У тенорі всіх наших розмов про заповіт, пробивалися три бажання Кобринської. Перше головне місце займала журба про її писання й монографію. Другим невідхильним її бажанням було, щоб її ідеал, її мрія: письменницька праця і феміністика були й після її смерті тривко зв'язані з її особою. Оце й генеза її заповітних установ про школу жіночої господарки, про стипендію для письменника. Вкінці хотіла Кобринська зазначити в своєму заповіті, що зберігає родинну традицію, необхідний засіб нашого національного розвитку. Тим то задумувала вона, крім іншого, свою і батько-

ву хатню обстанову, бібліотеку і родинні пам'ятки Озаркевичів передати самотньому Озаркевичеві, тоді ще Івасеві (тепер інженерові). Тільки ж це приватна справа. Очевидно, всі родинні історії треба лишити на боці, обмежуючись до розходжень Кобринської з українською громадою. Приглянувшись їм, зауважимо, що все зосередилося довкола трьох важливіших подій, а саме: жіночого часопису, відомої критики на белетристику Кобринської і—спробою Кобринської переселитися до Львова.

Спиняючися на розходженнях з громадою треба їх зацікавити до взаємин з однопідумцями, тобто з радикалами і поступовими жінками, головні із співробітницями „Першого Вінка“, бо конфлікт між Кобринською і консерватистами зародився вже з першим її виступом.

Коли Кобринська збиралася зредагувати другий жіночий альманах, і стояла в зв'язках із співредакторкою „Першого Вінка“ Оленою Пчілкою, виринула в радикальних кругах і у поступових жінок думка про жіночий часопис замість неперіодичних книжочок (альманахів). Здорова думка, та Кобринська спротивилась їй головні тому, що проживаючи на провінції, вона не мала би змоги прибрати редакцію у власні руки, а це могло захитати не тільки її повагу, але й саму жіночу справу. Далі відчувала Кобринська і розуміла, що розвідки та студії до книжки ліпше відповідали її нахилам і методам праці, ніж публіцистичні статті. В свою чергу і тут заважили грошеві рахунки: Кобринська боялась їх менше, як технічних редакторських труднощів. Але коштів „Першого Вінка“ упав на неї до спілки з Ол. Пчілкою, тому то на другий випуск альманаха вона жадала вже складок серед жіноцтва. Оці складки були вже в повному ході, й саме вони жінкам зближеним до радикалів і радикалам дали товчок до плянів про жіночий часопис. Ще й тоді Кобринська, пішла б була на уступки й компроміси, все одно: добровільно, чи з konieczности, якщо керма і достаточні впливи при співпраці з зичливими їй людьми були би для неї запевнені. Але такого підходу ніхто не спробував, зате всю справу заздальгидь поставлено руба і всю її ведено заочно, поза плечима дотеперішньої провідниці жіночої еманципації.

Жіночі збори, скликані до Стрия 1. вересня 1891 р. могли й повинні були налагодити справу. Але не наладили! Як четверту точку денного порядку нарад секретарка віча й речниця Кобринської Євгенія Ярошинська⁴⁾ поставила справу чергового (другого) жіночого альманаху, що був би продовженням „Першого Вінка“. Тоді Леся Бажанська-Озаркевичева піднесла вагу й потребу періодичного видавництва, але

⁴⁾ Учителька й одна з передових буковинських жінок, авторка ряду оповідань і п. вісти „Перекінчики“ (54-го випуску „Вид. Спілки“), вмерла в 1904 р. Її літературну силуетку гл. „ЛНВ“ (1904, XII).

Кобринська вказала на недостачу сприятливих до того умов і готова була продовжувати видавництво тільки неперіодичних альманахів. Шануючи авторитет Кобринської, збори більшістю голосів ухвалили внесок Ярошинської та ця ухвала нікого не переконала Олена Пчілка була поінформована, що якраз більшість зборів заявила за часописом і саме на тій основі Ол. Пчілка працювала на Придніпрянщині в користь жіночого часопису. Дописувачка „Народа“ (1891 р., ст. 282) представила справу так, немов би жіночі збори в Стрії відмовили своєї поваги тільки на прилюдні складки в користь жіночого часопису, але заявили при тому („запроектовано“)-щоби часопис виходив на кошт жінок, що вважають себе спосібними до видавництва. Цю думку похвалила від себе редакція „Народа“, ще й заохотила до передплати часопису.

Цей допис був у „Народі“ надрукований в рубриці „Жіноча справа“. В найближчому числі „Народа“ (стр. 304), в тій самій рубриці помістив Ів. Франко статтю „Альманах чи газета“. Він навів ряд доказів, чому потрібний часопис замість альманахів, і—крім іншого—подав грошеві обчислення видавництва. Стаття була докладно достроєна до програмової вступної статті, написаної Ол. Пчілкою для жіночого часопису „Рівність“, бо справа з часописом зайшла вже так далеко, що зараз після партійного радикального з'їзду Павлик мав склад редакційної колегії. Крім самогож Павлика і Франка ввійшли туди члени ред. колегії „Народа“ В. Охримович, М. Ганкевич і Р. Ярошевич, та ще два радикальні симпатки: автор надрукованої в „Народі“ поеми під загол. „Молох“—Ос. Маковей і Ол. Колесса. Цей знову перед самими жіночими загальними зборами в Стрії вручив Кобринський ближче незнану поему „Мрії“. На цю колегію мав упати весь тягар праці, бо між співробітницями були вичислені декілька імен друкованих у Першому Вінку, але їх поміч могла бути тільки принагідна, невелика й недосвідчена, хоч би й не згадувати вже того, що були вони розкинені по всій Галичині і Буковині. Були між співробітницями три славні імена: Ол. Пчілки, Л. Українки, Дніпрової Чайки. Дуже гарно для „Рівности“ написана вступна стаття Ол. Пчілки з дочепленим списком співробітниць і співробітників віднайшлася в архіві Ів. Франка і з нагоди цьогорічного Жіночого Конгресу в Станиславові надрукував її „Новий Час“.⁵⁾ Згадана вище Франкова стаття в „Народі“ мала бути предтечею передовиці в „Рівности“ і самої ж „Рівности“ тай мала приготувати читачів на дві несподіванки: 1) часопис буде опертий на співробітників, жінка дасть тільки редак-

⁵⁾ Гл. 138, 1934 р. Додано там замітку, що матеріальні труднощі перешкодили появі „Рівности“. Але тісна співпраця придніпрянців, що фінансували радикальні видавництва пересували ці труднощі на другий план.

дійну фірму 2) редакція не мусить бути в руках Кобринської. Але хто ж мав дати редакції фірму? З цим був клопіт. Були дві кандидатки: братова Кобринської Олеся Бажанська-Озаркевичева і Ольга Франкова. Не давали вони достаточної запоруки і не рішались виступити без Кобринської та проти неї. А в тім треба було аж надто виразно і тісно вязатися з радикалами. Цього дехто з жінок не бажав собі, дехто не хотів, і так через недостачу інтелектуальних засобів галицького жіноцтва, справа жіночого часопису впала, а разом з тим керма в жіночих справах виховзнулася з рук радикалам. Правда, почала виховзуватись і Кобринській, хоч ніякий керманіч не витягнув іще руки по корабель, хоч Кобринська не була примушена прилюдно виступити проти часопису, що був теж духом (вимогою) часу і явним доказом розвитку й животности жіночої справи. Кобринська, побачивши себе одну проти всього поступового жіноцтва; побачивши в часописному таборі крім Ол. Пчілки і своєї родини ще й Ярошинську, очевидно, зрозуміла трагедію.

У другому ударі не було вже такої плутанини особистої справи з громадською, як у спорі за часопис, і не було в ній вини Кобринської, як у тій справі. Проте вона Кобринську боліла, бо вся відбулася прилюдно і друком. Не маючи змоги повести жіночу справу цілком самостійно і по своєму, Кобринська все найбільше налягла на белетристику. Ідучи з духом часу, від 1893 року живо зацікавилася модернізмом, а тут уже інша українська модерністка доразу здобула собі широке признання. Тому Кобринській так дуже залежало на прихильній критиці її модерністичних творів. Тимчасом „устна словестність“ то б то каварняна критика і сплітка, не була ні трохи ласкава. З деяким глухом обізвався принагідний критик у „Буковині“ про нарис Кобринської п. з. „Душа“. ⁶⁾ В некористь Кобринській вирішила справу авторитетна стаття проф. Грушевського, ⁷⁾ бо критик додатньо оцінив тільки реалістичні її новелі. Колись Кобринська критику консервативного і протифеміністичного табору прийняла, як боевий визов і станула на бій. ⁸⁾ Тепер критику поступовців записала вона на рахунок української громади.

Один життєписець Кобринської, що пізнав її може около 1907 р., ⁹⁾ і в споминах про неї в „Новім Часі“ і в окремій брошурці робить найбільшу життєву трагедію з невданої проби Кобринської поселитися у Львові. Всі замітки цього життєписця, що не знав Кобринської перед 1905 р., не є поважні. На ділі Кобринська після повороту зі Львова не була зломана. Це була горда вдача, людина повна життєвої си-

⁶⁾ Розглядаючи III книжку ЛНВ за 1898 р.

⁷⁾ ЛНВ 1900 р. том IX.

⁸⁾ Відповідь на критику жіночого альманаху в „Зорі“, Чернівці 1888 р.

⁹⁾ Хронольогії він не подав.

ли, енергії, а надто багато мала ідеалів, щоб падати у боротьбі — вона, авторка високого заповіту для української жінки.¹⁰⁾ Таку я її знаю, таке нотче в споминах за роки 1913—1920 М. Лімницький;¹¹⁾ засвідчують це навязані Кобринською в 1914 році літературні взаємини з І. Лизанівським у Києві, її співробітництво в ЛНВ в тому ж році і збірка воєнних оповідань.

Подорож Кобринської до Львова в 1905 р. мала характер переважно, коли не виключно, приватний. Як колись смерть чоловіка, так тепер знову смерть батьків¹²⁾ мала вагу поворотної дати в житті Кобринської. Треба було покинути парохіальний дім, але Кобринська почулася вільною і почула крила на плечах. Досі вона доглядала старенького батька, спаралізовану мати і жила з болехівськими ковтунами. Забажала тепер осісти у Львові, близько рідні; там жив її брат Євген, сестра Величкова, під самим Львовом (у Городку) брат Льонгін. У них не могла Кобринська жити; чому? це справи родинно-приватні, і коли гроші, привезені з Болехова, топилися, тоді Кобринська зітхала до заробітків пером, але таким мріям вона сама не вміла би була надати якісь реальні основи й форми.

А жіночий часопис? Чому ж, у Львові проживаючи, при допомозі 2—3 фахових людей, до неї приязних, їй відданих — була би його Кобринська поставила високо. Але конюнктура з кінця 1891 р. не повторилася; в ту пору ніхто навіть не говорив прилюдно про жіночий часопис, не те, щоб писати. Одна правда, а саме: Кобринська мала нагоду ствердити, що вона індивідуалістка, в 55 році життя не так легко встигла б уже навязати з новими гуртками і провідниками. В самому гурті проф. Грушевського зайшло чимало змін: відійшли Маковей і Павлик; Франко розійшовся з Павликом і зробився робучим волом; місце Гнатюка загортав уже пок. Джеджора, в передпокої доживав уже Євшан і т. д. Могла Кобринська опісля казати „я бажала їм дати себе цілу—вони не хотіли“, мала вона й повсякчасні жалі до громади, але відносити це до львівської ескапади — значить, не знати Кобринської. Боляче було Кобринській визнати, що вона відбилася від громади, і в зв'язку з цим могла вже тільки посвятитися літературній праці. Мав це бути протест громадянки

¹⁰⁾ „Іти крок за кроком, добиватися вищого розвою людства, поборювати ретроградні переконання, доказувати силу і спосібність, дану жінці природою; пробивати свіжі шляхи в будуче“...

¹¹⁾ „Новий Час“ 25/6. 1934 р.

¹²⁾ О. Ів. Озаркевич умер 9. лютого 1903 р., його вдова Теофілія 28. березня 1904 року, сама ж Кобринська в 1920 році, але не 20 і не 22 січня, а 21-го.—За ці дати дякую болехівському пароху о. кан. Левинському.

і діяча, а від людини для українців — „мене вже серце не болить“.

Ці слова вона небаром напише в завіщанні І. У цьому ж завіщанні тестаторка виразно залишила до пізнішого розпорядку 1 морг землі в Белелуї, бібліотеку і портрети. В заповіті II теж вилучила все поле в Болехові, застерігаючи, що додатково ним розпорядить. Не зробила вже цього, але вилучення бібліотеки й архіву доказує, що тестаторка не хотіла їх трактувати на рівні з полем і рухомим майном, записаним Калині Величківні.¹³⁾ Чому ж тестаторка в заповіті II не згадує вже ні словом про бібліотеку й архів. Вона в першій половині січня 1920 р., тобто вже після завіщання II зайшла до редакції „Громадської Думки“ у Львові й запросила ред. М. Струтинського, прийти до дому Величків. У Величків за явила йому, що свій архів передає Наук. Тов. ім. Т. Шевченка. Відїхала до Болехова з тим, що напише, котрого дня має приїхати до неї делегат Н. Т-ва й забрати все добро. Не написала, бо після приїзду зі Львова звалив її плямистий тиф. Очевидно, Н. Т-во повинно було пересправляти із спадкоємцями в справі архіву й бібліотеки, хоч би навіть на судовій дорозі. Тим легше й доцільніше, що й воно було спадкоємцем, покликаним до тестаментарних пертракцій на основі протоколів болехівського суду під числом А 20/920. Так не зроблено, читачі знають, що прочищений архів Кобринської вивезено до СРСР., протеребрену бібліотеку зложив пок. Величко у львівського адвоката Лисяка..

Справа скінчена. Ліпше чи гірше родина Кобринської-людини виконала її приватний заповіт для себе. Але Кобринська залишила ще й прилюдний заповіт, на скрижалях, писаний чуттям, нервами, працею і боротьбою цілих 40 літ для української жінки: „крок за кроком іти, доказувати, добиватись, поборювати“... Цей, далеко кращий її заповіт має виконати і виконає українська жінка для України.

¹³⁾ Не слід було декому із спадкоємців трактувати цей річ як маєте іяльну спадщину, незважаючи, що це культурні надбання великого діяча, що це добро загально-національної вартости.

Пол і мистецтво

(З англійського)

Ніколи психоаналіза не сталаби такою популярною, як була нею колись, колиб вона не підкреслила значіння полового інстинкту. Досвід учив, що цей інстинкт грає велику роль в житті, але щойно психоаналіза дала нам зрозуміти, чому людськість у всі часи виявляла таке зацікавлення „полом“. „Нічого в тім дивного“, думали ми, „коли згідно з тою новою теорією, пол є основою всіх наших емоцій, а може й всіх наших вчинків“.

Часами мені здається, що ми можемо піти ще далі і сказати, що „пол“ є властива нашому світові особлива форма того дуалізму, який є суттю універсума. Блискуча книга американського будівничого — „The Beautiful Necessity“ збудила в мені ряд думок. Автор, Клод Бреддон каже: „англійські слова „masculine“ і „feminine“ занадто тісно зв'язані з ідеєю фізичного „пола“, щоби вияснити суть тої полярності. В японській філософії й мистецтві ті два поняття означені словами — Ін і Йо (Ін, жіноче, Йо, мужеське), і ці маленькі слова, вільні від звуженого сенсу їх англійських відповідників, якраз надаються на означення: Йо — всього, що є ясне, просте, первісне, активне, позитивне, Ін — всього, що є запутане, секундарне, пасивне, негативне“. Він додає, що „річі тверді, випростовані, означені, простопадлі — є Йо; а річі ніжні, заокруглені, поземі, змінливі — є Ін і т. п.“

Коли схочемо використати цю ідею, то не повинні ми думати, що ніжність, заокругленість, змінливість це прикмети жіночости, лише — що все істотно жіноче, як оті всі прикмети, є маніфестацією Іна. Йо та Ін, це засади, з яких впливає той підставовий дуалізм, на яким збудовано всесвіт, а „мужескість“ і „жіночість“ це лише підвідділи тих засад.

З цією думкою в голові ми легко переконаємося, що за чудернацькі фантазії має нераз психоаналіза. Витолковуючи наші сни — або лпше сказати, дуже своєрідні сни земляків Фрейда — психоаналітик приписує сексуальне значіння кожному простому чи заокругленому предметові. Земляк Фрейда просто не встані снити напр. про олівець, щоби в нім не прокинулася якась недозволена пристрасть до або проти свого бідолашного батька; колиж йому сниться напр. чарка або коридор, то це значить, що він пожадає свою матір. Одначе, коли всяка річ мусить бути або Ін або Йо, образи олівця або чарки можуть зовсім і не мати значіння мужеського або жіночого первня.

Бермен писав у своїй „The Glands Regulating Personality“: — „Нема абсолютного мужеського ні абсолютного жі-

ночого первня; коли ми говоримо про жіночість, то в дійсності думаємо про „переважно жіноче“, а коли думаємо про мужеське, то — про „переважно мужеське“. Між цими бігунами можливі всякі переходи“. Наразі дамо спокій переважно-жіночим мужчинам і переважно-мужеським жінкам. Нам прикро за них як прикро буває за горбуна або за інший вибрик природи. Рідко хто заперечить, що мужчина повинен бути „переважно-мужеським“, а жінка — „переважно-жіночою“, але досить тяжко означити, яку дозу жіночих прикмет мусить мати ідеальний мужчина. Що він не може і не повинен бути цілковито мужеським, мабуть признають всі: але коли це слушно щодо мужчини, то слушно і щодо твору мистецтва. Бетовен, здається, сказав, що музика повинна лучити обидві полові прикмети. Ми моглиби розвинути гадку Бетовена. Ми моглиби сказати, що в усіх архитворах мистецтва містяться приблизно в тих самих пропорціях Йо і Ін. Ми моглиби відкрити, що якраз брак одного чи другого перешкодив не одному чудовому творові стати досконалим, стати предметом подиву цілих поколінь.

Приложім насамперед цю думку до літератури. Як на підставі цієї думки малиби ми оцінити творчість трьох атенських трагіків? Атенці завжди інстинктивно прямували до гармонійного розвитку; тому в грецькій мистецтві небогато знайдемо вірідів чогось незрівноваженого або чудернацького. Тому сексуальний чинник не приймає дуже відмінних форм в творах Есхіля, Софокля й Еврипіда. А всеж загал згодиться з нами, що мужескість найбільше акцентована в Есхіля, що Еврипід виявляє більше жіночих прикмет, та що Софокль (як і Плятон) є досконалим прикладом мужськості, злагідненої хоч і не ослабленої характеристичними прикметами того, що ми означили словом Ін. Твердити, що Еврипід був розніжений булоби нісенітницею. Але всеж його твори не мали в собі „ясности, простоти і позитивности“ Есхіля; не дурно на Еврипіда дивилися як на одного з предтеч фемінізму, не дурно й його слава в Лондоні дійшла вершка підчас розгару феміністичного руху.

А найвідатніші драматурги нашої найславнішої доби? Джонсон, Шекспір і Флечер? Чому час безвідклично рішив, що найбільшим з них був Шекспір? Чи є хтось хто не визнає маркантної мужськості Джонсона? Сам цей автор (абстрагуючи від його творчості) належав до типу позитивного, панського, який більше намагався витиснути свою печать на своїх товаришах, аніж піддаватися їх впливам. Навпаки, пересаджений фемінізм творів Флечера слідно навіть в його спосіб писати з закінченнями, які часто називають „слабими“ або „жіночими“. Але чи знайдеться хтось, хто твердивби, що творчість Шекспіра є за ніжно-шляхотна або що не досить ніжно-шляхотна? Сотки уривків — напр. з Гамлета, з Короля Ліра, Троїлюса й з Отелла — показують, що

він умів бути такий дужий і сильний, простий, первісний й позитивний, як не знати який інший автор; а сотки ніжних і чулих уривків доводять, що вдача Шекспіра — в протилежності до Бен Джонса, не має жадних хиб того, що ми назвали Ін. Єдиною людиною, в якій високо розвинені були обидва первні — Йо та Ін могла взяти такий широчезний розмах у своїй творчості — від Сну Літньої Ночі до Короля Ліра.

Коли звернемося до російських повістярів XIX в., знайдемо там друге тріо для ілюстрації нашої думки. Скрайня сила, непогамованість, велитенська імпресія Достоевського виявляють його як суто мужеського письменника. Перечуленість, милість, легкість манери Тургенєва, не зважаючи на яскраву формальну окресленість, яку надавала всьому, про що писав мужеська сторона його вдачі, — змушують зачислити його до авторів, що визначаються не так силою, як грацією. Третьому їх сучасникові — Толстому, не бракувало ні делікатности, ні сили.

Серед інших авторів, в яких не досить був заступлений Ін, я назву Мільтона (хоч в Кембріджі його і звали „панянкою“), Драйдена, Філдінга, др. Джонсона, Емілію Бронте, Джорджа Еліота і Бернарда Шоуа. В групі протилежній — в якій не досить було заступлене Йо — я назвавби Спенсера, Річардсона, Тенісона, Віліама Моріса і більшість письменниць. Гадаю, ніхто не заперечить, що на вершинах письменницької слави стоїть Данте, але багато читачів відчуває — на першу думку — що в Божественній Комедії знаходиться надмір Йо. Це вражіння треба завдячувати фактові, що суворе *Inferno* значно ліпше знане аніж милий і ясний *Paradiso*. Коли згадаємо *Vita Nuova* то побачимо, що замолоду Данте мав стількиж жіночих чеснот, скільки лиш може потребувати поет, і хоч пуританські засади Мільтона і заморозили його вроджену чутливість, розчарування, які зазнав Данте в своїм життю, додали йому гарту, що переробив його з трубадура в поета, обдарованого всіми потрібними прикметами.

В Кітсі і Байроні маємо поетів, найцікавіших для нашої точки погляду. Ряд критиків роздумував над пересадженою солодкістю і безхребетністю в „Ендімоні“ і в більшості перших творів Кітса. Навіть в Одах слідно, хоч і слабкий, відблиск Ін, але вже „Гіперіон“ і ліпші з його листів недвозначно доводять, що в Кітсі таїлися багаті поклади мужеськості, що з часом дозволили йому досягнути досконалої фузії Ін і Йо. Байрон, з другого боку, здається рідко, якщо взагалі коли небудь, давав вислів обом сторонам своєї вдачі рівночасно. Богато пісень з „Чайльд Гарольда“ і його лірика ослаблені сентименталізмом, розривненням і веломовністю. Але в „Дон Жуані“ відбивається мужеська сторона його вдачі.

Де, в таких разі, знайдемо ми авторів, поза Софоклем,

Платоном, Дантом, Шекспіром і Толстим, — у яких в ідеальних пропорціях, виявлялисяби Ін і Йо? Я назвавби імена Чосера, Джона Остіна, Дікенса, Бравінга (хоч не зовсім), пізнішого Патмора і Томаса Гарди. Хтось компетентніший за мене мабуть додасть до них ще імя Гете. У названих авторів ми знайдемо без сумніву Йо і Ін, силу і ніжність, розум і чуття в чудовій гармонійній сполуді: мабуть з тої причини сказав Тенісон про Джен Остін, що в своїм меншому форматі, була вона „досконала як Шекспір“.

Коли попросити тих, що знаються на музиці назвати імена трьох найбільших композиторів, більшість згадає мабуть Баха, Бетовена і Вагнера. Бах — майже виключно мужеський — оскільки не є абстрактний і неутральний.

Бетовен і Вагнер, натомісць, є може найдоскональші приклади гармонійної пропорціональності полових чинників.

Шуман, Вебер, Шопен, Ліст, Чайковський і передусім Дебюсі, це композитори, в яких надмірно — хоч в різних степенях — переважав Ін. З другого боку Берліоз більше задовольнявби нас, колиб був менше мужеський. Ріхард Штраус розвивався в напрямку від Йо до Ін. Інститутська розчуленість „Арабелі“, це дивний осінній квіт генія, що колись скомпонував „Дон Кіхота“ і „Гельденлебен“. А Моцарт? Не знаю як для інших, але для мого уха більшість його музики є полого-неутральна і має, подібно до рисунків Рафаеля, щось з холодної досконалості. Музики знайдуть мабуть, що в нім переважав не Йо, а Ін.

Розгляньмо ще найславніших малярів для ілюстрації нашої думки. Щодо них, то на мужеськім кінці їх спектра я поставивби — завдяки його скрайній мужеськості — Дюрера, Гольбайна, Ель Грека і Мікель Анджеля. На жіночій кінці, починаючи з найбільш жіночого, поставивби я Перуджіна, Люїні, Беліні і Рубенса. Рубенса? Так, бо не зважаючи на свою бурхливу вітальність, він не любиться в простих лініях, ні в ясності. Леонардо — занадто жіночий. Цей високорозвинений інтелект лише стерілізує змислову красу свого творива. Він не в стані заступити потребу в Йо, але без сумніву вратував Леонарда від помадкової солодкавості його наслідувачів. Малярство Рафаеля, як я його відчуваю, ще більше безполе ніж Леонарда, в нім повна відсутність чи то мужеського, чи жіночого почуття. Мабуть через те одна малярка недавно сказала мені, що „Рафаель — це євнух“.

А тепер назву малярів, які єднають в гармонійній пропорції обидва первні — мужеський і жіночий: це Пінтурічйо, Джорджоне, Веронезе, Турнер, і перший серед них всіх, Тіціан. До цього мігби я додати, що голяндське малярство назагал є замужеське, а французьке зажіноче.

Тенденція, що панує в наші часи в поезії і малярстві, на мою думку — є виразно і акцентовано мужеська. Молодь переважно узгає за несмачну оту намащену, приправовану,

надихану спокоєм красу, що була ідеалом Вікторіяньських поетів і малярів. Подив і нахил молоді до всього, що тверде, непогамоване, нагальне, виразисте й активне, пхає її в протилежнім напрямку.

Але ця тенденція всежтаки моглаби дати нашим Єреміям й певну потіху. Бо — жадна доба декадансу не відзначалася надміром мужеськості. Згадаймо тільки про „девяти десятиків“ або про безхребетну помадковість, що характеризує італійське малярство XVII-го вкв або про цей безладний спліт кривих ліній і буйної накопиченості, які так характеристичні і для архітектури барока і рококо. Згадаймо, які поплутані „змінливі“ були комедії реставрації в порівнанні з мідними, здоровими і простими контурами Єлісаветинської драми...

Це правда, що занепадові завжди товаришить надмір чеснот, що їх має Ін. Отже ліпше мати забогато Йо, аніж забогато Ін, таксамо як ліпше мати на снідання забогато кави аніж забогато молока. Звідси можемо висунути твердження, що в досконалім архитворі повинен переважати не Ін, а Йо. Думаючи про Софокля, Плятона, Данта, Чосера, Шекспіра, Тіційана, Бетовена і Вагнера, читач згодиться зі мною, що суворість в їх творах домінує над солодкістю. Щодо мене, я сказавби, що досконалий архитвір повинен єднати мужеські і жіночі первні в пропорції шість до чотири. Але — запро-тестує читач — це значить писати рецепт для продукції досконалих творів мистецтва! В деякій мірі це так і є. Але при тім не сміємо забувати, що відповідно зрівноважений твір може вийти лише від відповідно зрівноваженої людини. Неможливо для мистця, як і для людини взагалі, свідомо виплекати в собі недорозвинену сторону своєї вдачі, ані ми не в стані розширити дане нам душевне озброєння. Не тверджу я теж, що мистець, в яким полові первні належно, пропорційно розвинені, неодмінно створить архитвір: він потребує до того ще багато інших здібностей. Я лише хочу сказати, що всякий видатний твір повинен мати в собі обидва полові первні в указаній пропорції та що без цієї гармонії, які інші якості й не мавби твір мистецтва, не удасться зачислити його до категорії найвищих людських досягнень.

Від редакції: мистимо цю статтю, видрукову в однім англійськім журналі в цім році, бо розвиває вона погляди, боронені в літературній критиці Вісником і ЛНВісником. Основний критерій досконалого твору — перевага Йо над Ін, це якраз той критерій, який здавна підкреслював наш журнал: і коли пропагував нову естетику, і коли закидав нашій критиці „неутральність“ (ні Йо, ні Ін), а літературі — службу „однобокому ідеалові краси“, позбавленій мужеського первня, „краси“ пасивного болю, що її символом є Wille zur Krankheit, не Wille zur Macht. Говорячи про „естетику декадансу“, про занедбання нашим письменством „другого бігуна світа —

руху і енергії", закидаючи йому „евнухство“ — наш журнал пропагував в естетиці не лише ті самі думки, що й автор цієї статті, але й майже тими самими висловами (зг. статті — „Кріза укр. літератури“ ЛНВ-к, 1923, кн. IV, „Криве зеркало укр. літератури“, ЛНВ-к 1929, кн. X, „Естетика декадансу“, ЛНВ-к, 1930, кн. IX—XI, „Наше літературне гетто“, ЛНВ-к, 1932, I, а також статті про Шевченка, Стефаника, Лесю Українку, Черемшину, Хвильового і ряд бібліографічних заміток).

В. Рещ-Лозовський

З літературної критики Гуляй-Поля

Що сказали б ви про лікаря, який, знаючи про нові здобутки медицини, видавав рецепти зперед 15-ти чи 30 ти літ? Сказали б, що волимо ходити до лікарів, що вміють ставити добрі діагнози на підставі нових здобутків науки. Колиж так, то мусимо вірити нетільки в еволюцію певних явищ-поглядів, але в їхню революцію. Автор „Блудних синів та облудних“ не вірить в перше, а ненавидить друге; отже не знає тих головних моторів людського життя, котрі простують старі, безкровні догми й системи, або на їхнє місце ставлять зовсім нові, в яких відживається живчик сучасної людини. Що більше, автор, покликуючись на авторитет найбільших творців всесвітньої літератури, бунтується проти всяких догм і всяких систем.

Йому імponує тип людини „Bez dogmatu“. Людям, що мають на правду високі ідеї (догми), такий тип уже давно перестав імponувати. Бо ті великі авторитети, на яких покликуються п. Мих. Рудницький, не „бунтувалися проти всяких догм“ (не були махнівцями типу п. Рудницького), — ні, вони бунтувалися тільки проти перестарілих догм — на те, щоб на їх місце поставити догми нові, догми вагітні свіжою кровю.

Ті великі авторитети прочували бурю і не лякались її. На ту бурю, що чорними хмарами громадилася над їхніми головами, вони мали громи — свої догми. Правда, проти фактів без ідей (догм) нема що рушати в дорогу!

Але факти кажуть, що треба вірити в нове. Заки оте нове прибере форму тілесну, воно говорить голосом великих людей. Заки нове станеться явищем загальним, воно родиться в великих устах.

Отже в певних одиницях мусить перейти еволюція, а навіть переворот духа, перегляд догм, бо тільки „блаженні—віруючі“ родяться з готовими поглядами на світ і з тими самими вмирають.

О, облудна Італіє. а ще облудніша, Німеччино! Не 20, а 10 літ тому ви мали інші догми й системи! Деж вони тепер? А навіть ти Австріє важишся ступати на дорогу „нечестивих“ і протягом 24-ох годин перестаєш врити в те, в що „вірила“ вчора. Факти говорять — і треба бути глухим, щоб не чути

їх мови. Вони приносять з собою нові „догми й системи“ без огляду на те, чи комусь подобається їх назвати плодом „блудних чи облудних синів“ і проти них бунтуватися. Життя ферментує своїми проблемами. Такими проблемами мусить ферментувати також наша література.

До тих проблем треба приступати з певними догмами й з певною системою, бо, хоч життя вільне, то любить „карби“ й знає свої береги, і — не зносить махнівщини.

Наше сучасне життя приваблює тим, що починає різно кристалізуватися, ясно показувати свої карби й береги, яких деякі люди так побожно ненавидять і не хочуть про них чути в літературних творах. Кажуть, що з жадної „висоти“ не можна оцінювати літературних творів..., хіба з тієї, на якій стоять ось які герої: „балакуни, коміки, лицеміри, ідіоти“.. (Гуляй, гуляй жінко моя, нехай буде воля твоя). Такого іспиту напевно не видержать такі величини як: Шевченко, Мирний, Коцюбинський, Леся Українка...

Для п. Мих. Рудницького література — то наче фільм, на якому свавільно „витинає гопак“ ось яка безжурна братія: „балакуни, комедіянти, ідіоти“... Тут дещо про „літературний шпиталь“, яким заносить з книжки згаданого автора п. н. „Між ідеєю і формою“.

Залюбки порівнює автор літературний твір до кохання, то знова до гарної жінки, що не мусить мати „глибокого світогляду“ (ст. 225). Коли можнаб сказати, що література — то дві жінки: гарна й розумна, тоді він безумовно простягнувби рамена по гарну, ту без глибокого світогляду. Йому не імпонує сила розуму, йому імпонує краса — хочаб навіть без глазду.

Літературний твір, як каже автор, це „уступка ідеї для форми“... (ст. 221). З вище сказаного виходить, що консумент-читач мусить стравити все (навіть без принуки), що тільки не подававби йому літературний твір, щоб тільки було подане у відповідній формі. Читачі-смакуни! Коли засідаєте при столі до духового обіду з вигостреним апетитом, не виявляйте гіркого несмаку на нестравну поживу. Потіштесь за це красною формою „дорогоцінної порцеляни“ (з якої може парувати навіть незносима для вас задуха)! Автор розкошується сучасною літературною Європою, „богатством її світоглядів, змагань, вірувань“ (ст. 25). Але на цій самій стороні пише: „Європа переживає гостру кризу“... бо в ній змагаються розбіжні ворожі... течії й світогляди“... Добре булоб, очевидно для автора, колиб ті всі течії не змагалися, а ходили самопас—куди подобається. Авторіві до смаку „сваволя“, й цією сваволею пишається його літературний світ. Знаємо, що в одній літературі свого часу запанував був такий „niezad“, а куди він допровадив — також знаємо. Але ти, синку, не питай, що тобі подають до стравлення, лише смакуй і кажи, що добре...

„Вся наша література зросла на службі суспільних ідей“

(ст. 20), пише автор у згаданій книжці: І за те, що вона вложила на себе тяжке ярмо суспільної служби, знаєте, яка вона? вона нужденна, „без впливу“, вона безхарактерна!... Бо даліше читаємо: „Письменник, що має справжній талант... згодиться послухати суспільних зазивів“, „хіба в випадках безхарактерності й нужди“, заганяючи тим себе в „сліпу вулицю“ (ст. 42). Отже відчиніть книжку й довідайтеся, що нпр. Ів, Франко в хвилі найвищого лету свого духа, зі своїм могутнім, як грім кличем: „Лупайте цю скалу“—зіпхав себе в сліпу вулицю, став безхарактерним нуждарем!

Ті самі „кпини“ на адресу Т. Шевченка за його думки: „В своїй хаті — своя правда“, „Учітеся брати мої“, — це „найслабші“ річі в його творчості (ст. 34). В ту саму сліпу вулицю зайшла, очевидно, Леся Українка. Вона не мала слів погорди для Дон Жуана („Камінний Господар“), що знав тільки волю, а страхався обов'язків, що не був лицарем волі, за якого себе величав, лиш лицарем сваволі. Громадські обов'язки завсіди для нього „каменем“ були.

...„Яб не витримав їх, довго — каже він до Анни — яб їх розрубав, коли інакше нема з них визволу“...

— „Та хто самохіть прийме їх, хоч на мить — сказала Анна — тому на вік вони вгризуться в душу й уже їх скинути з душі не можна. Та можна силою й завзяттям духа зробити з них ланцюг потужний влади, що вже й громаду зв'яже, наче бранку — і кине вам її під ноги“...

Ось чим „підбивається“ громаду! Обов'язком, службою для неї. Книжка „Між ідеєю і формою“ не може вдержатися на такій висоті. Тому найвигідніший вихід: „розрубати“!

Махні в громадськім життю, так само як і в критиці, не зносять форми, догм, порядку, нічого, що зв'язує їх вихолощену з усяких переконань „свобідну“ душу.

Після погляду автора, до твору не вільно підступати з певним світоглядом, бо: „Покоління й народи живуть і захоплюються творами, з яких світоглядом не всилі погодитись ніколи“ (ст. 21). Непевна то, на думку автора, стадія культури, коли перемагає якийсь один світогляд! Особливо т. зв. світогляд сильної людини. Автор твердить, що література не може дати ідеально здорового, сильного типу, а в мистецтві більше сили має той, „хто відкриває свої слабощі, ніж той, хто хоче нам відкрити чужу енергію“... (ст. 228). Навіть шпитальник воли слухати про здоровля, енергію, ніж про свої слабощі! П. Мих. Рудницький має інший смак, і нашій літературі прагне його накинути.

Та доля, на щастя, для нас не була надто лукавою. Піоніри нашої літератури, вірні кличам життя, понад „паризький люксус“ поставили таки потреби духа рідної країни. На щастя — і нині зелене дерево життя бере перевагу над сірими теоріями анархістів, а піоніри нової нашої літератури не зривають зв'язків зі здоровою традицією. І вони шукають джерела великої ідеї, шукають Бога. І тільки з цього

джерела пливе здорова й чиста вода. Звітлія повинно спливати на нас правдиве світло.

Критик української літератури в книжці „Між ідеєю і формою“ не може простити цій літературі за її тіснозорість. Це не увійшла наша література в ту стадію розвою, щоб до неї можна було прикласти міру позанаціональну, міжнародню. На чому полягає та непростима „неевропейскість“ нашої літератури? В чому лежить ця „правдива європейскість“ в європейській літературі?

Найголовнішою ідеєю нашої літератури — це служба для справи. Ця головна ідея пронизує найкращі наші твори. Часто письменники наші мусіли зривати золоті струни зі своїх арф і перековувати їх на рало й як вони залюбки виражались, орати переліг.

„Я на гору круту, крем'яну,
Буду камінь тяженький здіймать
І вагу несучи цю страшну,
Буду пісню веселу співать! (Л. Українка)

або

„Ти, брате, любиш Русь
Як любиш кусень сала,
Яж гавкаю, як пес,
Щоби вона не спала!... (І. Франко)

Яка „вузькість“! Які ординарні слова: „камінь — вага“ — гавкати“. Тими „ординарними словами“ їх творці заложили собі на карк ярмо народньої служби — і цим саме загнали свій загаль в „сліпу вулицю“, на яку — як твердить критик — правдиві таланти ніколи не ступають... хіба безхарактерні. Ось, отже де „неевропейскість“ української літератури!

Неменше „безхарактерної“ нужди теж у рядках:

„Несли, несли з чужого поля,
І в Україну принесли
Великих слів велику силу
Тай більш нічого.“

„Ох, якби то сталось, щоб ви не вертались“...

Тут Шевченко говорить про тих, що то повертають з чужини й привезли з неї зле перетравлені, занархізовані ідеї, яких не збагнути їх тупому розумові.

Нема тут ні крихітки Європи! Бо в ній догма — систем — ідея. Деж та „правдива“ Європа й що вона за одна, на думку нашого Махна?

Геніяльний критик її відкриває:

Правдиві таланти боролись завсіди проти всякої догми й системи... Літературний твір — це свободна галерія типів: балакунів, комедіантів, ідіотів...

Це уступка ідеї перед формою!

„Між європейською інтелігенцією про вартість книжок“ автоматично „рішає їх поділ: — одних для шкільного вжитку, других на сон, третіх для пів-буржуазії або робітництва“... (ст. 3).

Бачимо з повищого, що наша література таки ще не вийшла в цю стадію, щоб до її творів прикласти таку „поза національну міру!“ На особливу увагу заслуговує останнє речення критика. Виходить, що проблема „європеїзації“ нашої літератури буде розвязана, як тільки зачнемо писати більше книжок для школи, для пів-буржуазії (буржуазія не читає), ну й троха більше на сон (по чорній каві). Одним словом: „паризький люксус“, поза яким чи не укривається стара рецепта на літературу для „домашнього обихода“ „...“

Найбільша переломова хвороба нашої літератури — це журба про майбутнє нації, як:

„Твоїм будущим душу я тріваю
Від сорому, який нащадків
твоїх палитиме, заснути я неможу“...

Цю „душевну тривогу“ наш критик дарує ще Шевченкові й Франкові, у рештиж це — „революційна й післявоєнна психоза“, проповідницька лихоманка і ін. дуже шкідлива (ст. 135), з якою треба скінчити...

Ногу нашій літературі на дорозі її європейського ходу підставляють, як виходить у нашого критика, наші таки критики тому, що приступають до неї з загальними принципами, тому, що „мають десять заповідей божих, які категорично встановляють, чого невільно“ тому, що наша літературна книжка „догматична“ (ст. 19).

Не менше короткозорі були, розуміється, теж наші письменники, які ані руш не могли задовольнити смаку літературно-критичного Махна-„індивідуаліста“. Як цей останній може згодитися з таким теж загальним — актом віри: „Та прийде час і ти огнистим видом“...

Як важився Т. Шевченко лишати комусь заповіді — в роді:

„...Свою Україну любіть,
Любіть її во время люте,
...
За неї Господа моліть!“

або — „...Поховайте та вставайте“...

Цеж нарушення віри про права „індивідуального спокою“, вибору. Одні можуть хотіти любити, другі можуть не хотіти молити, одні н. п. зивають, а другі вже хочуть спати! Одиниці все вільно, бож її права — „стоять понад якимись там загальними чи національними“.

Чи можуть устоятись перед мечем гуляйпільського критика такі слова Лесі Українки:

„...Собі-ж я бажаю не сну, а життя,
Хто зо сну прокинувся, хай щастя забуде,
Йому вже до щастя нема воріття“...

Цеж найвище заперечення індивідуальних прав, це само-відречення!

„О, Боже, Великий наш Боже! — якої ще жертви будеш від нас вимагати?... Хай буде воля Твоя!“ — скаже один.

„Розрубати“ — скаже Махно. І це „розрубати“ — скинути з себе всякий тягар, всяку журбу є найнебезпечнішим кличем, який пропагує наше вигідне дон-жуанство, від критики ідучи (ніби-то) за суттєвими вимогами сучасної „європейської“ культури. І це його „ultima ratio“ має (ніби-то) вивести нашу літературу на міжнародню площину! Критик на „європейську“ міру повинен однаково гладити по головці всякого рода зведення: буржуазних, більшовицьких, католицьких, радикальних, ліберальних, балакунів, комедіантів, ідіотів... „бо зі всіх них будуть люди.“ Рівночасно наводить критик загально знане й правдиве твердження: „Найбільші творчі пориви родяться з великого захоплення й великої ненависті“. Цікаве тільки, до кого має бути звернене це захоплення й ця велика ненависть, коли всі і вся мають одну й ту саму вартість? Наші письменники здобудуть лавровий вінець від гуляйпільського критика, коли свою індивідуальність доведуть до такої перфектності, що вона, після своєї вподоби, здобудеться на „бунт навіть проти національних ідеалів, проти святощів традиції“ (ст. 64).

Коли виявлять якнайбільше „світоглядів, змагань, вірувань“ (ст. 25); коли створять всі можливості для того „індивідуального розвитку“ письменника (ст. 25), що знівечить всякі „національні ідеали“. Крий Боже, жадного світогляду, жадних берегів! Літературно-критичне Гуляй Поле...

Взагалі п. Мих. Рудницький відчуває погорду до рідної літератури, захлистується розмахом і вірою літератури большевицької (мабуть як більше європейської), взагалі російської, в якій знаходить „тугу за сильною оригінальною людиною“ (87), може в „лішніх людях“ Чехова, в „Обломові“, в горьківським люмпенпролетаріаті, чи в примітивно-бульварнім анархисті Еренбурзі? бо наша не може встояти навіть у тіні одної зі сусідських. Про ту слабкість пише в різних місцях, сигналізує по різних „Schwila-x“, „будить“ їх і „ляментує“, що навіть найліпша книжка серед нашого суспільства не може розійтися в 1000 примірниках. Тут автор певно мав на увазі такі книжки європейської слави, як „Між ідеєю і формою“, „Очі й уста“, „Нагоди й пригоди“...

Мимоволі треба вірити, що правдива Європа в нашій літературі починається від п. Міхала Рудницького. Так виходить навіть зі „Sygnałów“! Ось передсмак „Європи“ п. М. Р—го:

O, gdyby móc rozmawiać zawsze z Parką
zarówno świętą, jak plugawą.
U stóp ołtarza i przed czarką —
I wszystko pięknem skryć i sławą.
I tak się schylać nad rozpustą,
jak lśniące mosty nad Sekwaną —
nad mrokiem śpiewać złotousto
swą duszą jasno roześmianą.. (Sygnały 4—5)

Проти цієї „поезії“ „Sygnałów“ очевидно як співробітник п. М. Рудницький нічого не матиме. Бо хоч не буде ця і її подібні „поезії“ і „новели“ з „Sygnałów“ чи „Wiadomości Lite-

taskich" — здоровою моральною поживою для нації, але — „критики, що журяться здоровлям нації — цеж люди, що розминулися з покликанням“ (ст. 43). Їм треба було стати лікарями, колиж хочуть бути критиками — повинні затицати носа і кричати „vivat“ „прекрасній формі“. Бо критик, що не хоче „схилятися над розпустою“ (ані перед нею) — нарушає „права одиниці та право творчости“ (ст. 65).

Деж тут подих вічності в поезії? Схилию голову перед індивідуалізмом, але тим, що зродив прометеїзм.. що був творцем глибокого символізму. Оба ці сини великого індивідуалізму не скидають з себе „камення“, але ще більше тривожать душу за вищі й кращі форми народного життя.

Один пішов слідами мітичного Прометейя, що огнем просвіщав усіх і вчив терпіти не три дні — а без ліку;... другий відкрив нову Голгофту, називаючи її символом народніх страждань. Оба ці сини індивідуалізму — надмірно горіли й надмірно страждали. І тільки тим були великі й здобули собі безсмертність. Цією дорогою пішли великі індивідуальності нашої літератури. Великі індивідуалісти в літературі пишуть про „великий тягар“, про „муку душі“, про її „тривогу“ і „віру“, любов і ненависть, — гуляйпільські „індивідуалісти“ — про „нагоди й пригоди“, про „очі й уста“, про „і вашим, і нашим“, про вільність від обов'язку, про іграшки самозадоволення.

Не любить наш критик бачити народу в „Сизифовому зусиллі“. Що нашим великим письменникам відкривало нові горизонти, то йому „впало полудою на очі“. Його філософія: святий спокій і компроміс з життям! Одним словом — філософія здобута „на свіжому сні з молодого сусідкою“... Не диво отже, що останніми здобутками науки такого філософа, як оказується, є ніщо більше — як: „L'Eau de Cologne або L'Eau dentifrice“.

Перед Європою двері настіж! Але й вікна настіж там, де загніздилися Махни від літературної критики.

В. Чагарник.

Полковник Ля Рок

(Допис з Франції)

Події у Франції прибирають грізний характер. Як перед всякою горожанською війною, нарід розщеплюється на два табори — з одного боку сили реформи і порядку, з другого — сили анархії, так званий „спільний фронт“ — комуністів і соціалістів, до якого треба включити і масонерію. Як завжди в таких випадках — голосно лунає крик за провідником, за людиною кризи. Франція свідомо — не йде до фашизму. Але до ліквідації парламентаризму — напевно. Одною з найцікавіших постатей грядучого перевороту — є полковник Ля Рок,

голова званої і активної організації „Вогнистого хреста“^{*)} (Croix de Feu). Хто є полковник Ля Рок? Є це — пише його біограф Анрі Малерб^{*)}) одна з шляхетніших постатей воєнної генерації. До 1916 р. — він в Мароко в найтяжчі для французького панування там часи. Тяжко ранений, признаний нездібним до служби, добровільно зголошується на французький фронт, де відзначається своїми незвичайними прикметами і браурою. Від 1919 до 1921 старшина генерального штабу при маршалі Фоші, від 1921-23 член французької військової місії в Польщі, підчас війни з Абд-ель-Крімом знову в Мароко, нарешті — на передодні блискучої військової кар'єри, виступає — бо вже були мирні часи — з війська, щоби віддати цілу свою енергію ратованню свого рідного краю — на політичній арені.

Про силу детермінації і зимну кров цієї людини хай послужить епізод з боротьби проти Абд-ель-Кріма. 1916-ий рік, майже всі французькі війська в Африці стягнуті для оборони метрополії перед страшним німецьким наступом. Ледві замирені племена починають непокоїтися, готові до бунту... Ля Рок має доручення особливо пильнувати племя Зауйя з Сіді-Бу-Аббеді. Полковник поінформований, що це племя цієї ж таки ночі має повстати і приєднатися до вже збунтованого племені Заянів. Як цьому запобігти? Відповідної військової сили — брак. Ля Рок вкладає свій парадний однострій, всідає на коня, без зброї, без ескорти. Так з'являється він коло брами Сіді-Бу-Аббеда, тогож вечера, коли має вибухнути повстання. Недобрі погляди і бурмотіння зустрічають його. Вожд Зауйї здивований вітає полковника:

— Що приводить тебе нині у вечері до нас? Що ти тут шукаєш?

— Вже кілька разів — відповідає з недбалою міною Ля Рок — ти запрошував мене скласти тобі візиту. Я рішив нині прийняти твої запросини і провести ніч під твоїм шатром, щоби показати, як ціню я твою приязнь.

Все ще здивований каїд провадить гостя до свого шатра і гостить його. Берберські войовники входять і виходять, Ля Рок удає що не бачить ні їх заклопотаних мін, ні їх киданих крадьки поглядів. Він оповідає: згадує про добродійства французької цивілізації в Мароко, про реформи, які гадає Франція ще впровадити в імперії шеріфа і особливо в тім шматку африканської землі, на яким він тепер знаходиться. Стає пізно... Гостеві відводять осібне приміщення, щоби міг виспатися. Удаючи сонного, Ля Рок прислухується до найменшого шурудіння, бо очікує кожної хвилини зрадливого удару ножем. Але хай й так — аби вратувати невеличку французьку залогу в той час, коли кипить бій під Верденом... Світає. Ля Рок встає і прощається з каїдом, вскакує на підведеного коня

^{*)} Henry Mahlerbe, La Rocque, un chef des actes des idées, Paris Plon.

і відїздить. Мов у фільмі! Зухвалість цієї людини, за якого голову туземці призначили високу ціну — перемагає. Племя Зауйя — стає найвірнішим союзником Франції.

Полковник Ля Рок — не є заможний. Нічого театрального в його поставі, ні в тім, що говорить, ні в рухах. Але це людина завзятої енергії, яка не знає втоми, людина з граніту. За його простими словами чути — волю, якої не втримати, магнетичну силу людини одної думки. Коли ви не хочете стати на його сторону, ні віддатися без озву його особі — не зближайтеся до нього. Нині він голова дуже розгалуженої організації „Вогнистого Хреста“. Чим буде завтра? Ніхто того не знає.

Чи він монархіст чи республіканець? Це питання його самого мало обходить. Англійський мислитель Поп сказав — „хай дурні сперечаються про форму правління: завжди держава найліпше адміністрована буде найліпшою“, незалежно від її форми правління. Тому не є він ні фашист (в італійським сенсі слова), ні гітлерист (в сенсі німецьким). Він вірить у Францію і в її традиціях шукає рятунку. В організації, яку закладає — віддається праці цілою істотою. Ні хитань, ні поворотів, проста виразна лінія з ясною метою. Ніякої бляги, ні завивання в бавовну жадної річі, хочби найтрагічнішої. Один з його ад'ютантів в Мароко, бажасчи залякати туземців — обіщує їм певну і скору перемогу в Європі. Спершу — ентузіазм, потім — коли запобіджена перемога не настає — охолодження, недовіря і непевність: на наших передових лініях не є так добре і безпечно як було. Ля Рок скликає кайдів та шейків і промовляє до них: остаточна перемога Франції і союзників не підлягає ніякому сумнівові, але — покищо мусимо бути приготувані на довший час безнастанних тяжких зусиль і частинних невдач. Відповідь, яку йому занесли по кількох днях була: „Ти сказав нам правду. Ми мужчини, не діти. Так треба з нами говорити. Де лиш захочеш — підемо з тобою *fi denia*, в повнім довіру“.

Ті свої прикмети — прикмети „для мужчин, не для дітей“ — приніс він і в свою боротьбу у Франції. В ряді газет він друкує статті і відозви. Перше, що потребує Франція — це містика. Писав у *Flambeau*: „Щоби збудити зі сну націю, треба думки, якби її вела, підойми, якби ту думку використала і мети, якби націю захопила“. І далше: „нашому народові бракує містики, жажливі відносини, серед яких ми опинилися, вимагають її настирливо“. Цей містики він не шукає ні в гітлеризмі, ні в „деструктивнім большевизмі“, він шукає її в генії латинської раси, в „тих героях, які вратували Францію“. Франція потребує крім містики — нової аристократії — „аристократії відданих прислуг в аристократії пролятої крові“.

Нова аристократія повинна прийти, бо стара — абдикує: „комунізміві дозволяють отверто організувати бунт проти держави, дозволяють влаштовувати антипатріотичні віча, не гово-

рячи вже про процесії з червоним прапором, які обійшлиби цілу околицю, колиб „Вогнистий Хрест“ не поклав свого вета“. Проти цього потурання антидержавним елементам, проти слабости уряду республіки з притиском протестує Ля Рок: „слабість царя створила князя Львова. Слабість Львова завела до Керенського, а слабість Керенського doprowadила до Совітів. Ніхто з тих людей „не хотів цього“. Але увага! Французам незнаний словянський фаталізм „Op ne passe pas“! (тут не перейдете) це наша репліка на „нічево“...“

Єдиного фронту з „вибраною“ парляментарною „більшістю“ він не хоче робити. Бо ця більшість губить Францію. Але для своєї акції Ля Рок хоче приєднати якнайбільше земляків. „Наші члени лишаться рухами без майбутнього, колиб їх значіння не збільшувала запевнена симпатія чимраз більшого числа французів і французок“. Ширити свої ідеї треба в усіх середовищах, де „думають по французьки“. А головню „не тратити часу серед тих, що ідучи за наказами заграниці, служать дефетизмові під червоним стягом Амстердаму чи Москви“.

Яким шляхом досягнути своєї цілі? В країні свободи — методами, яких Ля Рок навчився від великого африкандера — маршала Лютетя: „показати свою силу, щоби не мати нагоди ужити її“. Спочатку заскочити противника: „поза заскоченням — все інше лише пуста метушня, згори засуджена на невдачу.“ Друге, не менш важне правило — погорда до фасадних успіхів“. „Многі думають, що розентузіязована громада, щоби її завзяття не заломилося, повинна завжди мати нагоду „робити щось“. Але Ля Рок — згадує прикрі досвіди Африки — і каже, що ця метода до нічого. Бо не потрібно зуживає сили, а не дав жадних наслідків. „Наші співгромадяни заслугують ліпшого“. Це значить, не поважати їх, це значить, сказати їм: — „Я ваш шеф, отже треба, щоб я йшов за вами!“ Французи не є хворі, щоби потребували штучних заохочень.“

Теорія? Ля Рок не радить занадто присвячувати їм свою увагу, тим більше, що комуністи і антипатріоти — теж не дбають за теорію, лише крутять немов пес хвостом, щоби мати практичний успіх. „Аби щось сказати“ — така сама фальшива система, як і друга — „аби щось робити“. То це не значить, що треба забувати на найважливішу річ — пропаганду своїх думок. Економічна криза, небезпека ззовні, нелад в буджеті — все це факти, яких не забував фальшиво, по своєму, інтерпретувати соціалізм. Треба йому протиставитися. Крім того — Москва не спить. Детальна програма — це річ партій, нація нею не цікавиться, нація цікавиться широкими кадрами загальних ідей, з яких що дня відповідно до випадків — випроводжуємо ми наші кличі. „Велика любов до народу, воля зєднати всі його класи, повна пошана до праці і прав працівників, потреба авторитету, — ось як ми означилиби

наші стремління. Що нас обходить, що нас назвуть „правими“ чи „лівими“? Ми єднаємо в собі культ традиції з динамізмом: не віддамо їх монополі ні „правим“ ні „лівим“...

З цєю зброєю — цєю „програмою“ і „тактикою“ Ля Рок зачав з своїм „Вогнистим Хрестом“ — акцію. Чи він звертається до Палати, чи до кабінету, чи до комісії розбродження, чи організує вуличні виступи й маніфестації, скрізь виступає в ім'я інтересів Франції. Раз на все прагне він знищити глупу легенду, що „старі комбатанти нездібні займатися громадськими справами“: — „Як то! через те, що ми дали нашу кров, ризикували нашим життям підчас чотирьох літ страшної нужди, нас хочуть засудити на мовчанку! Най нам відберуть право голосування най нас обернуть в „велику німу“, що лиш платить податки, не допущена ні до паради, ні до ради, — ми вживемо всіх наших засобів. Ми критикуватимемо, ми пантруватимемо, ми інтервенюватимемо... Ми посвятимо наші останні літа для взнесення будівлі нової Франції в душі одідиченим від наших батьків“.

11 листопада, роковини завішення зброї і перемоги, комуністи й соціалісти — доносять часописи — мають намір маніфестувати вулицями Парижа для пропаганди своїх антинаціональних цілей. Ля Рок видає приказ: Франція не хоче в цей день слухати слуг Амстердаму і Москви, „ми не знесемо, щоби чужинецький стяг, стяг соціального перевороту, носили по наших вулицях в той час, коли наші найгорячіші думки линуць до наших великих мерців“... Похід червоних ворогів Франції — звертається Ля Рок до прем'єр-міністра — повинен бути заборонений, як негідна провокація. „Нам булоби невимовно прикро інтервенювати нашими власними способами, щоби вимусити пошанівку триколовому прапорові і забезпечити, як годиться в день 11 листопада репрезентувати Францію“... Кабінет уступив. Прапори Троцького і Леніна — не маяли в Парижі в день національної перемоги..

Цілю Ля Рока є моральна мобілізація французів, без якої не можна поставити чоло „парламентарній декаденції“. Буржуа, купець, робітник, селянин — повинні вийти зі своєї сплячки і активно стати до праці над рятунком Франції. Треба вийти поза свої буденні справи і подумати про справи нації, які хочуть взяти в свої брудні руки слуги інтернаціоналізму.

5 лютого цього року, коли масонсько-соціалістично-радикальна Франція, в чій руках находилася влада кинула виклик другій, чесній Франції, порушеній до глибини душі аферою Ставіського і цілою гнилизною державного апарату, яку викрила та афера, — ця друга Франція, за традиціями предків, вийшла на вулицю. Кристалізаційною точкою національного гніву — став „Вогнистий Хрест“. 6 лютого — „Вогнистий Хрест“ подиктував свою волю Фротам, Даляде, Шеронам, Франція вступила на шлях глибокої реформи...

Культ рідного краю і порядку, „французького порядку“,

припинення соціалістичної демагогії серед робітництва і антипатріотичної в школі, привернення авторитету судам і владі, знищення руйнуючої націю засади клясової боротьби, зломання соціалістичної пропаганди, яка руйнує внутрішній мир і багатство країни, наражуючи її зовні на беззлад, приборкання паразитів-посередників і спекулянтів, охорона ощадности, піднесення приватної ініціативи, реформа конституції, якаб забезпечила тяглість урядам і політиці, запровадження суворой дисципліни серед розполітизованого урядництва, що нахабно диктувало свою волю республіці, співробітництво праці і капіталу, охорона школи проти надмірного монополю держави, охорона родини, заборона антипатріотичного навчання в школі, — така є програма Ля Рока. Реалізувати її вже зачав уряд Думерга.

Але до решти здійснити їх потрафить лише нова еліта — яка вміє приказувати, не лякається демагогів, знає, що є жертва, характер і посвята, що є дисципліна. Бо реформа сама в собі — є ніщо. Треба зреформувати саму націю, її душу, вирвати її з влади сект, котерій і клік, що працюють для свого приватного інтересу на згубу Франції. Треба виховати націю, скорумповану довгим правлінням радикалів і соціалістів. „Пане президенте, — писав Ля Рок в однім своїм листі до голови республіки, — нарід французький здібний, відважно дивитися на факти і розуміти їх, виконати всі потрібні зусилля. Але він ніколи не прощав тим, які — слабкі й малодушні — тримали його у сні, як наближалася буря“... Це вже звучить немов по шевченківськи — бо й Шевченко не прощав тим, які його країну „приспали“ і в „огні її окрадену збудили“.

У Франції росте нова, грізна сила, що панує над собою, свідома своїх цілей, що ясно дивиться в майбутнє, знає, де її приятелі і вороги, сила ідеалістична й смілива. Одним з вождів тої сили — є полковник Ля Рок, якого коротку силуетку тут ми дали для висвітлення тої цікавої і великої боротьби, яка розпочалася у Франції і яка — хто знає — чи не піднесе смолоскипу, що освітить, як вже нераз, цілу Європу...

Д.М. Донцов

Про демагогосів або вождів народу

(з невиданого грецького рукопису вільний переклад)

Сократ — Ти так вже рано на вулиці, Кретиносе. Чи панове архонти мають пильні справи?

Кретинос — Що тебе обходять архонти, Сократе, коли ти не шануєш ні їх, ані навіть того, хто громам приказує в небі і є між богами найстарший?

Сок. — А ти певний, Кретиносе, що архонтів треба шанувати?

Крет. — А вжеж! Сам демос, сам нарід атенський їх вибрав, значить вони є найліпші.

Сок. — Найліпші? Як Тезей, Ахілес чи Гераклъ?

Крет. — Ну, певно, не як богорівні.

Сок. — Може як Мільтіад?

Крет. — Одних менше, других більше, — не всім безсмертні боги дають однаковий розум — але всіх треба шанувати.

Сок. — Отже, серед архонтів, як взагалі серед Атенців, є більше і менше мудрі, спритні, мов Уліс і дурні, як Поліфемові барани?

Крет. — Нарід не посилає баранів до еклесії, ні до Ради. Вони дістають на виборах чорні боби.

Сок. — То ти гадаєш, що мудрий архонт, як на слідуючих виборах дістане чорні боби — відразу стане бараном, а баран — коли дістане білі й засяде на кріслі полімарха чи базілевса — стане відразу мудрим?

Крет. — Того не тверджу. Я не маю такої влади, як спартанський цар; може завтра Атенці іншого на моє крісло посадять. Це право демократії, нарікати на нього я не смію. Мене дивує лиш, що ти проти вибранців міста нарід атенський юднш і що кажеш, ніби всіх їх живцем у землю сховати треба.

Сок. — Це сикофанти розпускають про мене ті чутки, я такого не говорив. Ані не снилося мені посилати шановних архонтів до Тартару. Це мабуть їх сумління мучить. Я хочу лиш Кретиносе, спитати: — коли ти потребуєш доброго кравця, чи ти не звернешся до того, хто на кравецтві найліпше знається, хочби його до того ніхто й не вибрав? І чи не шануватимеш ти його?

Крет. — А вжеж, Сократе.

Сок. — Отже, шанувати треба того, хто чогось вартий, хто знає свою справу, а не того, на кого припало найбільше голосів. Так само, хто добре запізнався зі штукою Асклепія або з воєною, той буде добрим лікарем або добрим стратегом, хочби ніхто його до того й не вибирав?

Крет. — Запевно!

Сок. — А кому бракує знання й хисту, той не буде ані добрим гіппархом, ані ескулапом, ані кобзарем, хочби й ціла Еллада його на те вибрала?

Крет. — Це само собою розуміється...

Сок. — А коли так є і в справах приватних і громадських, то чому ми мусимо шанувати вибраних нездар? Чи мало їх у вашій Раді? На щож за мудрих маємо вважати тих, що самі так себе назвали? Тільки тому, що їх посадили на архонтівський стілець? Чи через те саме сплила на них вся мудрість Кронієнка?

Крет. — Можеб ти вже обійшовся, Сократе, без питань? Чуюся серед них немов у тім лябіринті, з якого жадна Аріядна не випровадилаб. Що хочеш ти сказати?

Сок. — Що не бобами чи жеребом здобувається право рішати про громадські справи, лиш працею і вартістю. Не той, хто удає, хто є — на шану має право. Ти чув про характерника Протея й про його морських псів, що сморід з глибокого моря з собою приносять, що його поконав Уліс? Хоч як перекидався отой Протей, і в дракона, і в тигра — то не здурив нікого. По смороді пізнала його Улісова ватага; знемігся дід і піддатися мусів, нічого чарами не вдіяв.

Крет. — Чи хочеш тим сказати, що так як той Протей?..

Сок. — ...нераз і архонти роблять. Чув такий мудрагель, що Періклія всі хвалили. І ось він вже хвальків за пару драхм собі замовив — і є Періклем! Або — коли є полемархом — кінжал почепить мов Тезей — і тішиться, що другого Тезея еллінам дав! Ні до чого це все, бо скорше, чи пізніше нарід на тім пізнається. Коли від чесних зборів так пахнути буде, наче від морських псів, не допоможуть і чари. Буде їх доля долею Протея, що хоч і хитрий був, за те дурний.

Крет. — Направду, Сократе, ти вже зовсім збожеволів на старість. Осміщуєш самого себе, коли ти на найвищу Раду таке плетеш.

Сок. — Чи не схотів-би ти, о мудрий Кретиносе, розслідувати і це питання — хто кого, і чим осміщує?

Крет. — З приємністю, Сократе.

Сок. — Що було-би, коли-би я зачав на площі захвалювати тебе мов геніяльного стратега, хоч ти і на коні гаразд сидіти не потрапиш; або — як доброго керманича тріреми, хоч ти здалека лиш, з горбів атенських на кораблі дивився? Чи, в разі біди, колиб мойї брехні повірили атенці й призначили тебе одним або другим, чи не наразив би ти себе на сміх, а корабель чи військо — на певну згубу, на шкоду собі й Атенам?

Крет. — Атенам — може, але собі...

Сок. — Чи не повинні отже й архонти, як ті шевці чи кобзарі, й на ділі тими *бути*, за яких бажають *уходити*? Чи думаєш, як маску уберуть, ніхто їх не пізнає?

Крет. — А, ось куди ти гнеш, Сократе! Але-ж ти розумуєш,

як правдивий кретин! Відразу видно, що в душі зітхаєш за тираном, що демократія тобі у печінках сидить. І ти твердиш, що думаєш логічно? Чи є це логіка, рівнати архонтів до шевців?! Це логічно, називати нездарою того, кого за найкращого визнав нарід атенський? Не знаєш ти його, Сократе! Архонти, кажеш, ходять в масках? Дякувати безсмертним Олімпійцям, що їх напутили! Та-ж жадний нарід за театром так не пропадає, як атенський. А чи ти бачив актора, щоб виступав перед народом без маски? Такого викпили-б Атенці вмиць! Дивитися на нього не схотілиб. А чиж ми, архонти, не виступаємо перед народом? Актор вбереться в маску і говорить, що йому наказав такий Аристофан (вибач, я знаю, він тобі допік) — і нарід тішитися, дарма, чи той у масці верзе свої слова, чи Аристофана, чи так думає, як говорить, чи говорить, як думає... То тільки в «Оболоках» ніхто не важився убраться в маску Клеона, отже сам автор ролю мусів відтворити... А позатим — кожний вбирає, яку хоче маску. Так і у нас, архонтів: один — Перікля удає, а другий — Мільтіяда, кому хто до вподоби, за нього і уходить. Не я, то ти, Сократе, осмішуєш себе!

Сок. — Примім, що так. Але тепер скажи мені, як би тобі чи кому іншому з архонтів забаглося стати, скажім, гіпархом, — то чейже не на те, щоб їхати попереду кінноти? Мабуть, що ні, бо й лучникам на конях припадає ця честь, що ідуть навіть попереду гіпарха?

Крет. — Ні, Сократе, не лиш на те.

Сок. — Ані на те, щоби до себе притягнути увагу загалу, бо і варіяти є предметом загальної уваги?

Крет. — Немудрий ти, Сократе! Невжеж ти ще не знаєш, що кому удасться пропхатись наперід, то того й уважатимуть за першого; хто-ж лишиться позаду — останнім буде. Це й зветься — репрезентація народу. Колиб ти не блукав думками в хмарах, колиб спустився з них на грішну землю, то збагнув би, що нарід завжди тебе візьме за того, за кого видаєш себе. Навіть безсмертну доньку Кронієнка — перебрану за волоцюгу — ніхто зі смертних не пізнає. Маска — то все й без неї не пографить жити демократія.

Сок. — Отже, ти думаєш, що не чимсь бути, а чимсь здаватися — є найважливіше? Що не розум, а сповидність ділає на юрбу? Що це вже вистане, щоб вас вона уважала за своїх — репрезентантів? Щоб шану мала до вас? Я буду дуже радий, Кретиносе, коли ти доведеш мені, що це є дійсно так.

Крет. — Нічого легшого! Ти хоч і удаєш не знати кого, Сократе, хоч бігаєш босоніж по дощі і непокриту голову на вітер виставляєш, але під тою головою, бачу, не все є до ладу... Ти хвалишся своєю мудрістю, отже ти чув про боротьбу богів із велитнями?

Сок. — Гігантомахію? Як велитні повстали проти Зевеса і менших богів?

Крет. — Еге-ж, і не забув, як Олімпійці їх зухвалість покарали?

Сок. — А вже-ж! Пустили стадо віслуків на них, які ревіли мов звірі хижі і так завзято, що велитні попросту повтікали, бо думали, що то напавду леви за ними гонять.

Крет. — Ось бачиш! Навіть гіганти втікали перед простими ослами — від страху і пошани. А щож казати про нарід атенський?! Хоч би усі архонти — як ти кажеш — ослами були, все одно їх матимуть за того, ким вони схочуть здаватися; за тих, в чию вберуться маску. Ревіти потраплять і вони незгірше. Репрезентувати теж. Демократія є під охороною безсмертних. Кожному, хто встане проти неї, Зевс чорнохмарий такого в мюзок туману напустить, що й довговухі їм здадуться хижакими. Так і з архонтами і з Радою — чи дуже мудрі там сидять, чи ні, осли чи Арістиди — нарід у те не входить: про все рішає — боби, натхнення і лютерія виборча.

Сок. — Нехай і так, Кретиносе, кретинська логіка мабуть є вища від моєї. Але — чи вряди-годи не знайдеться у наших місті бодай один, хто-б спостеріг, від кого вуха позичили собі архонти?

Крет. — А як зробив фригійський цар Мідас, що йому причепив Аполло мстивий вуха віслюка? Вложив на них фригійську демократичну шапку... І в цілій Фригії ніхто й не догадався, що в нім не тільки вуха, а й розум був ослячий! Чи твої олігархічні симпатії напавду так тебе засліплюють, Сократе, що ти рідних архонтів маєш за дурніших від Мідаса?

Сок. — Ти байку до кінця повинен оповісти: про те, як і в Мідаса — «вилізло шило з мішка».

Крет. — Так то в *царя* Мідаса! Ми — свобідний нарід і наші таємниці тримати вміємо, потрафимо противників за ніс водити, мов Пенельопа захланих женихів — літами. Потішся, Сократе, чим *хочемо* ми бути, тим і *будемо* — в очах юрби!

Сок. — Яким же способом ви робите це, мудрий Кретиносе?

Крет. — А дуже простим. Межи собою — комедії не граємо, сидимо без шапок, не удаємо ні левів, ні півбогів, ні навіть морських псів.

Сок. — А всеж від вас, мов від Протея пахне...

Крет. — Це так лише тобі здається, Сократе, більш нікому. Але як маємо перед народом виступати — шапки на голову і — вьо! Чи в Раді, чи на чолі процесій діонізіських — ричимо немов Цикльоп, коли йому Уліс випалив око. І завжди про Еяду-нєну, і про те, що ми жертвенні для народа мов Перікль, на ворогів-же зухвалі, мов Геракль; що про нарід атенський так дбаємо, як і Палляда, не потрафить. І вірять нам!

Сок. — Тепер я розумію. Ви попросту хвалите самих себе, мов та гречана каша?

Крет. — Ми не такі дурні, щоби *самі* себе хвалили. На те ми маємо дитирамбістів. На площі, вулицях, у храмах, в низи-

пах, на верховині і на березі морському, в Акрополі, у храмі Діоніса, навіть у Дельфах — шмигляють ті майстри, що й тебе-б ще діалектики навчили. Найліпшим зроблять кожного архонта, що свіжо вибраний, або якого треба вибрати, а їх противників...

Сок. — Як на свою коротку ціль, Кретиносе, ти не такий кретин, як виглядаєш. Але скажи, що робиш ти, коли не інші, а ти сам — сказати мусиш щось атенському народові, а не потрапиш?

Крет. — Овва, велика штука! Не тільки я, а й решта тесмотетів тримають коло себе такого граматеуса, що будь-яку промову встругне для тебе: як хочеш — проти Спарти, як хочеш — за, а мудрість в них така оригінальна, що кожний взявби автора за другого Сольона, як першого ще не читав.

Сок. — Ти промовляєш, як софіст.

Крет. — Даремне нарікають на софістів, їх штука є корисна. Бо все залежить від освітлення. Це так, як в байці про Ореста.

Сок. — Батькоубивця?

Крет. — Власне! Ти ганьбиш його, але так само, як гудити, його й хвалити можна. Коли, як ти, я скажу — «Орест — це батьковбийця!» — то колиби жив Орест, — його-б напевно Атенці заслали на вигнання. Коли-ж я доведу (софісти того вчать!), що Орест — це мєстник за свою нещасну мати, — то памятник йому збудують мудрі земляки. Отак мої граматеуси чи дитирамбісти: — щоб я не зробив, все буду гідний слави; щоб не зробив мій ворог — проклятий буде і народом і богами, хочби білєсенький був, наче морський шум.

Сок. — Я бачу, то для тебе найбільша чеснота — не бути чеснотливим, а *виглядати* на такого; не думати льогічно, а крутити розумом, мов пес хвостом, як та Алькібіядова собака, поки на глум Атенцям, їй не втяв хвоста його господар.

Крет. — Власне, як пес хвостом! Чи думаєш, Атенці тому хотіли післати на смерть Алькібіяда, що він програв виправу Сицилійську? Тому, що позбивав носи статуям Ермія? Зовсім ні! Минуть віки, минуть сто, двіста, п'ятьсот Олімпіяд; забудуть люди і про сицилійський похід і про безногого Ермія, — але поки триватиме демократія — всі памятатимуть про пса Алькібіяда! Поки махав той пес хвостом у право і вліво — ніхто і не підозрівав, що його пан плянує заговор проти демократії! Це махання було символом нескutoї в кайдани думки, свобідної як еллінський нарід. Коли-ж натомісць тільки цюрупалка лишилась від хвоста — тоді і взяв в підозріння Алькібіяда демос. Непорухно, мов те кермо в човні, що надає йому один напрямок, стирчала цюрупалка; ні вправо, ані вліво... Волів би його пан, обтяти голову своєму псові (не найважніша ця річ для демократії) аніж її вічнорухливий символ.

Сок. — Дотепний ти, я бачу, Кретиносе. І цинік — перша кляса, ще більш від Каліклеса. Навіть у того не все було на язиці, що він ховав у серці. Але лишім великого Атенця з його псом.

Припустім, що ви потрафите нарід водити за ніс, неначе Пенелопа женихів. Та як водитимете ви за ніс »еклезію«, оту палату, що краєм верховодить, отих граматеусів, льогографів, геронітів, промовців, судіїв з Ареопагу і стратегів, отих вибранців, без яких ні хвилини ви не утрималися би в сидлі, оту верхівку, що Атенців заступає. Що, коли знайдеться хтось серед них, от як голяр Мідаса, що зрадить таємницю: що криється під шапкою, тоді що?

Крет. — Нахабі це нічого не допоможе. На них у нас є сикофанти, що винохають змову проти архонтів навіть там, де звичайний смертний її і сліду не знайде. Це-ж вони, як лише Алькібіад став підозрілим їм (як хвіст обтяв) — придумали, що він безбожник, що він Ермієві статую нищить, що богам безсмертним носі повідбивав і що Гераклеві ломаку вкрав. А по таким — ноги на плечі і тікай! А на упертих завжди знайдуться шість тисяч черепків (щоб шпурати їх — розуму не треба великого!): остракизму бояться гірше смерті вороги народу. Цеж завдяки отим донощикам і сикофантам поет Фрініхос тисячу драхм мусів заплатити за образу Ради. Ну, й нарешті, Сократе, для зовсім божевільних — маємо цікуту...

Сок. — Знаю, і герой зпід Маратона лиш чудом вратувався від справедливості Атенців. Знаю, карається у вас не ворогів Атен, а ворогів заздрих архонтів, та — то ворохобники, а більшість ваших сторонників, ви мабуть переконуєте, що нема чесно-ти без справедливості, та що найсправедливіші мужі в Атенах — ви? Ви-ж мусите приятелів любовію єднати?

Крет. — Ми так і робимо, Сократе, коли знайдемо відповідних і коли проти них ні ми, ні боги нічого не мають.

Сок. — І чи дають вони себе намовити?

Крет. — Ще як! Ми маємо для кожного свобідного (хоч бідного) Атенця, що йде на збори — драхми і оболи (це зветься в нас *теорікон*), крім того почесні карти вступу на Діонізійські й Панатенейські свята і походи (наш люд їх любить), чи до »Одеону«, де можна й посміятися й поплакати. А від часів великого Перікла — ще й мішок муки дістати даром. Ми не скупці — як ті тирани, не гордимо народом, як олігархи. Завжди йдемо йому назустріч в його потребах. За те й шанують нас.

Сок. — То ти розцінюєш приятелів немов рабів, що платиться за них нераз і цілого таланта.

Крет. — А вжеж! Тому й не щадимо талантів. Хто пригортає до себе таланти, не повинен щадити талантів. Зрештою і це не завжди потрібню. Тобі й прихильникам олігархії і не в гадці, скільки серед щирих демократів є — Нарцисів. А може твій старечий розум вже забув, ким був Нарцис?

Сок. — Як можу я забути те, з чим спотикаюся щодня? Нарцис — цеж син річного бога, що себе вгледівши у зеркала ріки, так в собі закохався, що зовсім непритомний став.

Крет. — Отож, найбільше — з гордістю признати мушу — отих Нарцисів є серед демократії. Їм і муки не треба, ані фіріс,

аби казали всі: «який він гарний!» Або: «яка снага в руках!» — (коли є лучник). Коли-ж рапсод — аби казали, що він небезпечний риваль Анакреона, дарма, що здібний кілька строф лише з Гомера відписати... Учатися вони не люблять, бо мають себе вже від народження за півбогів. Творити теж вони не вміють, зате жадібні слави: раз-два і вже щоб пам'ятник йому ставляли і звеличали вище, ніж Есхіля. Такі Нарциси — такі є демократи, так люблять демос (крім себе) — що дати їм нагоду заблестіти — і зроблять все для вас. В свою снагу — у глибині душі не вірять — тому й жадні на оплески. От ми і робимо процесії Асклепія, або Великі Діонісії, ну і при тім музичні конкурси або і поетичні. А нагорода — лаврові вінці. А в Спарті — чув — там роблять пописи навіть при війську. Хто переможе, від самого полемарха нераз і мяса з кабана дістане шмат... Запевню не про їду тут ходить, лише про славу, про нагороду. Щож до неї, то завжди так виходить, що її дістануть наші приятелі.

Сок. — А чи-ж певний ти, Кретиносе, що кожний з них захоче перед вами пописуватися? І вам, а не богам, співають пеани?

Крег. — Нарциси — всі. Бо їм усе одно де не співати — чи гармодії на бенькеті тиранів, чи перед Ареопагом, чи навіть при дворі сатрапа в Сардах. Чому-ж би не співати їм і нам? Нарцис — хто йому зеркало підставить, щоб міг на себе подивитись, до того він і усміхається. Не знаєш, Сократе, ти Атенців!

Сок. — А як би хто здійняв бучу, що такий Нарцис приїхав просто з двору перського сатрапа...

Крег. — Не здійме! А здійме — не повірять. Коли Аристофан міг свої твори підписувати раз своїм імям, а раз, як Калістрат чи Фільонід, — ти думаєш, Нарцис від нього є дурніший? Так замете сліди, що й сворі Артеміді їх не знайти.

Сок. — А чи, наприклад, при дворі мідянським — їм вільно співати і про Маратон і про Плятею?

Крег. — Це мабуть ні. Там іншої вони співають. Не знаєш ти на мистецтві, Сократе. Не всеодно, якої їм співати? Аби лише слухали, і лаврами квітчали.

Сок. — Знаю, що кожний з них є спритний на слова і на пеани, чи й до діла дотепний?

Крег. — Ще як! Вони в усім услужні. Підчас засідань — відгоняють мух. А часом півня принесуть — щоб коли хто засне, збудився. Коли-ж виходимо з нарад, нам губкою з басена сандали витирають.

Сок. — Добрих наступників виховує собі демократія.

Крег. — Услужних, що і батьків шанують, і про себе дбають. Отож не дивуйся, Сократе. Ти-ж сам колись казав, що панувати мають не ті, які тримають скиптр, навіть не ті, що вибрані юрбою, лише ті, що вміють панувати, єднати собі загал.

Сок. — І тепер я тверджу це.

Крет. — Так ось ми і пануємо, бо вміємо єднати!

Сок. — Кого? Співців мідянських, відгонячів мух, нарцисів, сікофантів, батьків народу в мідасових шапках?

Крет. — Але єднаємо! А ти кого зєднав?

Сок. — З прихильників Кретиноса — нікого.

Крет. — Але тепер ти бачиш, що не твоєю чеснотливістю, не здібностями й умінням єднається людей? Не мав ти рації, що плекання чеснот — коротший шлях до успіху й поваги. Бодай там, де панує демос. Бо він — клянуся Герою — занадто любить славу, процесії, шопки, підхлібство, ну і почесні білети і муку задармо. На це лише дивиться, а що осяляч вуха зпід шапки визирають... Кимсь *бути* — в демократії це пусте! *Здаватися* кимось — це все.

Сок. — Ти говорив, що вашою системою єднаєте людей і пануєте над ними. Коли — у долі, чи в недолі?

Крет. — Не розумію я тих мудроців, Сократе.

Сок. — Хочу спитати, чи залога твоєї демократичної тріреми слухняна і відважна під час спокою тільки, чи і під час бурі?

Крет. — Що хочеш тим сказати?

Сок. — Я говорив колись про це вже з Аристіном. Коли, виховуєш ти хлопця заздалегідь на такого, щоб панував, як виросте, — повинен він у міру їсти й пити? Чи, може, дбати, щоб шлунок приемність мав?

Крет. — Без особистих випадів, Сократе! Я ухилию це питання, це підступ.

Сок. — Так само той, хто має панувати, чи повинен опановувати сон і втому? Чи не повинен не уникати тягарів, а радо їх приймати?

Крет. — Щож Аристін на це?

Сок. — Він притакнув мені.

Крет. — Треба буде йому післати карту до «Одеону»...

Сок. — Він також згодився зі мною, що хлопець, який про це не дбає, найскорше впаде жертвою спокуси: Ксеркса, Спарти чи своїх архонтів, що хочуть розледащити нарід, ну й жолудів Цірцеї. Він притакнув, що хто уміє собою володіти, той скорше володітиме й спокусами і — другими людьми.

Крет. — Ну, то тоді-б найбільше надавалися до панування безштатники? Несповна розуму твій Аристін, коли тобі притакнув. Не ти — *ми* робимо усе, щоб приподобатись Атенцям, *ми* — робимо шопки, *нас* — люблять сікофанти, *ми* — будимо запал до праці у народа (не до тяжкої, правда), але зате і *ми* — їх єднаємо, *ми* — і пануємо тут.

Сок. — Чим будите? Чи тим нектаром, що від нього товариші Уліса в безрогих замінились, як прутиком їх торкнулася Цірцея? Ану, поглянь, чи вже не робить такого чуда з твоїми товаришами твоя демократія?

Крет. — Та чи-ж ти сам, Сократе, не твердив, що задачею філософа є вчити людей щастя, а володарів — робити їх щасли-

вими? Ми це й робимо! Так, як Цірцея? То лише твої тирани народові приписують — *в чім* його щастя. Тут — кожний має право бути щасливим по своєму, хоч-би й так, як у Цірцеї.

Сок. — Щасливі? У хліві? Пригадуєш, як заперла їх всіх у хлів та Цірцея, а на вечерю — принесла жолудів і ягід деревних. Так вони бідні в хліві з плачем і залишилися.

Крет. — З плачем, не з плачем (старий дурень Гомер і тут збрехнути мусів), але — лишилися! А може їм там подобалося? Звідки ти знаєш? А втім — скажу тобі на вухо — що по коляції такий, як у Цірцеї, і повільнішими вони стають (до жолудів як звикнуть). Торкнувся прутиком — і роблять, що лише схочеш...

Сок. — Хто — «схочеш»?

Крет. — Той, що схоче! Ми...

Сок. — А може висланці Великого Царя? А може олігархи? Хто розледачиться під вашою системою, мов женихи на дворі в Пенельопі, тих всіх чекає доля — гостей Цірцеї або тих власне женихів, що Уліс їх покотом поклав серед бенкету. Пригадуєш, коли Великий Цар свої народи, лучників із Бабильону, і списоносців з Мізії, Халдейців, Асирійців, все, що носить меч уміло в Азії, — в Елладу гнав? Пригадуєш, як військо те, плондруючи храми, на Атику йшло? Пригадуєш, як Іонці й Лякедемонці з тим військом спільно йшли проти Атенців і Алькібіада?

Крет. — Арес, бог війни, ласкавий був тоді для нас. По що плетеш ти це, Сократе?

Сок. — Арес ласкавий був. Не знати, чи буде, коли таких Іонців більше знайде, що виховали ми.

Крет. — Ми?! Що значить вся ота галіматя, Сократе? Де ми, а де Іонці.

Сок. — Іонці є і серед нас. Знаєш, чому вони пристали до Царя? Лізандер, попихач царський, по чотири оболи давав морцям на кораблях, Алькібіад — лише по три. Ось до чого провадять ваші «Одеони» і мука. Атенцям може та система помагає. Але нам — ні.

Крет. — Чи ти вже зовсім з глузду зїхав з своєю філософією? Для тебе — Атенці є що інше, що іншого — Атени?

Сок. — Без сумніву. Коли Алькібіад утік до Артаксеркса, Лізандр до Кіра, Тімегеній з Тебанцями ще й нас до того-ж намовляти хотів, — це може їм на добре вийшло, та не Атенам. А скільки було їм подібних! Один лише Темістокль волов'ячої крові келих випив, коли за ласку царську, за зброю мусів хопити проти Атенців. А інші, як робили?

Крет. — То винятки, Сократе. Інші — з Атенами тримали і з демократією.

Сок. — У долі, чи в недолі? З демократією! Поки була у силі. А як хитатись зачала ота демократія — а вже найперші Мідаси із архонтів — із олігархами лигалися, їм шлях в Атени торували.

Крет. — І тут ми знову винні?

Сок. — Ніхто, як ви і ваш Клеон преславний. Чи то не він зробив народ жадібним нагород, вінців, пліткарства, пусто-мельства? На те й питався я тебе — «у долі чи в недолі»? Не штука — тримати з вами, коли Мойра ласкава до архонтів. А коли ні? Тепер ти, мабуть, збагнув, Кретиносе, що я хотів сказати. Вожді народні повинні й бути тим, чим хваляться, що є. Повинні мати гарт і нарід гартувати, щоби відпорним був він на спокуси, звідки-б вони не йшли. Інакше ваша череда — при першій нагоді — від вас пятами наживає.

Крет. — «Гарт», «гарт». Прагнеш може зробити спартанців з нас? Щоби ми стали іншої породи?

Сок. — Власне. Інакшої породи! Богато де-чого навчився-б у Спарти, я думаю в тій, давній, яка боролась спільно з нами за еліську справу... Не схлібляти масі, не кріслами у Раді собі сторонників єднати! *Вести* нарід, не плестися за ним в хвості (варвари знаються на цім, хоч менш за нас культурні); йому прикладом служити так, як для нас Гераклі і Тезеї. Не вказувати пальцями на себе, як на богорівних, а старатися зрівнятись з ними. Нам треба, Кретиносе, щоби ідея, яку вкладав у вислів «муж атенський» — Гомер, живою стала.

Крет. — Якби я так зачав над чеснотою міркувати, як робиш ти, давно-б вже стуманів, як Пітія у Дельфах, що диму наковталась. Хто слухає ідей — не слухає нас. А це-ж є найважніше. Добрі Атенці — не ятять ран: ні родичів, ні земляків, ні рідної країни. Стараються прикрити їх від заздрих очей варварів. Що хорий мозок мав нераз один чи другий, що зле калькулював, що помилявся? — Всі ми люди, а до своїх — поблажливими треба бути. Надто коли покаються.

Сок. — Занадто часто каються. Хорим — потрібно лікаря, а тим, що помилялись — суду Ареопага. Де вивчився ти тих софізмів? Мабуть дискутував з неодним з тих словоблудів. Невже ти дійсно думаєш, що їм прощати треба? Тим сікофантам і підніжкам царським, які тріреми будували Сардам і їм служили радою? А як програли, прощення просили, і вже знова в архонтах? Їх шанувати? Тільки тому, що лестю, болами, мукою і крутієм пошилися в репрезентанти Еллади? Чи треба ждати, щоби твої репрезентанти так занечистили твою господо, як Овгій свої стайні? Щоби й Гераклъ вже не поміг? Ні, карати треба їх, картати; коли вони винні, за вуха довгії їх вивести на двір... Треба, щоби на ваших кріслах сіли інші, яких на правду варта шанувати, які є чимсь не лиш тому, що вбралися в архонтівську хламиду. Тепер ти зрозумів моє питання, — оте, з якого почалась наша розмова: кого і за що треба шанувати? Тепер либонь второпав, до чого я розмову ту провадив? Мойра жартів не знає, ані ваги. Пізніше, скорше — але впаде її тяжка долоня на тих, на кого впасти мусить.

Крет. — Клянуся Герою, тепер я розумію, Сократе, тих,

що тебе заразою ходячою вважають. Память славних Атенців зневажати тільки за те, що, шукаючи добра Атенам, не раз блукали думкою і чином, немов морці по Гелеспонті, не знаючи, де північ, а де схід? Або то легко було вгадати, хто буде зверху — Сарди, Іонці чи Темістокль? По чиїм боці захоче стати Арес? Хто — з припоручення Зевеса — прийде до нас — Рада чотирьохсот, тирани чи Клеон? Тепер тебе я наскрізь бачу! Мелітій і Лікон правду говорять. То ти — паливодів цькував, Ермієві обтяти носа, архонтам — вуха! То ти — зробив безхвостим пса Алькібіада! Ти — ненависнику демократії, безбожнику, що нарід баламутиш! Стережись, Сократе, не втекти тобі від черепків!

Сок. — Чи то вам, щось допоможе? Нарциси й льогографи тебе не охоронять в тяжку годину, ні архонтів. З шкіри волової списа не зробиш, Кретиносе. Його кують з заліза, а деж ті твої ковалі? До себе і до земляків лагідним хочеш бути? Щоб не здійснилися слова Епіхермоса: «хто прагне м'якого, опиниться на твердім».

Крет. — Знов ті цитати. Як вони мені обридли! І випорпаєш все найпаскудніші строфи. Чи завжди ти казатимеш ту саму проповідь, яку уже від літ від тебе чую?

Сок. — Мене про це вже Гіпіас питався. Певно, що ту саму і — що ще гірше — про ті самі предмети. А ти, мабуть, коли ведеш розмову про ті самі предмети, ніколи не кажеш те саме?

Крет. — Річ ясна, я завжди прагну сказати щось нове.

Сок. — Про річі, які знаєш? Коли наприклад я тебе питаю, з кількох букв складається ім'я «Сократ», — чи скажеш, що з шістьох, а завтра — з десятих? Або, що чотирикутник має чотири боки нині, а завтра — п'ять чи три?

Крет. — Певно, що ні, це правди знані всім. Але твої, Сократе...

Сок. — Незнані? Коли незнані — їх треба пригадати (бо кепська пам'ять у Атенців легководушних). Коли-ж знані — чого обурюєшся ти?

Крет. — Лишім! Ти досить вже дурними запитаннями намагався мене й інших в кут загнати. Тепер вже я — питатиму тебе: скажи, який же твій систем, Сократе? Чим ти хотів би зеднати Атенців і їх відпорними зробити на ударі Мойри? В чім бачиш ти чесноту?

Сок. — Я вже сказав. В тім, в чім Епіхермос. Знаю, цитати тобі не смакують, ані твоїм нарцисам. Коли пустити в непам'ять Софокля чи Епіхермоса, або вчинки Уліса, то кожний граматеус — Сольоном заблесе серед невибагливих земляків. А зацитуй Сольона чи отих двох — і всі побачать, що славний граматеус не розумніший від Протеєвого пса... Та вже лишім Епіхермоса. А чи ти знаєш, що сказав Сольон? Він не вагався — «еднати насильство з правом», яке-б «картало кожному провину». Коли-б — казав він — «хтось інший, хитливіший держав в руках стерно держави, шукаючи хісна для себе, ніколи-б він в руках не утри-

мав народа. Бо той — завжди хитливий — раз прислухався би до голосу одних, раз — других». А і Лікурґ...

Крет. — Ще і Лікурґ?! Чогось дурнішого не міг ти вигадать, Сократе? Суворістю не дати ради атенській шатости. Атенець любить лежати на піску, під сонцем, над морем (коли не йде на віче чи в театр) — і фіґи їсти. Що йому Лікурґ?! Не забувай: Лікурґ походив — в одинацятім коліні — просто від Геракля (стопроцентовий грек і найчистіша раса!). Лише той родовід, ота повага, зробили те, що за усі його реформи, вдячні земляки — одно лиш око вибили йому: протекцію у Зевса мав! Чи ти напrawdę думаєш, що нас кортить так дуже сліпими стати, мов той Поліфем? Ми не такі амбітні! Нарід наш любить, щоб йому схлібляли, виборці — теж, вибранці — щоб провини прощали і звітів не жадали, щоб не забували про них, як десь колись знайдеться вільне крісло (мягкеньке, не тверде!) — ну, й щоб шанували їх...

Сок. — Щоб мухи відганяли.

Крет. — А вжеж. Щоб вух не обтинали. Атенця єднати треба лагідно, ніколи гвалтом, і навіть найкращу думку — так йому нечутно підсувати, щоби її взяв за свою. Бо в нього в голові, від тих думок гуде, мов в вулику. Яка є його власна — він сам того гаразд не знає, йому довести треба. І добре так, немає власної — то нашу легше прийме.

Сок. — Або й чужу.

Крет. — »Свою«, »чужу«! Який то має глузд, Сократе? Яка найкраща — та й є своя, хоч би й була »чужа«. Й свою не треба гвалтом накидати, а часом і чужу пошанувати. Ти сам казав, Сократе, що треба — справедливим бути насамперед; насильство-ж і примус, — і справедливість, — себе взаїмно виключають.

Сок. — Скажи, Кретиносе, чи це є справедливо, що люди продають себе взаїмно у неволю?

Крет. — Я думаю, що ні.

Сок. — А коли-б хто мешканців чужого міста, які Атенам кривду заподіяли, продав в неволю, чи було-б це справедливо?

Крет. — То інша річ, то на війні, і проти варварів. Але щоб справедливість єднати з суворістю, з примусом таки супроти власних земляків, про це я ще не чув.

Сок. — Ну, то почувеш. Коли, скажім, хорій дитині, ти даси захити лік? Чи не даси його, хоч би вона й пручалася, силоміць? І чи це буде справедливо?

Крет. — Я думаю.

Сок. — А коли приятель твій чи брат, життя себе позбавити захоче, і з рук його ти вирвеш меч, теж силоміць — чи зробиш справедливо? Чи справедливо, наприклад, скувати божевільного — хоч би і проти волі?

Крет. — Здається...

Сокр. — Ось бачиш! Я цю розмову вів уже з Евтидемосом

і тішуся, що й ти тої самої думки. Отже, примус, суворість — і справедливість, не завжди себе виключають? Навіть тоді, коли йде про власних горожан. Тепер ти зрозумів Лікурга? Зрозумів мене?

Крет. — Так! Тепер тебе я зрозумів, Сократе! Тебе, ну і Аристофана. Він правду каже, що твоя наука, то тільки вчить дітей іти з батьками на вулачки.

Сок. — Чи в тих прикладах я говорив про батьків? Жарт на бік, Кретиносе. Нарід атенський потребує ліків, суворих ліків, архонти — теж. Нарід атенський потребує гарту, не поблажливості, ані підхлібства, ні брехні; нарід атенський потребує лікарів суворих і відповідальних, не знахорів чи шахраїв, не підлизайлів, не варіятив, не сикофантів, не граматеусів, що кожному — для власної користі — пеани готові скласти; не самозакоханих нарцисів, не волоцюг із Сард в Аteni і з Атен до Сард (це має бути приклад для народу?!). Нарід атенський задоволю забавкою в руках архонтів довговухих. З ними він є наче отара овець без цапа. Ще трохи — і він не розрізнятиме — що чесне, а що ні; що праця, а що — бляга; що служба для народу, що — вислугування ріжним тесмотетам; що сміла думка, що — крутість. Коли ця забавка демократична ще трохи потреває — це буде самогубство. Піти архонти мусять і іншим місце уступити. З рук самогубця треба вирвать меч, хоч би й силоміць. Інакше не знати вам ні ласки Олімпійців, ні Ахерона, що вже йде на вас. Інакше залишуться Аргос, Мегара, Тесалія, ну і Аteni, але Делійського союзу вже не буде, ні Еллади... Коли-ж ти хочеш панувати в Елладі...

Крет. — Хто каже про пановання?

Сок. — Ти знаєш, що в Азії панують Перси, під ними — є Сирійці, Фрігійці і Лідійці. В Європі — панують Скити, а підвладні їм — Меоти. Як ти гадаєш, кому з тих всіх на світі приємніше?

Крет. — Але-ж Атенці не є рабами! Я думаю, що є середній шлях: ні панувати, ні рабами бути, бути — свободними. Чи-ж не свобода нарід веде до щастя?

Сок. — На жаль, земля це не Олімп. Інакше боги урядили світ, в яким живемо, аніж тобі здається. Стежок середніх в нім нема. Коли-б твій шлях в царство свободи, який не йде ні через панування, ні через рабство, — не проходив би через люди, ти мав би рацію. А так — спитайся Арістіна, я з ним про це говорив — нічого не поробиш: хто не є персом — є сирійцем, хто не скітом — меотом є. Третього немає.

Крет. — Знов ка-зна-що верзеш, Сократе. Не люблю я екстрем. Я лиш хотів би: сіяти, садити дерева й жити. Чи це мені не вистане?

Сок. — Запевно, лиш часто урожай не ти збиратимеш, ну і дерева стинати може буде хто інший. Хто мріє, щоб Олімп звести на землю — немилосерно з того глузує Доля. Нас вона

карає тим, що мягкі ми — і тілом і думками, ледащими заскоро стаємо, ну і ще скорше віримо облесливим словам. Коли-ж від них розмнякне тіло й мозок, — хоч голими руками нас забирай. Середній шлях ахайська вибрала собі ватага, що повертала з Трої. Відпочити по подорожі й розгоститися на Ёйськім острові, у доньки Геліуса їм забаглося. А хіба знаєш, що та донька зробила з іншими і з ними... От, як Гомер писав:

*В пущах та нетрах були камяні палаци Цірцеї,
Вкруг тих палаців вовки і пустельні леву блукали.
Їх приручила сама, обпоївши всіх зіллям поганим.
Наших побачивши, звірі не кинулись, не загарчали,
А повставали і довгими враз замахали хвостами,
Як ото лащатся коло хазяїна свого собаки...*

Так і Атенці — земля родюча і пекуче сонце ледащими нас поробила. Дуже вже прагнемо ми відпочити, легко даємо себе приручити. Ну, а тоді хоч би вовком ти був, то так закиваєш хвостом, мов останній собака. Так знущається Доля над тими, що на землі запровадити хочуть Олімп, що тілом за мягкі, що вигоду кохають. Так, не один Атенець мостився, замість базилевса засісти на кріслі у Раді або при столі Цірцеї, а знайдеться — в хліві... А що й легковірні ми, ліново працює в нас мозок, — то й на обіцянки нас ловить Мойра. Так і Мельобій і Фтодор, намовлені Лякедемоном, царським союзником, — знесли твою демократію одним замахом: хитрі були, все «середнім шляхом» простувати хотіли; думали, запровадять в Атенах олігархію, то візьме і Цар їх в опіку. Узяв, нема що й казати... А чи ти забув, як баламутив всіх Мардоній, що й храми здвигнути прирік, що перси зруйнували, і мури направити у місті? Бодай не слухали би їх Атенці!

Крет. — Певно, Атенці не мудро зробили, касуючи народовправство, але-ж Мельобій і мудрого міг щось сказати! Чи треба було його зараз укамянувати, як дурні салямінці Лісіда? Народоправство — всі погляди і всі думки шанує. Атенці свободні, їм слухати кожного вільно. Правди шукається скрізь — направо, наліво, в Мельобія чи в Темістокля. Правда, звичайно, лежить посередині. »Бодай не слухали би«... Не тяжко вуха заткати. чи тільки — мудро?

Сок. — Не знаю, чи мудро, за те, певно, безпечно. Фтодори — це так як Сірени. Не лиш за Гомера водились вони, водяться й нині, і завжди чарують вони (це із Гомера):

*...людей всіх, коли хто прибеться до них ненароком.
Хто несвідомий наблизиться к ним і їх голос почує,
Ціх-от Сірен, вже для того ні жінка, ні діти дрібненькі
В радість не будуть, бо їх він ніколи уже не побачить...*

Замучують його Сірени. Несвідомі Ахайці того не знали. На щастя — знав Уліс: що кожний, хто вуха наставить сіреновим пісням, відразу-ж загине. Тому й приказав — так порадила йому

богиня — всім своїм хлопцям, вуха заліпити воском, щоб хтось на пісню Сірен не зловився. Бачиш, часами і вуха заткати — не кепсько.

Крет. — Але Улісові вільно було прислухатися пісні?

Сок. — Бо до щогли себе привязати звелів цупким посторонком. Щогла — це є власна думка, тверда й непохитна. Думка, що нею натхнув Кронієнко Атенців, що тільки на неї вони уважають, а на іншу — лиш воск в ухах мають; це — віра, що тільки вони — від богів походять, що решта — варвари; що «мужі атенські» — і тілом до богів повинні подібними бути, а не до безрогих, — і думкою: простим іти шляхом, суворі для себе й для інших, невразливі на голос — ні доньки Геліоса, ні підступних Сірен, ні на жадні спокуси, — послухні тільки голосові Зевса у серці. От що я думав, коли говорив про Лікурга. Ось в чім — моя справедливість, ось що хотів я сказати, і Епіхермос: — «прагнеш м'якого, на твердім знайдешся!» Ось в цих засадах треба плекати духа нових, молодших Атенців, щоби не вийшли Нарціси з них, ані Мідаси...

Крет. — Щоб стали людьми іншої породи?

Сок. — Не такими, як ви.

Крет. — То довго треба ту нову рослину виростати?

Сок. — Напевно довго. Що довго розвивається, довго й живе, Кретиносе. Але такої рослини — мабуть і Мойра вирвати не зможе: міцне у неї коріння.

Крет. — Та заки виросте, що болю натерпиться! Така курація, та це-ж не переливки, Сократе! А — головне — що зовсім безпотрібна. І про Цірцею набрехав Гомер. Вона хоч злісничка, та добра. Зачарувала хлопців, правда, але хутко-ж чари й зняла. Лише короткий час безрогими ходили.

Сокр. — Довго чи коротко — велика різниця? Хто раз у саж загляне, на тім то лишиться.

Крет. — Ні, Сократе, Олімп — гнівливий, правда, але й по-блажливий. Він не запише цілому народові такої курації, щоби на нім аж шкіра тріскала. Думками ти за хмарами літаєш, — але запевно, не радились твої думки з богами.

Сок. — Все, що вродилося, — терпіти мусить, Кретиносе. Так зарядила Доля. Чи мало терпіли ті, що з Леонідом ішли? Ті, що їм рани припікають чи ногу відтинають ескулапи? За те, хто ту курацію пройде, стає як із заліза.

Крет. — Краще її уникнути. Ані занадто, ані за мало, повір, Сократе, це найліпше. Посередині!

Сок. — Посередині... і Прошмигнути між Скілею й Харивдою?

Крет. — Власне, між ними, ні занадто вправо, ні занадто вліво.

Сок. — Скіля і Харивда! Чи-ж ти не знаєш, що перед Улісом жаден моряк не міг похвастатись, що з човном тудою проїхав і цілий лишився. Коли плив там Уліс з товаришами,

*Звідсіль від них була Скіля, а звідтіля безсмертна Харивда
с клекотом страшним вбирала у себе солоную воду,
а як назад виригала, то море усе клекотіло...*

Не наближатись до неї, коли Харивда воду у себе вбирала — рішився Уліс; ближче до Скілі тримався (не їхав посередині), її оминув, а тоді — повз Харивду, що вже воду назад виригала. Аж шістьох Скіля з ватаги вхопила, але ліпше було:

шість утеряти товаришів, ніж погубити всіх разом.

Біль страшний завдала ватазі Уліса та втрата, але на чисту воду він вивів човен з залогою. Ти-б, Кретиносе, хотів переплисти без болю посередині? Таким безболісним боги не створили наш світ... в нім чекає на тебе не одна Харивда... Та не тільки в Харивді. Як від неї Ахайці втікли, то знову згубила-б їх їхня вдача, колиб не Уліс. Так хлопці його благали, щоби пустив їх на заборонений острів святий Геліоса! »Так (пише Гомер) утомилися всі від роботи й без сну«, так забажалося їм на острові »собі зготувати смачную вечерю«! Та Уліс радив їхати далше, хоч і кричав Еврільох — що на березі є безпечніше, що їх згуба чекає, якщо »від землі віддалившись, підуть блукати по туманному морю«... Якраз навпаки: море непевне — їм захистом стало, а згубою — певна земля. І тут, Кретиносе, готове було справдитися прислів'я: »хто прагне м'якого, опиниться на твердім«, коли-б не той Уліс. Він вратував їх вдруге. Тому, що — як товариші немудрі йому докоряли — »злюкою« був, »що на нього десь втоми не було«, що в нього »мабуть все чисто з заліза, як тіло, так серце« було... Не в голові йому було — ні відпочити, ні золота середина, яку ти так любиш. Твердий був він для себе й для хлопців. Поблажливість губить людей, згубила архонтів і демократію, згубить і Атени.

Крет. — Уліс, Уліс! Коли-би не Палляда, не втяв-би він нічого, той твій Уліс. Зовсім несправедливо розрекламував його Гомер. Наших шляхів боги й богині доглядають. Я так гадаю, що не на себе, а на їх поміч треба спускатися.

Сок. — Боги! Що є боги? Що люблю Зевсові, того не терпить Крон. Чим тішиться Гефайст, те ненавидить Гера. Та й Посейдон нераз береться з Зевсом за волосся. На кого-ж з них спускатися?

Крет. — А все-ж вони нам, смертним, допомагають.

Сок. — Славні помічники! Тільки високо в хмарах сидять вони. На себе самого спуститися певніше.

Крет. — То ти вже і богів безсмертних зневажаєш? Яким ми статуї ставляємо і храми; яких на свідків кличемо, як маємо прийняти важну постанову; яким процесії уряджуємо й гека-томби?! Боятися ми мусимо їх і шанувати, бо від волі Зевса — усе залежить. А коли ти вдаєш, що цього не капуєш...

Сок. — Не гнівайся, Кретиносе. Я — богів шаную і — без жартів — боюся їх. Я хочу лиш спитати, як їх шануєш ти й твої?

Крет. — Як виявляємо ми їм пошану? Хіба-ж не знаєш? Ми їм складаєм гекатомби, палимо стегна бичачі. Жертв, що при-

носяться богам в Атенах, — не бачив ти в цілім Ахайським краю, ні у Пільосі, ні в Аргосі, ні в Мікенах.

Сок. — Тай тільки? Щоб тільки дим здіймався до неба? В тім і вся пошана, весь страх? Я інакше розумію, що значить — «богів боятися». Для мене богів боятися — це значить не бути таким безпечним, як ти, Кретиносе, ні легкодушним, як твої архонти. Це значить — не бути занадто певним, що кожного боги візьмуть в свою опіку. Певність — це мати недбальства й непослуху. Єдино страх, непевність, — загострює увагу і робить нас похопними до чину. Це мов на кораблі. Поки морці нічого не бояться — ні послуху від них не жди, ні праці. А хай надтягне буря, чи морський розбишака — і вся залога мов не та: слухняна наче діти стане і на прикази жде мов ті танцюри в хорі. Отак богів боюся я і їх шаную! Коли-б Зевс там в небі не гремів, до краю зледащила-б людина. Про нас він дбає, щоб ми лишилися людьми, а не худобою, щоби не охлявали, щоби снагу плекали, щоб усім халепам, які нам посилає (для нашого-ж добра) — вчилися давати раду. Щоб шанувалися. За те й на шану син Крона заслугує. Хто перед Долею — все на позір стоїть, «без втоми», «як з заліза» (мов той Уліс), той — і богів шанує і їх боїться. Зате і боги ласкаві для такого. Ті-ж ваші гекатомби, стегна бичачі, голосіння — як роблять ваші базілевси — це ніщо, коли за тим нема ні страху, ні пошани. Це так, як вигуки отої Пітії.

Крет. — То вже тобі й оракули не до смаку?

Сок. — Чому, я сам питаюся у них науки: в річах, які від людей не залежать. Коли-ж інформуватися, наприклад, на Олімпі, чи мудрого чи дурня наставити командувати військом чи кораблем — то це образа для богів; питатися про справи, в яких усе від сприту людського залежить, від вміння, вправи, — це значить лиш голову богам морочити без глузду. В таких річах — повинні самі люди знати, що робити. Олімпійці не мають стільки часу, щоб так їм докучати.

Крет. — Занадто просто це, Сократе. Не від людей залежав вислід Плятеї й Саляміна. То була божа пімста на нахабах, що сплюндрували храми. Люди самі — не вдіяли-б нічого. На світі є велика справедливість, вона затріумфує завжди, за волею людей чи проти. Хочби вони і спали, як ми на нашій Раді — а справедливість крутиться і помагає. Оракули її нам обявляють. Тому й звертаємось до них.

Сок. — А що-ж я кажу? Я тільки протестую проти думки, що ледви щось ухвалять богів загальні збори на Олімпі — те буде й виконане. Дурневі й оракул не допоможе; не допоможе віра в прикази божі тому, хто в себе сам не вірить. От Нікіас у Сиракузах згубив і себе, і цілу армію — знаєш чому? Тому, що упустив єдину, догідну хвилину, щоби катабазіс зробити і військом вратувати. Бо, бачиш, тоді якраз настала затьма місяця, а по тій затьмі — так всі оракули казали — не вільно рушитися

з місяця три рази дев'ять днів! От і не рухалися, поки Сиракузьці не витяли їх в пень. Історія нам каже, що хорий був атенський полководець в той день, тому й вагався. Тому й в словах оракула він зрозумів лиш те, що йому було миле... Так зробив Нікіяс. А як зробив Аргос? Під час святого місяця *карнея* (коли до рук не вільно брати зброї) — Спартанці, що воювали з Аргосом, сиділи тихо. Але Аргосці хотіли їм научку дати: рішили воювати. Лише щоб не порушити традицій і приказів богів — обтяли в місяця *карнея* — чотири дні — і вирушили в поле. І святий *Карней* — святим лишився і Спартанці дістали в шкіру. Бо не вважали на «констеляції небесні» Аргосці... Чи тим скривдили богів? Думаю, що менше, ніж той тумануватий Нікіяс. Бачиш, що за мудрий спосіб знайшов Уліс, людина, в якій «було все чисто із заліза, як тіло так і серце» — затикати вуха. Іноді й на нездарний оракул це добрий спосіб. Він вчить ділати, не сидіти.

Крет. — Ти так про них говориш, немов-би з оракулів не олімпійські боги, а чужі промовляли.

Сок. — Так воно може й є, хто знає? Найстарший в Еляді оракул Додони — з Єгипту мав перших жрекинь. А може не тільки лиш перших? Чи ти-б послухав пророцтва жрекині, коли-б приповіла тобі, що разом з цілими Атенами маєш — ось зараз — спускатися на дно? Що такий вже — богами призначений — є біг подій, незмінний, немов закон природи, — спустився-б? Не раз ті пророцтва — нам посилають — чужі уста, або — власна безрадність. Пророцтва — то так, мов би видиво того, що статися може. Може — але не мусить. І не повинно — коли людина на правду того не захоче...

Крет. — Так значить нам вільно крутити пророцтвами, як забагнеться?

Сок. — Крутити — ні, лише пророцтва добре розуміти. Добре, коли вояки послухні приказам того, хто веде їх, традиціям і установам — тим лиш тревале є і наше місто. Лише сам провідник — не слухатися має, а давати прикази; так вірити в себе, щоб всі повірили, що його справа — є справою самих богів. Коли-ж його хворому мозкові здається, що боги загигель готують йому і тим, що з ним, він *вже* засуджений на катастрофу, як Нікіяс. Бачиш, Кретиносе, оракул, боги, святині, Найвища Рада, архонтська хламіда, — це установи чудові, і горе краєві, що в них не вірять. Та — все це — тільки форма, яку треба наляти змістом. Коли-ж її напхати сікофантами, нарцисами, нездарами, хвальками, туманами, як Нікіяс, чи ласунами, як Еврілхох, чи Ефіяльтами — бездушна форма розпадеться, мов дім, надгрижений з середини термітом. Вашій формі бракує змісту, Атенам — «мужів атенських», — ось що вимагає та «чеснотливість», про яку тобі торочу.

Крет. — Ні боги, ні оракул, ні архонти, — то хто-ж лишається тобі, Сократе?! На кого, на що опертися?

Сок. — На *даймона*, що кожний з нас повинен в серці мати, на нього, що завжди стримує, коли щось злого задумуємо; що підбадьорює на добро; якого голос гучить сильніше від грізного Посейдона, й заглушує всі інші. Ти знаєш його? — Боги створили нас, отже, що їм не мило, він нам не підповість.

Крет. — Та якже-ж ти його почуєш, коли заткаєш вуха?

Сок. — Буває, що сліпець ясновидючий ще краще стежить за летом птаства і відгадає знаки Зевса, аніж зрячий. А зрештою Дельфійський бог, коли його спитали — що робити, щоб приподобатись богам, — сказав: — *перестерігати звичаї свого міста.*

Крет. — Та ти-ж якраз їх хочеш знищити!

Сок. — Ви — нищите їх, як нищиться та хата, де мерці замість живих лишилися. Хто-б взяв собі до серця той наказ Дельфійський, той не робив-би того, що робиш ти. Того-б не збаламутили — ні обітниці Мардонія, ні Сірени; той відважним був-би, того не звабила б Цірцея, ні стримало-б ніщо — прорватися повз Скілю і Харивду, хоч би і як боліло це; той слухав би лише того, що служить його місту, той вмів би і терпіти, і твердим бути, й м'яким гордувати, не потурати дурням, не дарувати шкідникам, ні в радість не впадав би від успіху, ні в розпач — від невдачі. Йому і боги були-б ласкаві (бо боги люблять смілих) — і провадили-б на всіх його путях, як того Ляертенка. Чеснота? — це не здаватися, а бути сильним — і на власний нарід, і на оракул, і на Царя, і в щасті, і в біді. Запам'ятай собі, Кретиносе. Той дух лише життя приверне замерлим традиціям елінським. Коли-ж ні — то чорний Танатос покриє й вас, і місце, де стоять Атени. Бо тікають боги з міста, що впало, або — що впасти має.

Крет. — Аби лиш більше таких Атенців, як ти, Сократе, а впаде напевно. Та ми подбаємо, щоби таких, як ти, не стало забагато. Памятай, тобі бракує тільки п'ятсот черепків, п'ять тисячів і пів вже маю певних. Бувай здоров, Сократе!

Сок. — Бувай здоров, Мідасе! Остання рада: як покличуть тебе на суд Гадеса — входи без шапки! Не з пошани, у власнім інтересі. Коли підземний бог тебе побачить з вухами твоїми — про все забуде, — що ти накоїв на землі: Мідасова оздоба — обгавина єдина, що зможе злагодити присуд. В той день напевно в Атенах буде землетрус — мабуть у перше понурий Гадес реготатись буде, а з ним і Цербер, його пес, і навіть Харон від тебе за перевіз обола не візьме. Гляди лиш, щоби, сміючись, не вивернув тобі човна.

Крет. — Не бійсь, не виверне! Мені й там добре буде, як не зле є й тут. Уміти примінитися — найвища мудрість. Але на те ти задурний, Сократе. Я йду...

Другий Міжнародний Зїзд Славістів (Слов'янських Фільологів) у Варшаві

Сьогодні почта в найкоротшому часі приносить друковане слово з усіх сторін світу. Хто має гроші, може навіть у глухому куті заперенумерувати собі всі періодичні видання з даної наукової дисципліни і в той спосіб бути в курсі найновіших здобутків. А проте всі ми бачимо, що в останньому часі стаються дуже популярні т. зв. міжнародні зїзди. Ось цього року в самій Польщі відбулося кілька таких зїздів, між ними був і II. Міжнародний Зїзд Слов'янських Фільологів або Славістів, що відбувався від 23—27 вересня у Варшаві а від 28—30 вересня в Кракові.

Дехто думає, що численна участь в повоєнних зїздах — це реакція на ті кільчасті драти, що в часі війни ділили китайським муром народи й держави. Якби там воно не було, то ніколи ніщо не зможе заступити безпосередньої зустрічі живих людей не тільки в дипломатії, але також і в науці. Зїзди можуть багато зробити в справі організації самої наукової праці, що на наших очах так бисто розвивається та ріжничкується. Восьмим хочби „слов'янську фільологію“. Вже й не фатовці знають, що це не є „фільологія“ в стисломому розумінні слова: сюди зараховують питання лінгвістичні, літературні, етнографічні, філософічні, історіософічні, коротко все те, що відноситься до духового життя слов'ян. Та ось на варшавському зїзді пов'тало питання, чи не за вузькі рамки того, що досі розуміють під „слов'янською фільологією“. До духового життя належить і мистецтво й музика, сюди требаби вмістити і архітектуру. Духове життя дуже широке й глибоке; вонож місцями тісно в'яжеється з матеріальною сторінкою.

При тому великому розрості в ширину — грозить небезпека слов'янській фільології розлетітися на цілу низку самостійних наук. Ніхто не буде твердити, що слов'янська фільологія в нинішніх часах — це те саме, що було в часах Йосифа Добровського або хочби Мікльовіча. Старше покоління славістів ще старалося, бодай приблизно, опанувати всі ділянки цієї науки (Ягіч, Брікнер). Сьогодні мовознавці явно заявляють, що їх література, чи там етнографія, зовсім таки не цікавить і вони на ній не розуміються. Те саме є з істориками літератури в відношенні до лінгвістики. Та крім цього розширення славістики в наших часах треба згадати, що ось вже у Варшаві чути було голоси про те, як важко є творити нині історію „слав'янських літератур“. В скарбницю свіжої літератури входять літератури поодиноких слов'янських народів як самостійні одиниці, а не як якась „слов'янська цілість“. Не забуваймо, що славистику, як наукову дисципліну, сп'чинили свого часу політичні відносини. Гасло слов'янської єдності відіграло велику роллю в історії слов'янських народів — згадаймо в нас Шевченка — Костомарова — Куліша. Що сьогодні політика йде іншим шляхом — не треба й згадувати.

Та скаже дехто, що політика — це не трівала штука, вона спірається на дуже змінчивих констеляціях. Правда, алеж сьогодні й духове життя поодиноких слов'янських народів також дуже зріжничковане та сам стійне, мабуть, не ближче до інших слов'янських народів, як до народів неслов'янського світу. Студіймо літературу будь якого слов'янського народу, чи не знайдемо в ній тих самих ідей і формальних змагань, що в літературі французькій, німецькій, англійській. Восьмим конкретно: якби ми порахували переклади в поодиноких слов'янських літературах — чи знайшлиби ми там більшість перекладів зі слов'янських мов? Сумніваюся. Тому сто літ були живіші взаємини між слов'янськими народами. В ще давніших віках була ще більша близькість, а проте історія слов'янських літератур навіть про ті часи виглядає часто на штучний зліпок, який можна або зменшити, або поширити ще й на

інші, несловянські народи. Такою є вже Пипінова праця. Чи суцільніший бувби „Пипін“ про останні десятиліття в словянських літературах? Чи не булоби це, як вже в горі згадано, тільки механічне поставлення побіч себе самостійних цілостей?

Ще найбільше спільноти мають слависти-мовознавці; вони-то й переважали на варшавському зїзді. Зїзд зроби́ величезну працю. Всіх учасників було около 3:0, в тім 200 з заг аницї. Згол сили вони 226 рефератів. На зїзді промовляли у всіх словянських мовах, і також в англійській, італійській, німецькій і французькій. Рано відбуватися пленарні сходи, пополудні реферовано в секціях. Рівночасно відбувалися збори в кільканацятьох секціях — можна було бути присутнім тільки всього на яких 20—25 рефератах. Ши ина порушених питань велитенська. Від праісторії — до найновішої літератури; від перших перекладів на староболгарську мову — до навчання поодиноких словянських мов у сучасній школі; від „совітської літератури“*) (як цілості!) аж до Лужицьких Сербів. З нагоди століття „Пана Тадеуша“ багато рефератів присвячено творчості і діяльності А. Міцкевича.

Згадаю ще цікавіші реферати, що то їх я міг вислухати на пленарному засіданні. Молодий проф. варшавського університету, Юліян Кржижановський, доказував що біліни повстали не скорше, як після Івана Грізного, і то під впливом сербським. Ці тези викликали численні спротиви багатьох присутних, та не захитали самопевности референта, який твердив, що на днях вийде друком велика його праця на ту тему і вона розвіє всякі сумніви невірних. Булаби це справжня наукова сензація, а то тимбільше, що там зачеплена й справа старости нашого „Слова о полку Ігоря“? Другим рефератом, що викликав живу дискусію, був реферат проф. Гандельсмана про словянофілство Ад. Чарториського. Референт твердив, що московське словянофілство після 1830 року — це втеча чесних людей перед жахливою дійсністю Миколи І. Вкінці, в шістьдесятих роках, московські словянофіли зрадили самі себе (навіть в теорії!) — та пішли на явну службу царатові. В дискусії забрав був слово проф. Соловейсв з Білгороду — та нічого не міг він сказати крім згадки про трагічні непорозуміння в минулому. Історія не жалувє ані не тішитись тим, що було, тільки і стверджує факти.

Тут треба згадати, що совітська Росія не брала участі в зїзді у Варшаві. Давніше висилали большевики делегації на міжнародні зїзди — на цьому зїзді від них не було нікого. Причину легко збагнути: за нібито політичне напруження легко скрити отой погром науки, що відбувся в останніх роках, головно на Україні. Требаби було шукати за вченими по Соловках і тюрмах, а це невідгідна річ. Не дописала також і російська еміграція, якій, як дехто думав на зїзді, не зовсім зручно було їхати до Варшави, колишньої столиці „Привіслянського Краю“.

Українці зголосили около 30 рефератів. Деякі реферати відпали, бо не приїхали референти (Степан Смаль-Стоцький, Ол. Колесса, Іл. Свенцицький). Числом рефератів заняли ми третє місце між словянськими народами (по поляках і чехах). Що міже українською групою моглаб була бути ліпша організація (чи вона взагалі була?) — про те говорили учасники зїзду між собою таки зараз на місці. Попри наукову працю зїзду, учасники звиджували Варшаву і Краків.

Учасники зїзду мали доволі часу знаомитися з собою підчас тих численних прийнят та інформуватися взаімно про цікаві питання. Згадаю ще, що учась жінок у зїзді була досить значна — бо майже 10% жінок є між зголошеними учасниками.

На запросини югославянської влади відбудеться найближчий, цебто третій, зїзд славистів в столиці Сербії, в Біл ороді.

Хто і коли запросить на зїзд до Києва?

*) Був такий реферат євразійця Савіцького під з. „Географический ландшафт в советской литературе“. „Советська література“ — це література всіх народів, що під большевицьким пануванням. Якто легко творяться нові єдності й цілості!

М. Л.

З пресового фільму

Ужгородське Українське Слово (ч. 35) пише: „Загально відома річ, що Т-во „Просвіта“ в Ужгороді вже більше літ бореться з грошовими труднощами... В державнім бюджеті на р. 1923 було для театру „Просвіти“ призначено 1 мільон Кч., а з тго дійсно дістала „Просвіта“ лише 200 тисяч Кч. — Іменно тодішній міністр шкільництва й нар. освіти др. Вавро Шробар дав 80 тисяч Кч. як наглу поміч словацькому театрові в Братиславі з тим, що за короткий час „Просвіта“ дістане ці гроші. Небавом др. Шробар як міністр уступив, а „Просвіта“ й до нинішнього дня тих грошей не дістала.

Як бачимо, український театр дістав ледві п'яту частину того, що йому належалося з бюджету, решту досі ні. Словацький театр — дістав в чотири рази більше, і то без ніякого бюджету — „як наглу поміч“. Немато як словянське братерство! Укр. Слово потішає себе думкою: „...непохитно віримо, що поміч від правительства прийде“. Очевидно! Лише кому: Словакам, Чехам чи „Просвіті“?

В Меті (ч. 3 і слід.), в статті — „Націоналізм і католицизм“, читаємо: „Український модерний націоналізм знайшов свій ідеологічний вияв у Заграві“ (рр. 1922-23) — „в тому часі фашизм ставив перші кроки, а про гітлеризм ніхто ще не чув“.. Коли так, то чому ж і Заграві і ЛНВ-у і Вістниківі закидають наслідування чужих взірців? Дальше: „не можна заперечити, що ірраціональні чинники мають іноді чимало вальорів у життю людей: до активності, до підйому духа. Одначе ті чинники не завжди дають нам правдиве світо-відчування і самі в собі є темними силами. Годі жити людині чисто зоологічними нахилами...“ (підкреслення моє — М. Л.). В однім реченні підмет — „ірраціональні чинники“, а в другім — „зоологічні нахили“ — друге підставляється замість першого і робиться бажаний висновок. Можеб автор нам відповів, як така штука називається в логіці і чи допустима?

В „Бюллетені Нар. Коміс. по просвещенію РСФСР“ (ч. 21) читаємо: „Прикажуйте т. Никифорову за явную безграмотность о'странить от работы инструктора по ликвидации неграмотности т. Украинского... Нарком А. Бубнов“. Видалення інструктора для ліквідації „неграмотности“ — за „безграмотність“! Мають совітські комісарі гумор.

П. М. Р. в Ділі (12.X) критикує Книгозбірню „Вістника“ за видання Макіявеля — бо „характер його (Макіявеля — М. Л.) був більше ніж сумнівний“. Цю ідею напевно піддав панові М. Р. його колега по редакції М. Рудницький — журналіст, який на характерности, як відомо, найбільше розуміється. Шкода, що Макіявель не є сучасником ні п. М. Р., ні М. Рудницького. Тоді не написавби він безхарактерної книжки про „Володаря“. А колиб якусь книжку написав, то мудрішу і характернішу — нпр. „Очі і уста“, давби М. Рудницькому (евентуально без гонорару) — виправити мову, а той — взаміну — виробивби йому місце співробітника в Нових Шляхах. Користи булаби подвійна: і не з'явиласяби на світ непотрібна книжка, і характерність булаби вратована... Не розуміє М. Р., колега М. Рудницького, — „чому Донцов, воює теж проти найбільшого сучасного учня Макіявеля — Сталіна. Саме Сталін приклав на практиці всі ради з „Володаря“... (проти нас — М. Л.). Це все одно, якби підчас війни сказали німцям французи: „ви любите засади тактики Наполеона, тоді чому ж ви воюєте з Фошом, бо саме Фош приклав (проти вас) на практиці засади Наполеонської тактики“. Позаздрити Ділові його інтелігентного редактора! Всеж за зле йому його „льоґіки“ не беремо — він ніколи не міг зрозуміти — як можна „воювати проти Сталіна“ — ще з часів Нових Шляхів, де своїм співро-

бітництвом помагав ширенню ідеології Сталіна в Галичині. Співробітників Діла — подобається совітський Макіявель, нам — італійський. Ріжні смаки...

І Мета (ч. 41) думає, що погляди Макіявеля „причинюватимуться до санкціонування анархії і отаманства“. Для Діла — Макіявель втілення безхарактерності, для Мети — отаманії. Шкода, що не живе Франко. Скількиб то поля для своєї сатири мавби він з своїми „докторами Бессервісерами“, „Лисами Микитами“, малпами Фрузями і т. п. Коли обидві редакції переложать нам свої епохальні статті про „Володаря“ — обіцяємо їх переслати в ім італійським часописам, які умістили прихильні рецензії на наш переклад — може це вратує Італію від анархії і отаманства.

Мета (ч. 37) спершу написала (хоч і з великими застереженнями), що „сама поява книжки Макіявеля в українському перекладі — корисна і відрядна“. А вже в ч. 39 — читаємо: „в доповнення до рецензії на „Володаря“ .. додаємо, що ця книжка є на індексі (папським — М. Л.)“... В деяких колах ця спі нена пригадка ви ликала веселість. Неслушно! Редактори Мети, як вчорашні загравісти, ще не визнаються так добре в своїй новій ідеології, звідси й „не спитавшись броду, сунулися в воду“. Їм треба це дарувати.

В ч. I.X львівських Сигналів уміщено переклад поезії Ю. Клена — „Січень“ з I-ої кн. Вістника б. р.

Громад. Голос тішиться поступами еспанської революції, яка бореться за правдиву демократію, роблячи ставки і палючи церкви. Останній вибух революції ішов проти парламенту вибраного загальним виборним правом на засадах демократії і проти нового кабінету — зложеного з партій, що в тім парламенті представляють більшість. Чомуж радикальний орган тішиться з революції? Тому, що в той новий, на підставі демократичного принципу більшості утворений кабінет — входить м. і. права група Роблеса („фашисти“). Така демократичність всіх соціалістів: демократія добра, коли корисна нам, зла — коли проти нас. Що є демократичний соціалізм? Велика брехня нашого віку.

Про 3 число Книгозбірні „Вістника“, Йозеф Геррес — опріч в краєвій пресі, зявилися прихильні рецензії в Kölnische Volkszeitung (10.X); Literarische Beilage d. Augsburger Postzeitung (ч. 42) п. з. Görres-Biographie in ukrainischer Sprache.

Бібліографія

Дарія Віконська: Джеймс Джойс (James Joyce). Тайна його мистецького обличчя. Львів, 1934. ст. 100. Друковано 300 примірників. Накладом авторки. Зі світлицю Дж. Джойса.

Ця студія повстала зі записок авторки, писаних спершу тільки для неї самої. Тимто праця ця „не бажає дати подрібного огляду Джойсової повісті, а підносить тільки те, що особисто авторку зацікавило“. Пізніше повстало в авторки бажання „ближче зазнати нашу літературну еліту“ з англійським письменником. Можливо, що праця потеріла через оцю різницю в задумі і призначенню.

Не можемо дискутувати на тим, хто що має читати. Та вільно нам спитися, чи принесе студія Віконської задуману користь читачам, чи насправду зближить їх до чудернацької Джойсової повісті. Новина Джойса — це його мовна революційність; сама авторка знає, що цих рис його творчості невисилі віддати навіть найкращі переклади — щож може нам дати коротка студія? Правда, є ще в Джойса цікава композиція — і це єдине цінне в його творі. Ідеологія дебіліського жидка Леопольда Блюма (навіть хочби в домі розпусти!) — для нас нічим не цікава. Є це, як вірно написав Курціус, „метафізичний нігілізм“. Ши

рять його не тільки „ірландські“ Блюми. Оборона авторки тут не вда-лася, як не вдається й тоді, коли Віконська гадає, що в Джойса мо-жемо вчитися ідеології поневоленої нації. Нам здається, що правду сказав згаданий вже Курціос, з яким авторка полемізує. Ось його слова (беремо їх з книжки Віконської): „(Джойс) з холодною аналізою, з саркастичним глумом критикує сімю, приязнь, батьківщину, мораль і віру. Він різко спротивляється відродженню ірландської народності, мови і поезії“. Український читач дуже добре знає, які то „українські“ Блюми голосили подібну ідеологію. Ця ідеологія в нас не новина. Дивиною для Джойса, мабуть, булоби, якби він знав, що Радек-Со-бельзон вчить тепер любити російську батьківщину (бо так тепер по-треба комуністам!).

Виринає думка, як пояснити деяку популярність Джойсового „Уліс-сеса“. А ось—крамарською реклямою (про неї згадує й авторка) і пово-ненням снобізмом деяких зманірованих інтелігентів. Вони уміють органі-зувати товариство для охорони звірат (кажуть, що Шов тому саме ве-гетаріанець!) і рівночасно вважають большевиків за спасителів люд-ства. Вони пишуть статті про те, якто важко терплять довгоречинцеві арештанти без полового життя і ані пальцем не кивнуть, коли на Укра-їні винищують „спасителі“ мільони людей.

Нехай мої слова будуть навіть для деякого ересю, я всетаки тверджу: українській нації не треба таких творів, як „Уліссес“. Є в справ-жній світовій літературі цінніші для нас твори, може з меншою до-кладністю в фізіології, але зате з більшим гартм духа. Слова ці по-втораюму й тоді, коли авторка не зарахує мене до своєї еліти.

Л. Гранічка

Т. Г. Шевченко. **Кобзарь**. Избранные стихотворения в переводе Ф. Сологуба. ОГИЗ—ГИХЛ, ленинградское отделение, 1934, ред. М. М. Новицкого и Н. К. Пиксанова. Сторінок 392 in. 8°, наклад 10,250 при-мірн., окладина В. Конашевича, портрети (автопортрет) Шевченка і факсиміле, коментарі М. Новицкого, вступна стаття („Шевченко і революція“) — А. Сторчакова.

Нарешті книжка перекладів Ф. Сологуба, про яку від стількох літ ходили різні легенди, стала р. 1934 фактом.

Десь 1922-23 р. з'явилась перша вістка, що відомий петербурзький поет, може найбільш цікавий представник російського символізму, пе-реклав цілого Кобзаря. Для кожного, хто був знайомий з творчістю Со-логуба і місцем його в петербурзькій літературі, вістка ця була спокус-ливо-цікавою. Навіть для автора цих рядків, що мав нагоду пізнати ко-лись Сологуба особисто. Сологуб — псевдонім Фьодора Кузьміча Те-тернікова, вчителя, пізніше інспектора одного з „городських учіліщ“ в Петербурзі (постать учителя Переданова в романі „Мелкій бес“ має деякі риси автобіографічні). Був це типовий петербуржець, навіть „пе-тербурзький пан“, холодний і рафінований, чим відрізнявся від нор-мального типу москаля. Жадного „сентименту“ і жадного „народни-тва“ Сологуб не мав. Цікаво було: як виконає своє нелегке завдання першорядний стиліст, але, притім, витончений „декадент“, містик, автор гріховно-порочних, орхидейних поезій, майже „сатаніст“ в стилі Гю-їсманса?

Що Сологуб не піде протоптаною стежкою Белоусових, Гербелів і безлічі інших „обомосковловачів“ Шевченка, це було ясно. Занадто був він культурним письменником — з одного боку, з другогож — за-надто мало був „руссієм“ (петербуржці творили особну „націю“, майже „расу“!). Але що спільного міг мати цей далекий живого життя, кабін-етний естет, навмисне — анемічний, навмисне — хорий, з повнокров-ною, десятикратно живою, імпульсивною й вогнем пульсуючою поезією Шевченка? Дійсно, трудно відшукати щось більш протилежне.

В зв'язку з легендами навколо цього перекладу існувала також легенда про вплив — власне в цім відношенні — на Сологуба його дружини Чеботаревської, відомої в свій час, як критик, українки похо-

дженням. Та недавно, від одного з російських критиків-емігрантів, довелось почути більш прозаїчне і, либонь — такі певніші пояснення причин, що спонукали Сологуба перекладати Шевченка. 1920-21 р. для фізичного рятунку старих письменників в Петербурзі Горкій заснував був видавництво „Всемирная Литература“, що мало видавати переклади світових письменників. Отож Сологуб таким чином, в спосіб „замовлення“, дістав Шевченка і, рятуючись совітським майном від голодової смерті, замість перекладів з милої йому французької старовинної поезії, хоч не-хоч, мусів перекладати „Кобзаря“. Чи треба додавати, що книга перекладів Сологуба у „Всемирній Літературі“ не вийшла — аджеж в міжчасі Україна обернулася в „неотемленую“ часть нашої Союзу* — і вийшла аж оце тепер, коли, як пише в перекладі (цілком в дусі Фльорінського) п. Сторчаков, — „Українські націоналісти всячески обрабатывают ясную украинскую речь (sic!) Тараса Шевченка, старательно изгоняя все элементы, способствовавшие сближению украинского и русского читателя, заменяя их польским (!) і галиційським (!!) словарьом“ (Стр. 31).

І сталося так, що „декадент“, естет і „сатаніст“ Сологуб, напевно не хочачи, оцюмоу „сближенню“ і реставруванню „ясної речі“ — ґрунтовно прислужився. Пішов-бо він дорогою не відтворення поезії Шевченка російською мовою (завдання для С—ба явно понад силу), навіть не сумлінного перекладання (що, хоч і блідо, мігби виконати), пішов він, цілком несподівано, дорогою стилізації, говіркової розповіді („сказ“ від рос. „сказивать“, термін рос. теоретиків формалізм). В результаті мова перекладів Сологуба — ані московська (як в „канонічних“ перекладах Гербеля, Плещеева, Белоусова і інш.*), ані російська (ц. т. літ. мова бувшої імперії), лише якийсь курсько-вороніжський діалект, притім утворений стилізатором штучно в кабінеті. Якщо у Шевченка „Кохайтесь чорнобриві, та не з москалями“, то у Сологуба — „Чернобровие, любитесь (?) да не с москалями“ (а про цих „москалей“ — тутже подається наївно тупий коментар). Початок „Гайдамаків“ у Сологуба такий: „Ідъот всьо, проходит, конца нет і края... Куда ж оно делось? Отколе взялось? Ні глупий, ні мудрий об етом не знают“. І далі: „...Сам же плачетъ; за тобою вся твоя громада (?) в свѣтках...“, або „Ярема! герш-ту, хамов (sic!) чадо! Поді, кобилу приведи! Да госпоже ботинкі надо...“ Але для прикладів требаб переписати цілого „Кобзаря“ Сологуба: „хотя лежачаво не бют, да полежать — то не дают“, „і здесь, і всюду всьо по гано“, „поставлю маленькую хату, садок-райочек насажу“, „когда би ти, Богдан наш пняний... ти бочку б водкі одоле л!“ Шедевром таного сологубовського діалекту є „Садок вишневий“, де „хрущі“, „дівчата“ (д и в ч а т ы), „солowejко“ і інші українські слова пишуться у всій своїй неперекладеній „оригінальності“.

Звичайно серед перекладів Сологуба трапляються щасливі рядки („І льдом пленный пруд глубокий... Лишь гул по лесу понесло“... — (Катерина), але вони — крапля в морі отого „істинно-советського“ фатального „діалекту“... Що треба спеціально підкреслити, — це культурне відношення Сологуба до метрики й ритміки Шевченка, що серед російських перекладів з Шевченка є первинною. Навіть неповторні інтонації Шевченкового віршу Сологуб скрізь намагався з невеликим правдою успіхом — віддати. Воно й не могло бути інакше у віршописця, що сумлінно виконував (під загрозою голоду) доручене йому завдання — без знання української історії, психології, літератури а, передусім мови. Плодом цієї сумлінної „голодової“ й сизифової праці є ця дивна, хоровита й марна книга, де нерідко подибуємо такі перли, як:

За Дніпром, дорогою в Київ,
Тьмною дубровою
Чумакі поють, ідучі,
Песнь про Пугачова.

(„Катерина“ стр. 89).

*) Про це див. стару статтю П. Грабовського в львівській „Зорі“ р. 1896, № 5, стр. 93—95.

Та, проте, отой „Пугачов“ не є випадковим ляпсусом в лєнінградськїм „Кобзарі“. Навпаки, виростає він в передмові п. Сторчакова на зловісний символ цілої зловісної цієї книги і брєнить лейт-мотивом приміток і коментарів. Редактори зробили все, щоб представити Шевченка, власне як свого роду літера урного Пугачова, притім виразно все сою з ної літератури. Тут звичайно і „мужічок“, і „самоучка“, і „клясова несвідомість в ранній період творчості“, і „перехід на наші позиції — пі ніше“, і почесні аналогії з Кольцовом аж до такої стислої формули: „поезія Шевченко, національна по своїй формі... по содержанію своєму... являється поезією крєстьянсько-воєнного востанія“ (стр. 8).

В статті Сторчакова читаємо, що „в закордонних фашистських газетах, издаваних на деньгї галіційськіх і (?) українських поміщиків і кулаков... фашисти гримірують Шевченко под заклєткою врага рабоче-крєстьянської України“ (стр. 33). Річ ясна, що „творчество поета у нас должно (sic!) стать орудієм... братсько-єдінства трудящихся“ (стр. 34).

Руку на Шевченка наложено ще від 1930 року. Метода — знана. Спочатку „вибрані“ твори ніби „для народу“, готім ці „вибрані“ будуть „височайше утвержені“ і канонізовані. В результаті буде той дозволений цензурою „Кобзар“, що існував до 1905 року, був своїм „шевченковським язиком“ зрозумілий „для всех русских“ і що його рекомендував хойсь навіть Василь Шульгін з „Кієвлянина“. Це зовсім не випадково, що „Всеукраїнська Академія Наук“, опріч „Журналу“ та „Листування“, нічого з заповідженого академічного видання Шевченка не видала й фактично те видання, скориставши з процесу СБУ, перервала. По тій перерві маємо власне вже цілий ряд „Кобзарів“ відповідно-послідовно „вибраних“ і „коментованих“.

В цім процесі редукції Шевченка до розмірів зперд 1905 р., а, коли пощастить, то й ліквідації його, лєнінградський „Кобзарь“ в перекладі небіжчика Сологуба є явищем симпатичним.

Евген Маланюк

Від Адміністрації

Вп. п. проф. К. Заклинський, Берегово, Чехія, передплату за „Вістник“ маєте вивірвану до кінця б. р., за „Книгозбірню“ за 3 книжку.

Вп. п. П. Ординський, Нью-Йорк, за „Вістник“ маєте вивірвану передплату до кінця б. р., за „Книгозбірню“ за 1 і 2 кн.

Вже по видрукованню їх імен, дістали заплату від слідуєчих осіб: о. Роман Качмарський, Каліф. Америка; інж. М. Метельський, Ляховець, Підкарп.; нотар Іван Медвідь, Бурштин; М. Крук, Шарванці; Т-во Сокіл, Перемишль.

Повідомляємо, що належитість за „Вістник“ і „Книгозбірню“, можна пересилати так зв. переказом розрахунковим, порто нічого не коштує, лише блянєт один гр.

Мимо кількакратного упіменення не вивірнали належитості: о. М. Демчук, Галичанів 3:20; Т. Кордуба, Тернопіль 6:60; Стефан Сивульський, Буенос-Айрес 5:00; Філія Просвіти, Стрий 6:50; Ольга Грововська, Плутив 4:50; Др. Богдан Макаруша, Чортків 4:90.

Вп. п. Е. Величковський, Городенка; передплатники платять половину лише за „Книгозбірню Вістника“ за „Драгоманов без маски“ і інші книжки, що анонсуються в „Вістнику“ платиться ціла належитість.

Читальня учнів укр. гімн., Яворів; за „Вістник“ до кінця б. р. належить 40 гр. за „Книгозбірню“ маєте заплачено третю книжку включно.

Вп. п. п. Петро Ординський, о. Роман Качмарський, Н. Семен, Америка; Василь Савчук, Канада; Володимир Марак, Б. Айрес; В. Панченко-Юревич, Др. Теодор Жеребек, Німеччина; О. Петлюра, Федір Крушинський, М. Порцасевич, Франція; о. Др. Микола Братко, Рим; проф. Корн. Заклинський, П. Мигов, проф. А. Наріжний, Степан Прокоп, Др. М. Равич, Др. Роман Стахура, О. Микитин, — Чехія; гроші отримали, книжки вислали.

Errata: в статті Д. Донцова — в кн. Х., ст. 759, ряд. 3 до-
лу зам. „супроти фашистського соціалізму“ має бу-
ти: „супроти проти фашистського соціалізму“.

Нові книжки

Маруся Підгірянкa, Гануся, сце-
нічний образок на 2 дії. Львів 1934,
вид. Рід. Школи, ст. 32.

Потро Мечик, Індивідуальний
Листок, ч. 1. Схема. Львів 1934, вид.
Рід. Школи, ст. 18., ч. II, вказівки
для вчителя, ст. 16.

Др. Вол. Січинський, Архитек-
тура катедри св. Юра у Львові, (пра-
ці Богоелов. Наук. Т-ва у Львові,
т. VI.) Львів 1934, ст. 95 — 30 ілю-
страцій.

Велика Історія України, зш. 9,
Львів 1934.

Проф. Др. І. Огієнко, Як писати
для широких мас, 1934, Жовква,
ст. 24.

Проф. Андрій Яковлів, Україн-
сько-московські договори в XVII—
XVIII вв. Праці Укр. Наук. Інститу-
ту, Варшава 1934, т. XIX, ст. 175.

Вол. Целевич, Нарів, нація,
державна. Укр. Нац. Дем. Об'єднання,
Львів 1934, ст. 116.

Юрій Горліс-Горський, Холод-
ний Яр, Львів, накл. сотн. Івана Зу-
ба, ст. 176.

Приятель Народу, Календар на
1935 р. для укр. працюючих людей,
Львів, ст. 84.

Юлій Верн, Плесом Амазонки,
мандр. повість для молоді, перекл.
М. Капія. накл. М. Таранька, т. I і
II, ст. 168 plus 118.

Ісак Мазепа, Україна під чер-
воною Москвою, ст. 24, накл. Укр.
Т-ва Допомоги Емігрантам з Украї-
ни, Львів 1934.

Олена Ржевська, На берегах Го-
риня, накл. Укр. Т-ва Доп. Емігр. з
України, Львів, ст. 48.

А. Лотоцький і Ю. Шкрупелак,
Цікаві оповідання, Львів, в-во „Світ
Дитини“, 1934 р., ст. 62.

Казе-дор Криничя на 1935 рік,
вид. Спілки Діло, ст. 168.

Т. Шевченко, Кобзар, Універс.
Бібліотека, т. I, Станиславів, 1934,
ст. 312.

Микола Ковалюк, Комунізм чи
капіталізм? Коломия, вид. Рекорд,
ст. 232.

О. Скалозуб, Словник чужомов-
них слів, в-во Рекорд, ст. 480.

Др. І. Васюк, Полове життя та
венеричні недуги, Коломия, в-во Ре-
корд, ст. 208.

Др. В. Демидецький, Найновіша
метода природного лікування, в-во
Рекорд, Коломия, ст. 842.

Арк. Данко, Швець жерд, коме-
дія, Рекорд, ст. 63.

О. Скалозуб, Нечиста сила, ко-
медія, Рекорд, ст. 31.

О. Скалозуб, Любов на розказ,
комедія, Рекорд, ст. 32.

М. Костів, Там де воля крова-
вим цвітом зацвіла, драма, Рекорд,
ст. 48; Біснுவаті, трагедія, ст. 36.

Молер, Чудодійний лікар (лікар
по неволі), комедія, Рекорд, ст. 56.

Золотий Колос, календар на 1935
рік, накл. І. Тиктора, Львів, ст. 174.

Календар Для Всіх на 1935 рік,
накл. І. Тиктора, ст. 158.

Jerzy Braun, Metafizyka pracy i
życia, rzecz o Stan. Brzozowskim,
Warszawa 1934, Bibl. Zet, st. 79.

Byzantinoslavice, sbornik pro stu-
dium byzantsko-slovanskich vstahu,
Praha, st. 584.

У першій половині жовтня появилася накладом
В-ва „Українська рекляма“ — (Львів, Корняків
111.) покажчик наших організацій і підприємств

„ПРОВІДНИК“

КАЛЕНДАР. — ТЕЛЕФОНИ. — СПИСОК ЧЕКОВИХ КОНТ.
РОЗКЛАД ПОЇЗДІВ.

Ціна 350 зол. = Пересилка 25 сотиків. Чекове конто П. К. О. Львів 504.158
в допискою „Пров.“

„НОВИЙ ЧАС“

ілюстрований, найбільш поширений і найдешевший щоденник — кожне число на 8 сторінок коштує 20 сот.

Місячна передплата — всього 3 золоті.

ПЕРЕДПЛАТА ЗАКОРДОНОМ ЧВЕРТЬРІЧНО: Австрія — 9 шіл.,
Ч.С.Р. — 40 кч., Франція — 40 фр. — в усіх прочих краях 13— зол.

Адреса: „НОВИЙ ЧАС“ ЛЬВІВ, вул. КОСЦЮШКА 1 А.

Телефони: 30-13 і 106-13.

Конто ПКО 501.505, конто П. Щ. Прага 78.726.

050
ЛНБ ім. В. Стефаника
ПРОВЕРЕНО-1987

„КАЛЕНДАР ДЛЯ ВСІХ“

на 1935 рік

ХТО НЕ ОДЕРЖАВ КАЛЕНДАРЯ, ЗАМОВТЕ В „НАШОМУ ПРАПОРІ“, ЛЬВІВ, КОСЦЮШКА І А.

Ціна 2 зл. порто 50 гр.

„ВІСТНИК“

місячник літератури, мистецтва,
науки й громадського життя.

ВИХОДИТЬ точно при кінці кожного місяця.

БОРЕТЬСЯ з інтернаціоналізмом і колтунством усіх форм.

ОБСТОЮЄ духову єдність з культурою Заходу.
ПРОПАГУЄ національно-громадські кличі новітньої Європи, і потребу психічного переродження народу.

МІСТИТЬ праці найвидатніших літературних, наукових і публіцистичних сил Галичини Волині і вигнанщини.

В журналі містили або міститимуть свої статті:

В. Андрієвський, М. Андрусак, Б. Антонич, В. Біднов, М. Гайворонський, Б. Галайчук, В. Галан, І. Гончаренко, О. Грицай, О. Гузарєва, А. Ворон, Дм. Донцов, Р. Завадович, Р. Кедро, В. Кедровський, Г. Колер-Чикаленко, Ю. Клен, М. Кордуба, Н. Королева, В. Королів-Старий, Б. Кравців, А. Крезуб, В. Кубійович, С. Куликівна, Ю. Липа, Л. Лукасевич, Л. Луців, Е. Ляхович, Е. Маланюк, М. Матіїв-Мельник, Л. Мосендз, М. Мухін, О. Наріжний, С. Наріжний, М. Озерський, О. Ольжич, Всев. Петрів, Ю. Пирогова, М. Підлужний, В. Постригач, В. Приходько, А. Річинський, У. Самчук, С. Сірополко, о. Ст. Смачило, О. Стефанович, М. Струтинська, О. Теліга, І. Федорович-Малицька, Г. Явір, Ростислав Єндик й інші.

Передплата, яку треба слати **виключно** на **Чарнецького 26 м. 21**, або на чековеkonto. 500.371, виносить: квартално зл. 6.60; піврічно — 12; річно 23; для заграниці — 30 зол. Ціна окремої книжки — зл. 2'20. — для заграниці 2'50.

В АМЕРИЦІ набувати Вістник: Книг. М. Сурмача,
103 Av. А. Нью-Йорк.

Видає: Ольга Бачинська. За редакцію відповідає Іван Устиянович
Ред. і Адм. — Львів, Чарнецького 26 м. 21.

Друк. З. Медицький — Тиктор, Львів, Бляхарська 9.